

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Duurzaam Gebouwd

Seminarreeks Duurzame Scholen

Mede mogelijk gemaakt door:

Uw resultaat telt. Sigma.

Verosol

Authorized dealer

Marvin van Kempen

Redacteur Duurzaam Gebouwd

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Top 100 klanten en relaties van onze partners

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

duurzaamgebouwd.nl

KOOP NU UW KAARTEN

PROVADA

THE REAL ESTATE MEETING POINT

2|3|4 JUNI 2015
AMSTERDAM RAI

- home
- advertieren
- contact
- vacatures
- bookstore
- over duurzaam gebouwd

de aarde warmt op

duurzaam weblog

interviews Winnaars Duurzame 50 Vastgoed NL laten anderen delen in de winst

woensdag 3 juni 2015 @ 15:30 uur

Wat doet het winnen van de Duurzame 50 Vastgoed NL met iemand? Greenspirator Jan Willem van de Groep, winnaar in 2015, en zijn voorganger

magazines online

curriculumaanbod

9 juni 2015
Workshop - ESCo's en energieprestatiecontracten

23 juni 2015
Training - Financiële onderbouwing verduurzamen vastgoed

25 juni 2015

zoeken

expertpanel

@duurzaamgebouwd
+ 11.800 followers

+ 5.100 members

Meer dan 80.000 bezoekers per maand!

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

± 60 evenementen op
jaarbasis

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

**building
holland** 2016
Het integrale event voor de bouw en vastgoed
Amsterdam Rai

Building Holland gaat door met (Re)Building the Future in 2016 op 22, 23 en 24 maart 2016 in Amsterdam RAI

Jaarlijks!
3 dagen!
± 8.000 beslissers!

Partners

Contentpartners

activehouse.nl

BREEAM® NL

Experts

Willem Adriaanssen

Bas Ambachtsheer

Arne Balvers

Paul van Bergen

Bas Boom

Harold Brocken

Eloi Burdorf

Ellis ten Dam

Paul Dielissen

Frank Donkers

Henk Willem van Dorp

Dennis Duffels

Jérôme Eijsackers

Kor Foekens

Stephanie Geelen

Dominique Goven

Michiel Haas

Anke van Hal

Roland van der Hoek

Albert Hulshoff

Arjen de Jong

Fred Kloet

Martin Koppenhol

Frank Koster

Jón Kristinsson

John van de Laarschot

Bram Adema

Aris Bakker

Maurice Beijik

Guus Berkhout

Claudia Bouwens

Daan Bruggink

Louis Cleef

Maarten Dansen

Andy van den Dobbelssteen

Annemarie van Doorn

Martin Dubbeling

Onno Dwars

Maarten Epema

Peter Fraanje

Pieter van Gent

Jan Willem van de Groep

Frans de Haas

Theo Harzing

Hans ter Horst

Marlon Huysmans

Hans de Jonge

Robert Koolen

Hans Korbee

Richard Kremer

Michael Kuiper

Walter Landsaat

Gosse Landstra

Nick Liebrand

Albert van Lohuizen

Rinie van der Looij

John Mak

Eduard van der Meer

Masi Mohammadi

Theo Ockhuijsen

Gert-Joost Peek

Pim Peters

Ben Pol

Rob Roef

Marjet Rutten

Ben Sengers

René van der Sluis

Kim Tjoa

Stefan van Uffelen

Joost Valk

Richard Verbree

Tonio Vervoordeldonk

Evert Visser

Peter Wagener

Mariëlle Wieman

Rien Wisse

Coert Zachariasse

Chris Zijdeveld

Laurens de Lange

Piet van Loenhout

Gerard Lokhorst

Babette van Loon

Hans Mascini

Theo van der Meijden

Gerard Nijboer

Berdien van Overeem

Paul van Pelt

Ron Peters

Anne-Marie Rakhorst

Paul de Ruiter

Kees de Schipper

Titia Siertsema

Theo Smulders

Jeroen Troost

Harm Valk

Peter van Veen

Vincent Vergunst

Flip Verwaaijen

Helen Visser

Henk-Jan Wegman

Hans Willemsen

Frans Wolffenbuttel

Albert Zegelaar

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Duurzaam Gebouwd

Seminarreeks Duurzame Scholen

Mede mogelijk gemaakt door:

Uw resultaat telt. Sigma.

Verosol

Authorized dealer

Programma

- 09.30 uur   Opening door dagvoorzitter Marvin van Kempen
- 09.40 uur   Nieuwe instrumenten om energiezuinige PO en VO scholen met een gezond binnenmilieu te realiseren   Bert Meijering, Senior adviseur RVO
- 10.10 uur   Duurzame Scholen in Nederland
                 Ronald Schilt, Adviseur Merosch
- 10.40 uur   Praktijk case: Sint Aloysiuschool
                 Job van Oossanen, Verosol
- 11.10 uur   Pauze
- 11.30 uur   Is een optimaal binnenklimaat wel te combineren met duurzaamheid?
                 Rudy Grevers, Adviseur Alklima
- 12.00 uur   Praktijkvoorbeeld Marianum College
                 Henk te Kieffe, Te Kieffe Architecten
- 12.30 uur   Hoe kan ik door onderhoud invulling geven aan verduurzaming?
                 Bart Eissens, Strategisch vastgoed adviseur Sigma
- 13.00 uur   Lunchtafels
- 14.00 uur   Einde

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Nieuwe instrumenten om energiezuinige PO en VO scholen met een gezond binnenmilieu te realiseren

Bert Meijering, Senior adviseur RVO

Mede mogelijk gemaakt door:

Authorized dealer

Uw resultaat telt. Sigma.

Merosch
verrijkt met duurzaamheid

CONSOLIS

VBI

Creating healthy spaces

Verosol

Rijkdienst voor Ondernemend
Nederland

Verbetermaatregelen Frisse Scholen

Oktober 2015

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Leidraad verduurzamen van schoolgebouwen voor basisonderwijs

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Mai 2015

Tool zonnestroom voor scholen

In opdracht van het ministerie van Economische Zaken

Installatiescan scholen

Handleiding
September 2015

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Energie & Binnenmilieu Advies

Leidraad voor uitbesteding
Oktober 2015

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Programma van Eisen Frisse Scholen 2015

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

September 2015

Nieuwe en vernieuwde instrumenten voor het realiseren van energiezuinige en frisse scholen

september 2015

Bert Meijering, Irma Thijssen

RVO.nl

i.o.v. ministerie van BZK

Onderwerpen

- Relatie Frisse Scholen / Green Deal Verduurzaming Scholen
- Overzicht met nieuwe en vernieuwde instrumenten (tools of praktijkvoorbeelden)
- Korte toelichting per nieuw of vernieuwd instrument (tool of praktijkvoorbeeld)

Frisse Scholen

Home / Onderwerpen / Duurzame innovaties / Gebouwen / Frisse Scholen

Frisse Scholen

- Het programma Frisse Scholen van RVO.nl stopt in principe per 1 januari 2016
- Website van Frisse Scholen blijft na 1 januari 2016 nog wel enige tijd in de lucht

Green Deal Verduurzaming Scholen

- Actie uit Nationaal Energie Akkoord
- Getekend: nov 2014 door 4 ministeries (OCW, BZK, IenM, EZ)
- Trekkers : VNG, PO-raad en VO-raad
- Uitvoering: Ruimte-OK, Klimaatverbond, GGD, Energiesprong, RVO e.a.
- Start uitvoeringsprogramma: najaar 2015

Overzicht nieuwe en vernieuwde tools

	Nieuw/ vernieuwd	Wanneer beschikbaar
PVE Frisse Scholen (versie september 2015)	Vernieuwd	Heden
Frisse Scholen Toets	Vernieuwd	December 2015
Energie en Binnenmilieu Advies (EBA)	Vernieuwd	Oktober 2015
Leidraad verduurzamen basisscholen	Nieuw	Heden
Tool zonnestroom scholen	Nieuw	Heden
Installatiescan scholen	Nieuw	Oktober 2015
Lijst verbetermaatregelen Frisse Scholen	Nieuw	Oktober 2015
Leidraad aanbesteden energieprestatiecontracten	Nieuw	Heden
Energielabelverplichting scholen (factsheet)	Nieuw	November 2015

Overzicht nieuwe en vernieuwde praktijkvoorbeelden

	Nieuw/ vernieuwd	Wanneer beschikbaar
Monitoring 9 energieneutrale scholen	Nieuw	Januari 2016
Praktijkvoorbeelden en inspiratie over ESCo's in Europa	Nieuw	Heden
Website www.rvo.nl/frissescholen	Vernieuwd	Heden
Praktijkvoorbeelden - database	Vernieuwd	Heden
Praktijkverhalen t.a.v. aanpak, financiering	Nieuw	Heden

Programma van eisen Frisse Scholen 2015 (september 2015)

Belangrijkste aanpassingen t.o.v. vorige versie (nov 2014)

- De (prestatie) eisen zijn onderscheiden naar eisen voor nieuwbouw en eisen voor bestaande bouw.
- Voor nieuwbouw is voor klasse C de energielabel-eis (energieprestatie) vervangen door de EPC-eis bouwbesluit.
- Voor bestaande bouw is een (totaal) eis t.a.v. het energielabel opgenomen (klasse C: label C, klasse B: label B en klasse A: label A) en zijn er (deel) eisen opgenomen t.a.v. de gebouwschil, ventilatie, verwarming, koeling en verlichting.

Programma van eisen Frisse Scholen 2015 (september 2015)

Belangrijkste aanpassingen t.o.v. vorige versie (nov 2014)

- Het volgende is toegevoegd.
  - De belangrijkste achtergronden t.a.v. de eisen (energie, lucht, temperatuur, licht en geluid)
  - Invulformulieren voor nieuwbouw en bestaande bouw
  - De relatie met kwaliteitskader Huisvesting (Ruimte OK)
  - De relatie met GPR Gebouw (W/E Adviseurs)

PVE Frisse Scholen 2015 - Energie

Energie	Klasse C - VOLDOENDE	Klasse B - GOED extra t.o.v. klasse C	Klasse A - UITMUNTEND extra t.o.v. klasse B
Nieuwbouw			
Energieprestatie	<ul style="list-style-type: none"> De energieprestatiecoëfficiënt is minimaal volgens Bouwbesluit. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> De energieprestatiecoëfficiënt dient te worden bepaald conform NEN 7120. De energieprestatiecoëfficiënt houdt rechtstreeks verband met het energiegebruik en de CO₂-emissie van het gebouw. 	<ul style="list-style-type: none"> De energieprestatiecoëfficiënt is minimaal 25% lager dan vereist volgens Bouwbesluit. Het energielabel is minimaal A+++ <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> < De energieprestatiecoëfficiënt en het energielabel houden rechtstreeks verband met het energiegebruik en de CO₂-emissie van het gebouw. Het energielabel wordt bepaald aan de hand van de waarde $E_{p,tot} / E_{p,adm,tot,nb}$ (E/E-ratio), waarbij $E_{p,adm,tot,nb}$ de grenswaarde is zoals die gold in het Bouwbesluit 2012. Het gebouw dient ook te voldoen aan de eisen voor nieuwbouw in het Bouwbesluit. Sinds 2015 is de EPC voor onderwijsgebouwen aangescherpt van 1,3 naar 0,7. Dit betekent bij de bepaling van het energielabel een grenswaarde voor $E_{p,tot} / E_{p,adm,tot,nb}$ (E/E-ratio) van 0,7/1,3 = 0,54. Dit resulteert in een energielabel A+++ (waarvoor een E/E-ratio tussen 0,30 en 0,54 geldt). 	<ul style="list-style-type: none"> De energieprestatiecoëfficiënt is minimaal 50% lager dan vereist volgens Bouwbesluit. Het energielabel is minimaal A++++ <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> << < < Dit betekent een grenswaarde voor $E_{p,tot} / E_{p,adm,tot,nb}$ (E/E-ratio) van 0,30.
Bestaande bouw			
Energieprestatie	<ul style="list-style-type: none"> Het energielabel is minimaal C. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> Het energielabel houdt rechtstreeks verband met het energiegebruik en de CO₂-emissie van het gebouw. 	<ul style="list-style-type: none"> Het energielabel is minimaal B. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> < 	<ul style="list-style-type: none"> Het energielabel is minimaal A. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> <<
Thermische Isolatie gebouwschil	<ul style="list-style-type: none"> Voor gesloten delen: De warmteweerstand bedraagt minimaal het rechtens verkregen niveau met een minimum van: 1,3 m²K/W. Voor ramen, deuren en kozijnen: De gemiddelde warmtedoorgangcoëfficiënt bedraagt maximaal 1,65 W/m²K. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> De warmteweerstand en de warmtedoorgangcoëfficiënt dienen te worden bepaald volgens NEN 1068. Het rechtens verkregen niveau is het niveau zoals dat gold op het moment van de oorspronkelijke bouw aanvraag. 	<ul style="list-style-type: none"> Voor gesloten delen: De warmteweerstand voldoet minimaal aan de eisen voor nieuwbouw, zoals aangegeven in artikel 5.3 en tabel 5.1 van het Bouwbesluit. < <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> < < 	<ul style="list-style-type: none"> Voor gesloten delen: De warmteweerstand bedraagt minimaal 6,0 m²K/W Voor ramen, deuren en kozijnen: De gemiddelde warmtedoorgangcoëfficiënt bedraagt maximaal 1,2 W/m²K <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> << <<

Energie

Energie	Klasse C - VOLDOENDE	Klasse B - GOED extra t.o.v. klasse C	Klasse A - UITMUNTEND extra t.o.v. klasse B
Bestaande bouw			
Energie-efficiëntie ventilatie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Een ventilatiesysteem met mechanische luchttoevoer is voorzien van warmteterugwinning met een minimaal rendement van 60% ▪ Het ventilatiesysteem heeft minimaal drie standen voor de lucht volumestroom, ten minste geregeld op basis van kloktijden, inclusief een weekend en vakantieprogramma. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Het elektriciteitsgebruik van de ventilatoren is een belangrijk aandachtspunt bij de toepassing van mechanische ventilatie. Kies een ventilatiesysteem met energiezuinige ventilatoren.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Een ventilatiesysteem met mechanische luchttoevoer is voorzien van warmteterugwinning met een minimaal rendement van 75% ▪ Het ventilatiesysteem heeft een variabele lucht volumestroom, geregeld op basis van de CO₂-concentratie in de ruimte. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • < 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Een ventilatiesysteem met mechanische luchttoevoer is voorzien van warmteterugwinning met een minimaal rendement van 90% ▪ < <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <<
Energie-efficiëntie verwarming	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De warmteopwekking heeft een rendement van minimaal 95%. ▪ De warmtedistributie heeft een rendement van minimaal 90% ▪ De centrale warmte-opwekking wordt ten minste geregeld op basis van kloktijden, inclusief een weekend- en vakantieprogramma. ▪ De verwarming kan per ruimte worden (na)geregeld. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Het opwekkings- en distributierendement dient te worden bepaald overeenkomstig NEN 7120.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ < ▪ De warmtedistributie heeft een rendement van minimaal 95% ▪ < ▪ < <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • < 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ << ▪ < <i>idem Klasse B</i> ▪ << ▪ De regeling van de verwarming en ventilatie in verblijfsruimten is geïntegreerd. De regeling vindt plaats op basis van de CO₂-concentratie in de ruimte. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <<
Energie-efficiëntie koeling	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Op alle gevels behoudens de noordgevel is buitenzonwering (screens of uitvalschermen) aanwezig. ▪ De warmteproductie door verlichting en andere gebouwgebonden apparatuur, met uitzondering van luchtbehandeling, bedraagt maximaal 15 W/m². ▪ Het ventilatiesysteem is voorzien van een automatische regeling voor zomernachtventilatie. ▪ Er zijn spui ventilatievoorzieningen aanwezig overeenkomstig de eisen onder Luchtkwaliteit. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Het voorkomen van opwarming staat centraal. Dit kan met behulp van buitenzonwering, het beperken van de warmteproductie binnen, het afvoeren van warmte door (spui)ventilatie en het benutten van de thermische massa.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ < ▪ < ▪ < ▪ < ▪ Het gebouw is niet voorzien van mechanische koeling OF de mechanische koeling heeft een SEER van minimaal 15,4 bepaald volgens AHRI 210/240. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • < 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ << ▪ << ▪ << ▪ << ▪ Voor de koeling van het gebouw wordt minimaal voor 80% gebruik gemaakt van duurzame energie. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <<

Energie

Energie	Klasse C - VOLDOENDE	Klasse B - GOED extra t.o.v. klasse C	Klasse A - UITMUNTEND extra t.o.v. klasse B
Bestaande bouw			
Energie-efficiënte koeling	<p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een automatische regeling voor zomernachtventilatie draagt zorg voor het automatisch aan- en uitschakelen van de ventilatie buiten bedrijfstijden, op basis van het verschil tussen de binnen- en buitentemperatuur. 	<p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • < • Bij het realiseren van de eisen voor thermisch comfort dient het gebruik van mechanische koeling zoveel mogelijk vermeden te worden. Indien toch mechanische koeling noodzakelijk is dient deze zeer energie-efficiënt te zijn. De genoemde eis betekent dat de koelinstallatie voldoet aan de eisen van het Energy Star label en minimaal 10% efficiënter is dan de wettelijke eisen. 	<p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • << • Voor de mechanische koeling dient duurzame energie te worden toegepast, bijvoorbeeld door middel van koeling met oppervlaktewater, een WKO systeem of met behulp van op de locatie duurzaam opgewekte elektriciteit, waarbij de voor koeling gebruikte energie niet meetelt in het percentage dat vereist is onder 'Duurzame energie'
Energie-efficiënte verlichting	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het geïnstalleerd vermogen van de verlichting in verblijfsruimten bedraagt maximaal 12 W/m². ▪ Het geïnstalleerd vermogen van de verlichting in overige ruimten bedraagt maximaal 6 W/m². ▪ De verlichting in verblijfsruimten kan per ruimte worden geschakeld, met een gescheiden gang- en raamzone. ▪ De verlichting in toiletten en bergingen is geschakeld met behulp van aanwezigheidsdetectie. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het daadwerkelijk geïnstalleerd vermogen in het verblijfsgebied dient te worden bepaald. Dit daadwerkelijk geïnstalleerde vermogen dient te worden gedeeld door het gebruiksoppervlak van het verblijfsgebied. Het verblijfsgebied wordt vastgesteld overeenkomstig het Bouwbesluit. Overige ruimten zijn alle ruimten die wel voorzien zijn van verlichting en niet behoren tot het verblijfsgebied. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het geïnstalleerd vermogen van de verlichting in verblijfsruimten bedraagt maximaal 9 W/m². ▪ Het geïnstalleerd vermogen van de verlichting in overige ruimten bedraagt maximaal 4,5 W/m². ▪ De verlichting in verblijfsruimten is geschakeld door middel van aanwezigheidsdetectie, welke kan worden overruled door de gebruiker. ▪ < ▪ De verlichting in ruimten waar daglicht aanwezig is wordt geregeld op basis van het daglichtaanbod. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • < 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het geïnstalleerd vermogen van de verlichting in verblijfsruimten bedraagt maximaal 6 W/m². ▪ Het geïnstalleerd vermogen van de verlichting in overige ruimten bedraagt maximaal 3 W/m². ▪ < ▪ << ▪ < <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <<
Nieuwbouw / Bestaande bouw			
Duurzame energie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Voor de toepassing van duurzame energie is een haalbaarheidsstudie uitgevoerd. Alle financieel haalbare voorzieningen voor het opwekken van duurzame energie zijn getroffen. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wanneer voor het bepalen van het energielabel een maatwerkadvies is uitgevoerd, waarin ook de opties voor duurzame energie zijn onderzocht, dan kan dit maatwerkadvies als haalbaarheidsstudie worden gehanteerd. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Minimaal 10% van de totale energieconsumptie van het gebouw is afkomstig van duurzame bronnen. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • < 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Minimaal 25% van de totale energieconsumptie van het gebouw is afkomstig van duurzame bronnen. <p>Toelichting:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <<

PVE Frisse Scholen 2015 - Energie

Energie	Klasse C - VOLDOENDE	Klasse B - GOED extra t.o.v. klasse C	Klasse A - UITMUNTEND extra t.o.v. klasse B
Nieuwbouw / Bestaande bouw			
Beheer	<ul style="list-style-type: none"> Per hoofdgebruiker wordt het energiegebruik apart bemeterd. Het elektragebruik, het gasverbruik, de afname van stadswarmte en/of stadskoeling wordt per kwartier gemeten en opgeslagen, zodat deze geanalyseerd kan worden.	<ul style="list-style-type: none"> < Als bij klasse C en bovendien is het ontwerp van het elektriciteitssysteem dusdanig uitgevoerd dat verschillende onderdelen; verwarmen, koelen, ventilatie, bevochtiging, verlichting, apparatuur, individueel gemeten kunnen worden.	<ul style="list-style-type: none"> << Als bij klasse B waarbij de verschillende onderdelen individueel per kwartier gemeten en opgeslagen worden.
Kwaliteitsborging	<ul style="list-style-type: none"> Er is een oplevertoets waarbij gecontroleerd is dat de energiebesparende maatregelen, zoals vastgelegd in de EPC-berekening, het energielabel en/of het renovatieplan, daadwerkelijk zijn uitgevoerd.	<ul style="list-style-type: none"> <	<ul style="list-style-type: none"> <<

Invulformulier (gekozen) prestatie-eisen Nieuwbouw

Invulformulier Nieuwbouw

Naam School:	
Vestigingsadres:	
Datum:	

In de onderstaande tabel kunt u het ambitieprofiel voor uw school vastleggen. U bepaalt zelf welke eisen u opneemt in het PvE van uw school en op welk ambitieniveau. Niet voor alle aspecten zijn aparte eisen voor Klasse A, B én C. In dat geval zijn de vakjes samengevoegd.

Klasse C	Klasse B	Klasse A
Voldoende	Goed	Uitmuntend

Energie

	Klasse C	Klasse B	Klasse A
Energieprestatie			
Duurzame energie			
Beheer			
Kwaliteitsborging			

Lucht

	Klasse C	Klasse B	Klasse A
Luchtverversing	n.v.t.		
Spuiventilatie			
Ruimtevolume			
Kwaliteit van de toevoerlucht			
Emissies van materialen			
Emissies van apparatuur			
Schoonmaakbaarheid			
Tabaksrook			
Toiletten			
Legionella			
Kwaliteitsborging			

Klasse C	Klasse B	Klasse A
Voldoende	Goed	Uitmuntend

Temperatuur

	Klasse C	Klasse B	Klasse A
Operatieve temperatuur winter			
Operatieve temperatuur zomer			
Individuele beïnvloeding			
Lokaal thermisch discomfort			
Kwaliteitsborging			

Licht

	Klasse C	Klasse B	Klasse A
Kunstlicht			
Daglicht			
Helderheidswering			
Individuele beïnvloeding			
Kwaliteitsborging			

Geluid

	Klasse C	Klasse B	Klasse A
Geluidwering van de gevel			
Installatiegeluid			
Ruimteakoestiek			
Luchtgeluidisolatie			
Contactgeluidisolatie			
Kwaliteitsborging			

Invulformulier (gekozen) prestatie-eisen Bestaande bouw

Invulformulier Bestaande bouw

Naam School:	
Vestigingsadres:	
Datum:	

In de onderstaande tabel kunt u het ambitieprofiel voor uw school vastleggen. U bepaalt zelf welke eisen u opneemt in het PvE van uw school en op welk ambitieniveau. Niet voor alle aspecten zijn aparte eisen voor Klasse A, B én C. In dat geval zijn de vakjes samengevoegd.

	Klasse C Voldoende	Klasse B Goed	Klasse A Uitmundend
Energie			
Energieprestatie			
Thermische isolatie gebouwschil			
Energie-efficiëntie ventilatie			
Energie-efficiëntie verwarming			
Energie-efficiëntie koeling			
Energie-efficiëntie verlichting			
Duurzame energie			
Beheer			
Kwaliteitsborging			

	Klasse C Voldoende	Klasse B Goed	Klasse A Uitmundend
Lucht			
Luchtverversing			
Spuiventilatie			
Ruimtevolume			
Kwaliteit van de toevoerlucht			
Asbest			
Emissies van materialen			
Emissies van apparatuur			
Schoonmaakbaarheid			
Tabaksrook			
Toiletten			
Legionella			
Kwaliteitsborging			

	Klasse C Voldoende	Klasse B Goed	Klasse A Uitmundend
Temperatuur			
Operatieve temperatuur winter			
Operatieve temperatuur zomer			
Individuele beïnvloeding			
Lokaal thermisch discomfort			
Kwaliteitsborging			

	Klasse C Voldoende	Klasse B Goed	Klasse A Uitmundend
Licht			
Kunstlicht			
Daglicht			
Helderheidsvering			
Individuele beïnvloeding			
Kwaliteitsborging			

	Klasse C Voldoende	Klasse B Goed	Klasse A Uitmundend
Geluid			
Geluidswering van de gevel			
Installatiegeluid			
Ruimteakoestiek			
Luchtgeluidisolatie			
Contactgeluidisolatie			
Kwaliteitsborging			

Frisse Scholen Toets 2015

- Is een instrument om te toetsen of het ontwerp of het gebouw voldoet aan de gestelde prestatie-eisen vanuit het PVE Frisse Scholen 2015
- Wordt op dit moment inhoudelijk aangepast

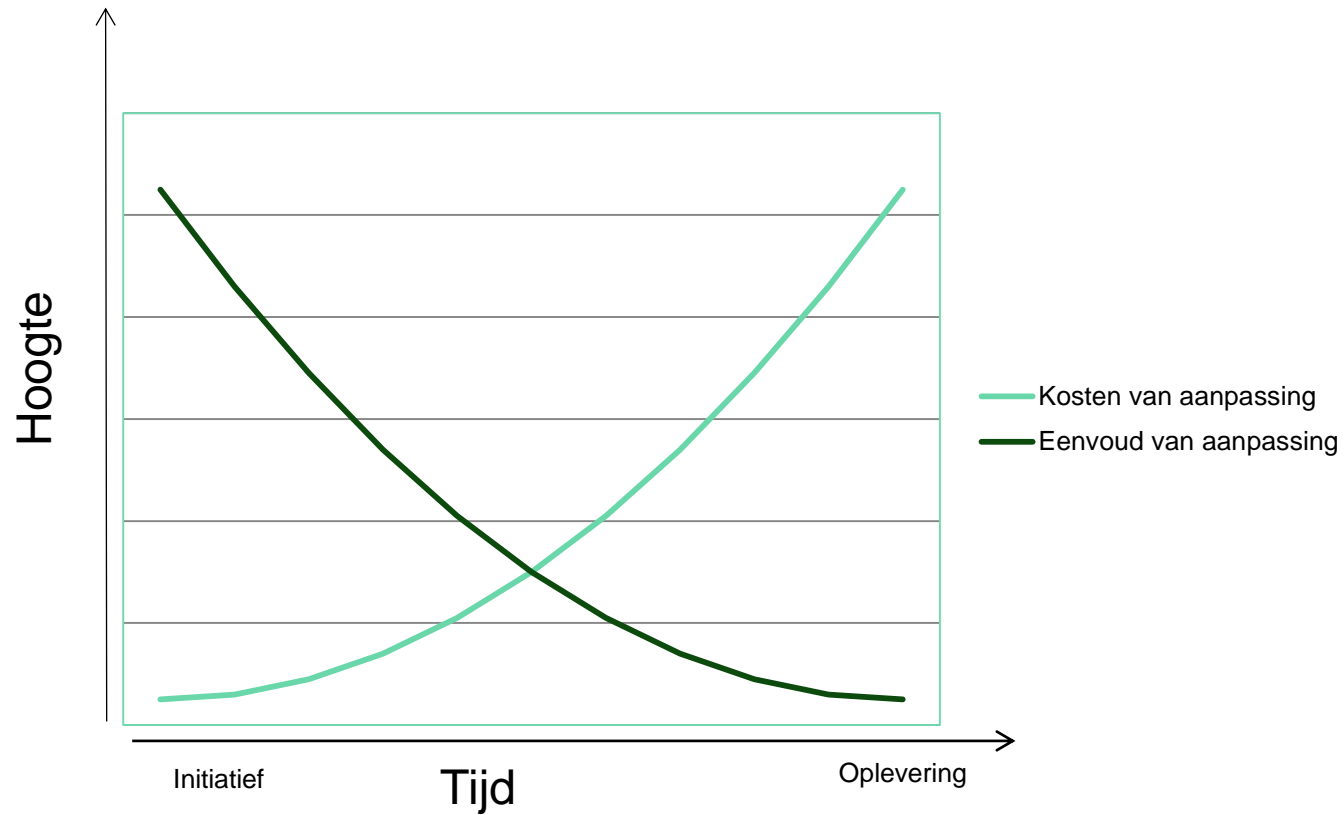
Het instrumentarium:

- Handleiding (voor de deskundige)
- Format Toetsingsrapport
- Excel file scorekaart
- Voorbeeld toetsingsrapport

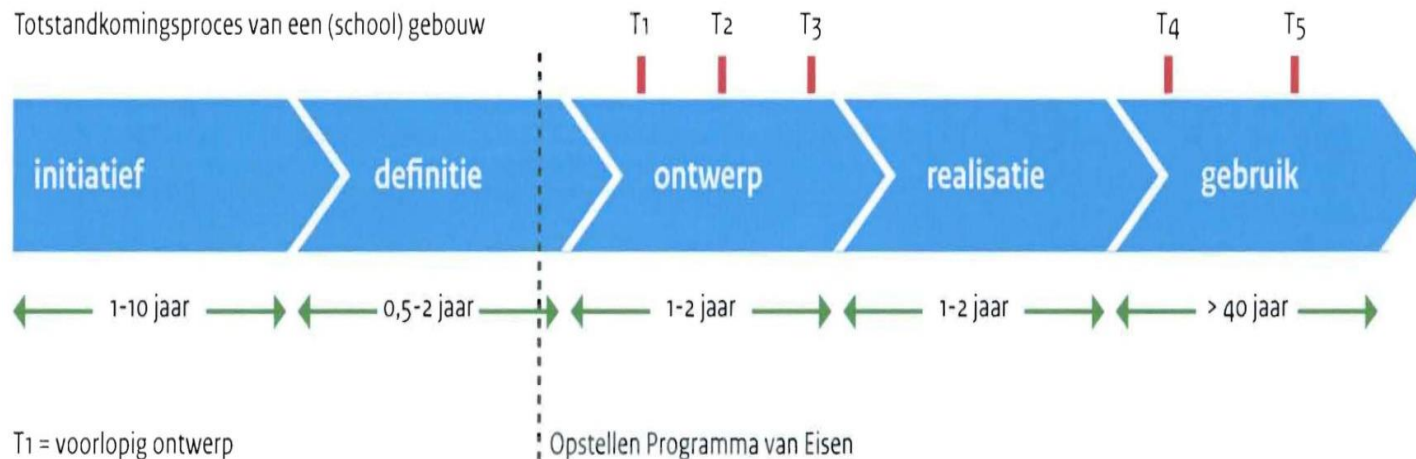

Aanpassingen tijdens het bouwproces

Toetsmomenten in ontwerp/bouwproces

Aan het eind van elke fase kan getoetst worden of het (tussen)resultaat:

- voldoet aan de eisen
- het voldoende basis biedt voor het ingaan van de volgende ontwerp/bouwfase

Toetsingsrapport - resultaat alle fasen

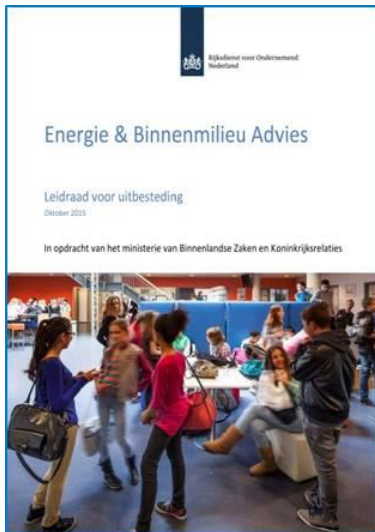
School: Het Frisse Voorbeeld

Datum:

Thema	Ambitie-niveau	Toetsingsresultaat					Opmerkingen
		VO	DO	TO/bestek	1e Oplevering	2e Oplevering	
Energie							
Energieprestatie (verplicht)	Klasse C	Voldoet	Voldoet	Voldoet	Voldoet		-
Isolatie van de gebouwschil	Klasse C	Voldoet	Voldoet	Voldoet	Voldoet		-
Energiezuinige ventilatie	Klasse B	Twijfel	Voldoet niet	Voldoet niet	Voldoet		-
Regeling ventilatie	Klasse B	Twijfel	Voldoet niet	Voldoet niet	Voldoet		-
Energiezuinige verwarming	Klasse C	Twijfel	Twijfel	Voldoet	Voldoet		-
Efficiënte opwekking en distributie van warmte	Klasse C	Twijfel	Twijfel	Voldoet	Voldoet		-
Regeling verwarming	Klasse C	Twijfel	Twijfel	Voldoet	Voldoet		-
Energiezuinige koeling	Klasse C	Twijfel	Twijfel	Voldoet niet	Voldoet		-
Energiezuinige verlichting	Klasse B	Voldoet	Voldoet	Voldoet	Voldoet		-
Lucht kwaliteit							
Ventilatiecapaciteit (verplicht)	Klasse B	Twijfel	Twijfel	Voldoet niet	Voldoet niet	Voldoet	-
Spuiventilatie	Klasse C	Voldoet	Voldoet	Voldoet	Voldoet		-
Kwaliteit van de toevoerlucht	Klasse B	Twijfel	Twijfel	Voldoet niet	Voldoet niet		Onvoldoende hygiëne van mechanische ventilatiesystemen heeft een negatieve invloed op de kwaliteit van de lucht die in de ruimten wordt ingeblazen. Dit leidt met name tot klachten over 'droge lucht' (veroorzaakt doordat verontreinigingen de slijmvliezen van o.a. neus, ogen en keel irriteren).

Energie & Binnenmilieu Advies (EBA)

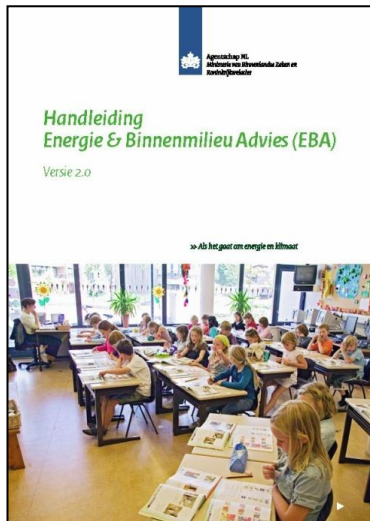
Is een standaard instrument om de energiezuinigheid en binnenmilieu van een school vast te stellen en vervolgens hiervoor verbetermaatregelen te bepalen

EBA- instrumenten voor de opdrachtgever (school en/of gemeente)

- Leidraad uitbesteding (stappenplan en aandachtspunten t.a.v. voorbereiding, uitvoering en oplevering)
- Model offerte-aanvraag met de volgende bijlagen
  - Een lijst van de te onderzoeken gebouwen
  - Een aankruislijst t.a.v. te leveren resultaten (thema's)
  - De te gebruiken instrumenten (EBA-handleiding, EBA-rapportageformat, meetapparatuur e.d.)
  - De eisen aan de adviseur
  - De overlegmomenten/communicatietraject

Energie & Binnenmilieu Advies (EBA)

EBA-instrumenten voor de opdrachtnemer (adviseur)

- Handleiding
- Opnameformulier gebouw en installaties
- Rekenmodel
- Rapportageformat

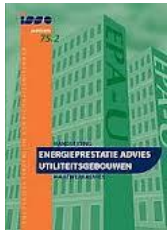

Het EBA is gebaseerd op:

- **PVE Frisse Scholen 2015**

Ter bepaling van minimale kwaliteitsniveaus t.a.v. de energiezuinigheid en het binnenmilieu

- **EPA-U energielabel (ISSO 75.1)**

Wordt gebruikt voor de bepaling van het (indicatieve) energielabel.

- **EPA-U maatwerkadvies (ISSO 75.2)**

Wordt gebruikt voor de bepaling van de haalbaarheid van verbetermaatregelen (op basis standaard gebruikersgedrag)

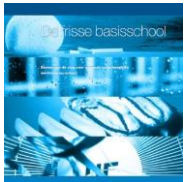

Het EBA is gebaseerd op:

- **ISSO 89: Binnenklimaat scholen**

T.b.v. het bepalen van de kwaliteitsklasse van de Luchtkwaliteit, het thermisch binnenklimaat winter en het thermisch binnenklimaat zomer)

- **De Frisse basisschool (GGD)**

T.b.v. het bepalen van de ventilatiecapaciteit op basis afmetingen ramen en roosters (natuurlijke toe en afvoer)

Leidraad verduurzamen basisscholen

- Is een stappenplan met aandachtspunten en relevante informatie voor gemeenten en schoolbesturen om te komen tot een duurzaam huisvesting en/of duurzaam onderhoudsplan voor scholen
- De werkwijze is gebaseerd op ervaringen van uitgevoerde verduurzamingsprojecten
- Onderscheiden stappen/fasen
  - Initiatief
  - Oriëntatie, verkenning ambities en definities
  - Inventarisatie en analyse huidige situatie
  - Inventarisatie en analyse duurzaamheidsmaatregelen
  - Planvorming
  - Besluitvorming
  - Realisatie en monitoring

Leidraad verduurzamen basisscholen – Activiteiten per fase

2 Oriëntatie, verkenning, ambities en definities

Definiëren / afbakenen begrip duurzaamheid

Definiëren / afbakenen van het begrip duurzaamheid en/of duurzame huisvesting.

Mogelijke duurzaamheidsaspecten

- Energie (energieprestatie, besparingspercentages, duurzame energie, aanvullende energiemaatregelen).
- Gezondheid/binnenmilieu (luchtkwaliteit, thermisch comfort, visueel comfort, akoestisch comfort).
- Milieu (water, afval, materialen, groen).
- Duurzame materialen (FSC hout, milieuvriendelijke verf en dergelijke).
- Gebruikskwaliteit (toegankelijkheid, functionaliteit, technische kwaliteit, schoonmaakbaarheid, sociale veiligheid).
- Toekomstwaarde (toekomstgerichte voorzieningen, flexibiliteit, belevingswaarde).
- Educatie: mogelijke koppeling aan duurzaamheid in het lesprogramma.

Relevante informatie

Algemeen begrip

- Cradle tot cradle als inspiratiebron, C2C in de praktijk (www.duurzaamdoor.nl)
- Duurzaam dórgaan (www.duurzaamdoor.nl)
- Duurzaamheid in de brede school (www.duurzaamdoor.nl)
- Infoblad Energieneutraal bouwen: definitie en ambitie (www.rvo.nl)
- Infoblad Energieneutrale scholen en kantoren (www.rvo.nl)
- Infoblad Trias Energetica en energieneutraal bouwen (www.rvo.nl)

Beoordeling/certificering

- BREEAM (www.rvo.nl + dgbc.nl)
- GPR (www.rvo.nl, w-e.nl, www.gprgebouw.nl)
- GreenCalc (www.rvo.nl)
- Energielabel (www.rvo.nl)

Specifieke aspecten/maatregelen

- De Frisse Basisschool (www.ggdghorkennisnet.nl)
- PVE Frisse Scholen (www.rvo.nl/frissescholen)
- Checklist verbetermaatregelen (www.rvo.nl/frissescholen)

Leidraad verduurzamen basisscholen – Relevante informatie

Bijlage: Relevante informatie per informatiebron

www.aanbestedingsmonitor.nl

Op deze site vindt u informatie over drempelbedragen en wanneer er openbaar, meervoudig onderhands of enkelvoudig onderhands wordt aanbesteed. Voor de Aanbestedingsmonitor zijn de drempelbedragen van alle gemeenten in Nederland opgevraagd en indien deze beschikbaar zijn, gepubliceerd.

www.arbocataloguspo.nl (Arbocatalogus PO)

Op deze site vindt u de Arbocatalogus PO. De Arbocatalogus PO wil iedereen die werkt in het primair onderwijs praktische informatie geven over arbeidsomstandigheden (arbo). De Arbowetgeving eist dat ook het primair onderwijs werkt aan het verbeteren van de arbeidsomstandigheden van al het personeel. Maar de Arbowetgeving geeft lang niet altijd aan hoe dat moet gebeuren. De werkgevers en de werknemers in het primair onderwijs geven in de Arbocatalogus PO praktische oplossingen om te voldoen aan de algemene eisen uit de Arbowetgeving. Deze Arbocatalogus PO maakt deel uit van de CAO voor het primair onderwijs. In de Arbocatalogus PO is ook een thema Veiligheid en Gezondheid schoolgebouwen opgenomen met eisen ten aanzien van de luchtkwaliteit, de temperatuur, het (dag en kunstlicht) licht en het geluid.

www.bouwbesluitonline.nl (Bouwbesluit)

Op deze site vindt u een online versie van het bouwbesluit. Hier zijn de teksten van het bouwbesluit te raadplegen. Door middel van een zoekmachine kunt u de informatie vinden die u nodig heeft. Via het filter selecteren op gebruikersfuncties en type kunt u de artikelen te benaderen die voor u van toepassing zijn.

www.dsta.nl (Ministerie van Financiën)

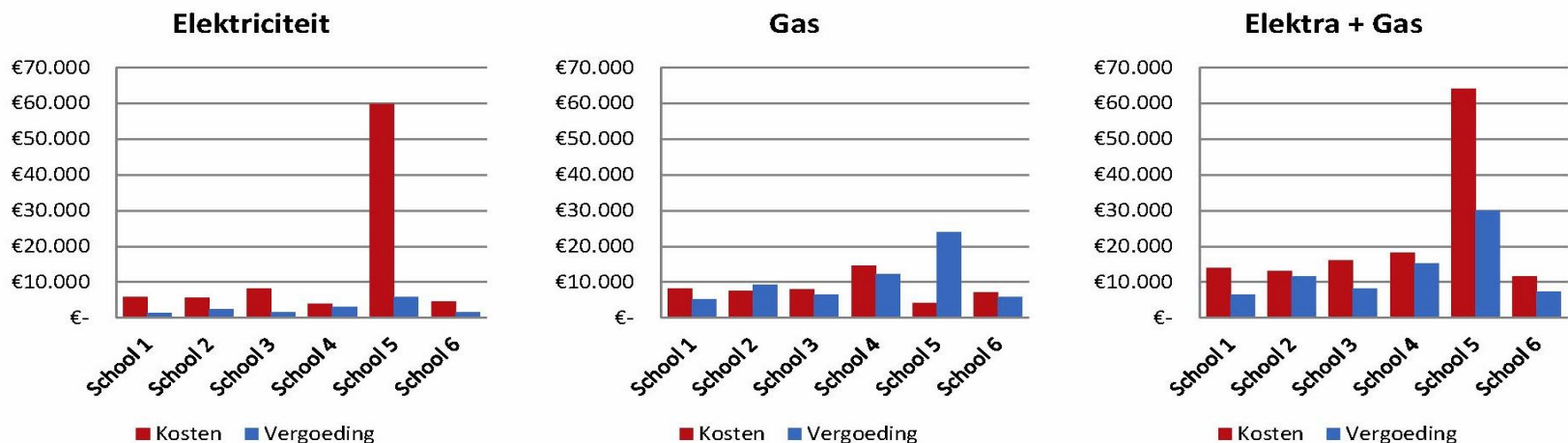
- [Schatkistbankieren Nieuwsbrief 2011](#)
In deze Nieuwsbrief Schatkistbankieren in het kort | 1 Uitleg over het hoe en wat van schatkistbankieren. Welke voordelen biedt schatkistbankieren?
Onze producten in vogelvlucht | 2 Toelichting op de faciliteiten die het schatkistbankieren biedt. Ervaringen met doordecentralisatie en schatkistbankieren | 3 Een interview met Scholengroep Rijk van Nijmegen over haar ervaringen met schatkistbankieren mede in het licht van doordecentralisatie. Actuele renteontwikkelingen | 4 Achtergronden van het verloop van rentetarieven die gelden bij het schatkistbankieren.
- [Schatkistbankieren Nieuwsbrief 2010 / 2](#)
In deze Nieuwsbrief Schatkistbankieren in het kort | 1-2 Uitleg over het hoe en wat van schatkistbankieren. Welke voordelen biedt schatkistbankieren en welke faciliteiten zijn beschikbaar? Internetfaciliteit | 2 Uitleg van de nieuwe mogelijkheden die de web-applicatie schatkistbankieren biedt. Een deelnemer belicht | 2-3 Een interview met de provincie Noord-Holland over haar ervaringen met schatkistbankieren. De rente verklaard | 3-4 Achtergronden van het verloop van de rentetarieven die gelden bij het schatkistbankieren.

Leidraad verduurzamen basisscholen - aspect

Vergoeding versus werkelijke kosten

- In de praktijk blijken veel scholen meer geld uit te geven aan de energiekosten voor gas en elektriciteit dan zij als vergoeding daarvoor ontvangen
- Dat betekent dat zij jaarlijkse gelden bestemd voor andere doeleinden gebruiken om de tekorten op de post energiekosten aan te vullen
- Als een dergelijk schoolgebouwen 10, 20 of 30 jaar geëxploiteerd gaat worden moet over die periode soms een flink bedrag aangevuld worden

Tool zonnestroom voor scholen

- Veel scholen zijn geïnteresseerd in zonnepanelen om geld en energie te besparen, maar vooral leerlingen te inspireren
- Scholen worden soms overspoeld met informatie en aanbiedingen over zonnepanelen
- Het is daarom belangrijk dat scholen zich globaal en onafhankelijk kunnen oriënteren op enkele technische, financiële en juridische zaken

Tool zonnestroom voor scholen

Tool zonnestroom voor scholen

De tool bevat

- Een beslisboom t.a.v. de eigen situatie
- Algemene info over de techniek en kosten/opbrengsten (met een rekenvoorbeeld), de installatie en het gebruik
- 4 investeringsvarianten (Voor/nadelen, Juridisch zaken en praktijkvoorbeelden)
  1. De gemeente investeert
  2. De school investeert
  3. Een derde partij investeert
  4. Postcodeproject

Installatiescan voor scholen

- Via het optimaal inregelen van klimaatinstallaties kan op eenvoudige wijze een aanzienlijke energiebesparing en binnenmilieuverbetering gerealiseerd worden in schoolgebouwen
- RVO heeft een universele/standaard tool ontwikkeld (Installatiescan Scholen) waarmee scholen de inregeling en het functioneren van (klimaat)installaties in het schoolgebouw op de meest relevante punten kunnen laten controleren door hun installateur
- Het resultaat van de scan is een rapportage met daarin:
  - de resultaten van de inspectie
  - aanbevolen verbetermaatregelen t.a.v. de inregeling en functionering van de klimaatinstallaties

Installatiescan voor scholen

Het instrument bestaat uit:

- Een rapportageformulier (vragen t.a.v. de aangetroffen situatie in combinatie met aanbevolen verbeteringen)
- Een handleiding voor de installateur
  - Uitvoeringsfasen (pre-scan, scan, overdracht van het resultaat)
  - Toelichting per vraag in het rapportageformulier (achtergrond van de vraag, uit te voeren werkzaamheden e.d.)

Installatiescan scholen - rapportageformulier

Vraag/situatie		Verbetering/aanpassing			
		Omschrijving	Aanbevolen		
10. Heeft het ventilatiesysteem CO ₂ -sturing?	☐ Ja →	Werken de CO ₂ -sensoren correct ¹ en reageert het ventilatiesysteem correct op veranderende CO ₂ -niveaus?	☐ Ja →	→ vraag 11	
			☐ Nee →	CO ₂ regeling en of CO ₂ sensoren van het ventilatiesysteem aanpassen en/of vervangen.	☐
	☐ Nee →			Ventilatiesysteem voorzien van een CO ₂ -sturing.	☐
Toelichting					
11. Heeft het ventilatiesysteem een zomernacht-regeling?	☐ Ja →	Is de zomernachtregeling geactiveerd en ingesteld op de juiste setpoints?	☐ Ja	→ vraag 12	
			☐ Nee	Zomernachtregeling van het ventilatiesysteem activeren en/of juist instellen .	☐
	☐ Nee →			Ventilatiesysteem voorzien van een zomernachtregeling.	☐
Toelichting					
12. Zijn er filters aanwezig in het ventilatiesysteem?	☐ Ja →	Worden de filters volgens de voorschriften van de fabrikant vervangen?	☐ Ja	→ vraag 13	
			☐ Nee	Filtervervanging vervangen volgens voorschrift fabrikant en zo mogelijk opnemen in een onderhoudscontract. ²	☐
	☐ Nee →				
Toelichting					
13. Is het ventilatiesysteem voorzien van warmteterugwinning of recirculatie	☐ Ja →	Werkt de warmteterugwinning of recirculatie correct (juiste setpoints e.d.)?	☐ Ja	→ vraag 15	
			☐ Nee	Correctie van setpoints of reparatie van warmteterugwinning / recirculatie	☐
	☐ Nee →			Haalbaarheid laten onderzoeken t.a.v. het plaatsen van een ventilatiesysteem met warmteterugwinning en CO ₂ -sturing.	☐
Toelichting					

Lijst verbetermaatregelen Frisse Scholen

- Bruto checklist voor o.a. bepalen/selecteren van verbetermaatregelen t.a.v. energie en binnenmilieu bij het verduurzamen van bestaande scholen
- De maatregelen zijn geordend op de NL SfB codering (zoals ook veel gebruikt wordt in onderhoudsplannen)
- Per maatregel wordt de volgende informatie gegeven
  - Omschrijving van de maatregel
  - De + of - invloed op het energieverbruik, watergebruik en binnenmilieu (lucht, temperatuur, geluid en licht)
  - Een indicatie van de terugverdientijd (< 5 jr, 5-10 jr, > 10 jr)
  - Het erkende maatregel betreft in het kader van de wet milieubeheer
  - Mogelijkheid om maatregelen aan te kruisen

Lijst verbetermaatregelen Frisse Scholen

Verbetermaatregelen Frisse Scholen

Versie 04-09-2015

Maatregel		Invloed op					Indicatieve TVT			WMB	Zelf invullen		
NLsfb code	Omschrijving	Energiegebruik	Watergebruik	Binnenmilieu			< 5 jaar	5-10 jaar	> 10 jaar	Erkende maatregel	N.v.t.	Gerealiseerd	Verbeteroptie
				Lucht	Temperatuur	Geluid							
31 - Wandopeningen, buiten													
31.001	enkel glas vervangen door HR ++ glas	+			+		+	☐	☒				
31.002	enkel glas vervangen door HR glas	+			+		+	☐	☒				
31.003	dubbel glas vervangen door HR ++ glas	+			+		+	☐	☒				
31.004	HR glas vervangen door HR ++ glas	+			+		+	☐	☒				
31.005	HR + glas vervangen door HR ++ glas	+			+		+	☐	☒				
31.006	deurdrangers plaatsen op buitendeuren	+			+	+			☒				
31.007	tochtsluizen plaatsen bij de toegang	+			+	+			☒				
31.008	te openen ramen aanbrengen in verblijfsruimten	+		+	+				☒				
31.009	tochtspand verbeteren of kierdichting aanbrengen	+			+	+		☒	☒				
31.010	verblijfsruimten voorzien van daglichttoetreding	+						☐	☒				
31.011	draaideur toepassen in plaats van een open entree	+			+	+			☒				
31.012	buiten- of binnenzonwering aanbrengen op zonbelaste gevels	(+)			+		+	☒	☒				
51 - Warmteopwekkingsinstallaties													
51.001	conventionele ketel vervangen door een HR ketel (>107%)	+						☐	☒		♦ 7a		
51.002	VR ketel vervangen door een HR ketel (> 107%)	+						☐	☒		♦ 7a		
51.003	HR ketel (<100%) vervangen door een HR ketel (>107%)	+						☐	☒		♦ 7b		
51.004	warmtekrachtkoppeling toepassen	+			-				☐	☒			
51.005	hoogrendement heaters in plaats van conventioneel toepassen	+						☐	☒				
51.006	meerdere kleine ketels toepassen in plaats van één grote	+						☐	☒				

Energielabelverplichting voor scholen

Factsheet t.a.v. de energielabelverplichting voor scholen die o.a. ingaat op het volgende

De energielabelverplichting die geldt voor

- Nieuwe scholen (vanaf 2015)
- Bestaande scholen bij huur en verkoop
- Schoolgebouwen waarvan 500 m² in gebruik is bij een overheidsinstelling en dat veelvuldig door publiek wordt bezocht (denk bijv. aan bepaalde MFA)

De uitzonderingen

- Beschermd monumenten
- Gebouwen die maximaal 2 jaar worden gebruikt
- Alleenstaande gebouwen met gebruiksoppervlakte < 50 m²

Monitoring van 9 energieneutrale scholen

- De volgende zaken worden gemeten/gevolgd
  - Energiegebruiken
  - Binnenmilieu (CO₂, temperatuur, geluid en verlichting)
  - Tevredenheid van de gebruikers
- Periode: 4 seizoenen
- Gestart begin 2014
- Rapportage beschikbaar: begin 2016
- In opdracht van RVO.nl en Platform 31

Leidraad aanbesteden prestatiecontracten

- Deze publicatie ondersteund opdrachtgevers die een energieprestatiecontract willen aanbesteden
- Het geeft antwoord op de vraag op hoe dit aanbesteed kan worden: welke aanbestedingsprocedure, welke eisen en criteria zijn geschikt
- Het proces om te komen tot een energieprestatiecontract wordt stapsgewijs beschreven en er specifiek voor de aanbestedingsfase wordt ingegaan op
  - toepasselijke aanbestedingsregels
  - geschikte procedures
  - voorbeelden van criteria voor selectie en gunning

Praktijkvoorbeelden en inspiratie over ESCo's in Europa

De publicatie bevat de omvang/kaders en het resultaat van de Escos, de omschrijving van het object, de maatregelen van de volgende voorbeelden

- Clarion Hotel & Congress Trondheim, Noorwegen
- Energy Saving Partnerships in Berlijn
- PENAM Bakkerij, Tchechië
- Parijse scholen
- Universiteit van Sheffield
- Walfriede ziekenhuis
- Scholen in Neder-Oostenrijk
- Gemeente Örebro, Zweden
- Gemeenten Høje-Taastrup en Middelfart, Denemarken
- 'EPC-light' in de Berlijnse wijk Pankow

Website Frisse Scholen (www.rvo.nl/frissescholen)

Home Actueel **Onderwerpen** Subsidies & Financiering Digitaal indienen

Zoeken

> Frisse Scholen

- > Nieuws
- > Energieneutrale school
- > Frisse school bouwen
- > Van bestaand naar Fris
- > Educatief in de les
- > Publicaties
- > Praktijkverhalen
- > In de praktijk

> Tools voor Frisse Scholen

> FAQ

Home / Onderwerpen / Duurzaam ondernemen / Gebouwen / Frisse Scholen / Tools voor Frisse Scholen

Tools voor Frisse Scholen

Vragen?

Neem contact op met RVO.nl

RVO.nl heeft een aantal nuttige instrumenten ontwikkeld voor partijen die aan de slag willen met het verduurzamen van schoolgebouwen.

Programma van Eisen

Het Programma van Eisen Frisse Scholen kunt u gebruiken voor nieuwbouw en voor het verbeteren van bestaande schoolgebouwen, in het primair en voortgezet onderwijs.

Met het Programma van Eisen Frisse Scholen kunt u:

- een ambitieprofiel voor energie en binnenmilieu vaststellen,
- eisen opnemen voor het ontwerp en het bestek,
- offertes voor bouwopdrachten opstellen en bouwopdrachten verstrekken,
- de uitvoering controleren en het eindresultaat en toetsen,
- eisen stellen aan monitoring en beheer en onderhoud.

Zie ook

- > Van bestaande school naar frisse school
- > Frisse Scholen
- > Tools Frisse Scholen

www.rvo.nl/energiezuiniggebouwd

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Home Actueel Onderwerpen Subsidies & Financiering Digitaal Indienen Zoeken

Database Energiezuinig Gebouwd

Een overzicht van de beste voorbeelden van innovatieve energiezuinige projecten in de gebouwde omgeving. Verfijn hieronder uw selectie.

Meer informatie

Vragen?
Bel: 088 042 42 42
> Meld woningbouwvoorbeelden aan
> Meld utiliteitsbouwvoorbeelden aan
E-mail ons

Zoeken

32 resultaten
(in 0,02 seconden)

Kaartweergave

Verfijnen

Beleidsprogramma

Locatie

Jaar nieuwbouw of renovatie

Bouwtype

- onderwijs - nieuwbouw
- Onderwijs - Renovatie & onderhoud
- Kantoor - nieuwbouw
- Kantoor - Renovatie & onderhoud

Onderwijs - nieuwbouw ✕ Onderwijs - Renovatie & onderhoud ✕

Reset alle filters

> Brede School Plus
Reusel - de Mierden, Noord-Brabant
Op uitdrukkelijk verzoek van gebruikers is de school duurzaam, energiezuinig en fris gebouwd. Projectsamenvatting Scholen moeten duurzaam, energiezuinig en fris worden gebouwd. Een mooie vormgeving is...
2012

400 praktijkvoorbeelden

- nieuwbouw, renovatie
- woningbouw, utiliteitsbouw, gebieden
- 32 scholen

Praktijkverhalen t.a.v. aanpak, financiering

Rijksdienst voor Ondernemend
Nederland

Home Actueel Onderwerpen Subsidies & Financiering Digitaal indienen

Zoeken

Home / Onderwerpen / Duurzaam ondernemen / Gebouwen / Frisse Scholen / Praktijkverhalen Frisse scholen

Praktijkverhalen Frisse scholen

Hieronder vindt u voorbeelden van schoolbesturen en gemeenten die op een innovatieve manier hun scholen aanpakken als het gaat om strategisch voorraadbeheer, energiemonitoring, energiebesparing, financiering, aanbesteding of het werken met prestatiecontracten.

› Leidse Green Deal
Verduurzaming Scholen
15 september 2015

› Renovatie PO scholen: goede
business case
7 september 2015

› Stichting Spaarnesant
verduurzaamt 30 schoolgebouwen
27 augustus 2015

› Nieuw concept: 'Huren als een
Eigenaar'
27 augustus 2015

› Nieuwbouw Brede school Joure
via PPS met DBMO-contract
27 augustus 2015

› Frisse Scholen

› Nieuws

› Energieneutrale school

› Frisse school bouwen

› Van bestaand naar Fris

› Educatief in de les

› Publicaties

› Praktijkverhalen

› In de praktijk

› Tools voor Frisse Scholen

› FAQ

Bedankt voor uw aandacht !

Website Frisse Scholen

- www.rvo.nl/frissescholen

Team Frisse Scholen

- Irma.thijssen@rvo.nl
- Ellen.leussinkg@rvo.nl
- Bert.meijering@rvo.nl

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Duurzame Scholen in Nederland

Ronald Schilt, Adviseur Merosch

Mede mogelijk gemaakt door:

Authorized dealer

Uw resultaat telt. Sigma.

Merosch
vertoegen met duurzaamheid

CONSOLIS

VBI

Creating healthy spaces

Verosol

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

Adviseurs voor **gezonde**
en **energieneutrale** gebouwen

www.merosch.nl

Duurzame scholen...

...wat zegt dat ons?

Ronald Schilt - Merosch

Inhoud

1. *Drie voorbeelden*
2. *Wat zegt dat ons ?*
3. *Hoe duurzaam is het succes?*

MFA Kapelle

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

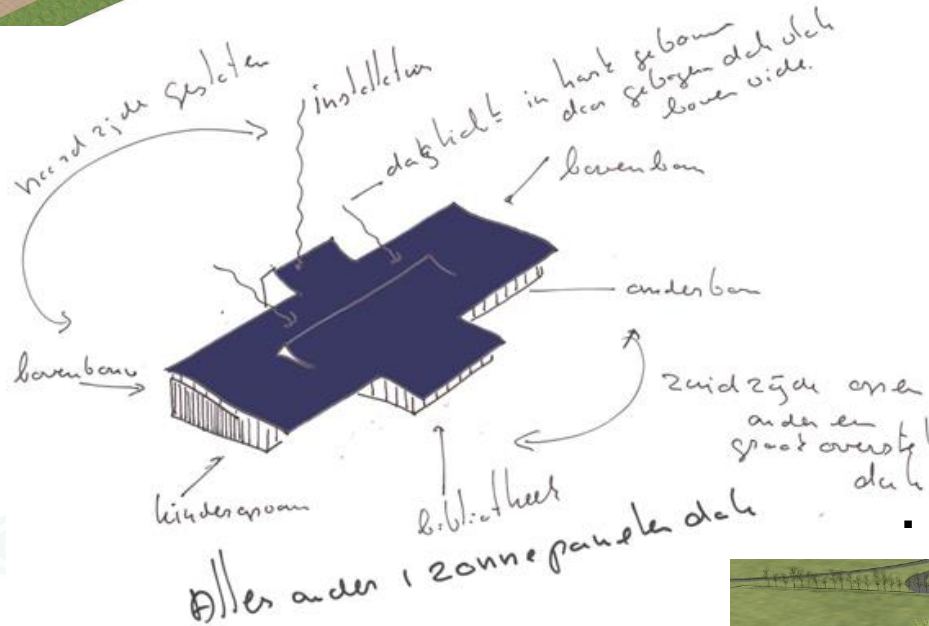

Architect:	Teeuwisse en Willems Architecten
Functies:	2x basisschool, bibliotheek, gezondheidscl., BSO, KDV
Grootte:	4.250 m ² b.v.o.
Frisse scholen:	Niveau B
Energieprestatie:	Energieneutraal
Budget:	€ 1.400,-/m ² b.v.o. (excl. BTW)

De eerste schets...

...de integraliteit...

...het resultaat.

Integraal ontwerpen is cruciaal

IKC De Zeven Zeeën

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

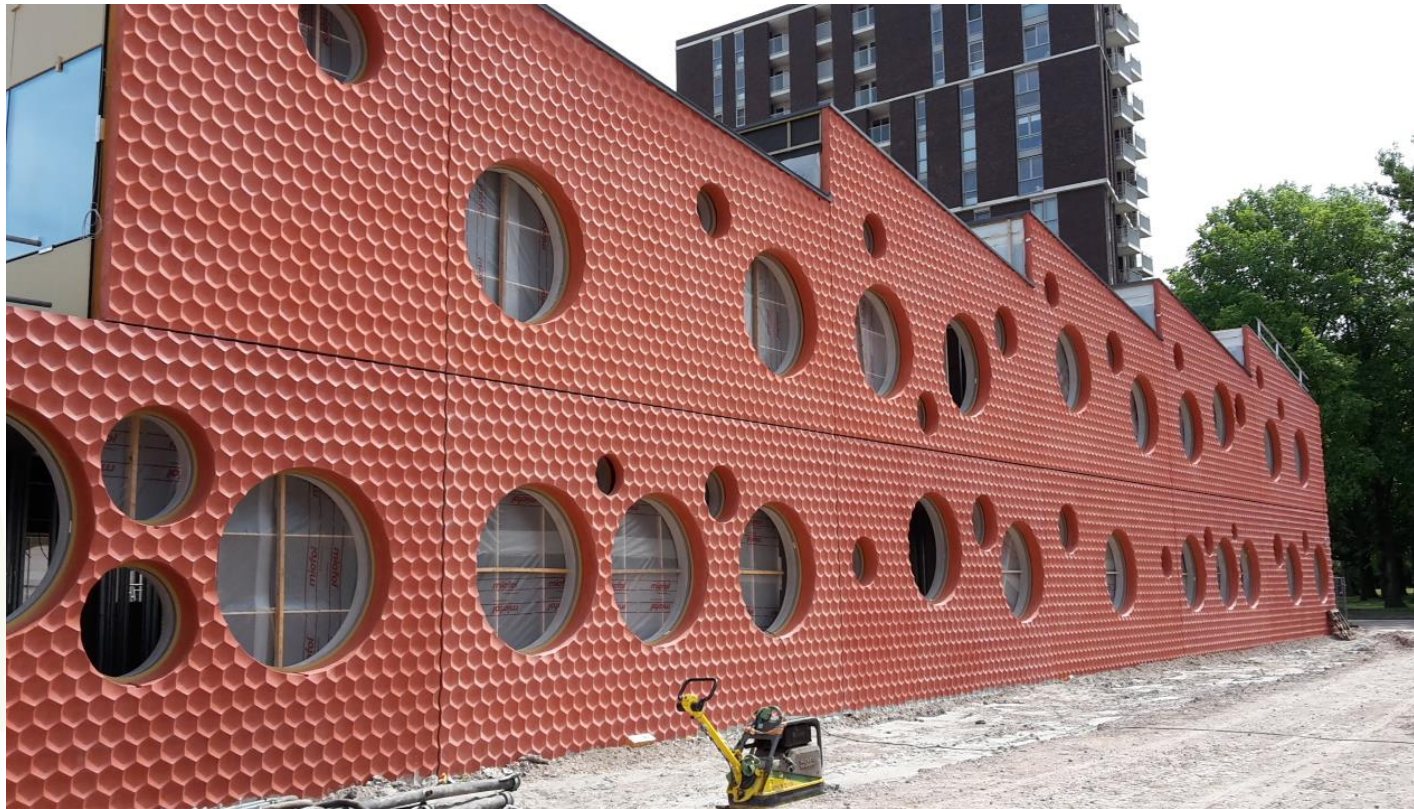

Architect: Moke Architecten
Functies: basisschool, VVE
Grootte: 1.700 m² b.v.o.
Frisse scholen: Niveau B
Energieprestatie: EPC=0
Budget: € 1.500,-/m² b.v.o.
(excl. BTW)

IKC De Zeven Zeeën

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

*Beperkt budget, hoge energieambities, wel koel, veel daglicht, geen koeling => **Alles halen uit integratie en communiceren verwachtingen!***

Plein Oost Haarlem

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

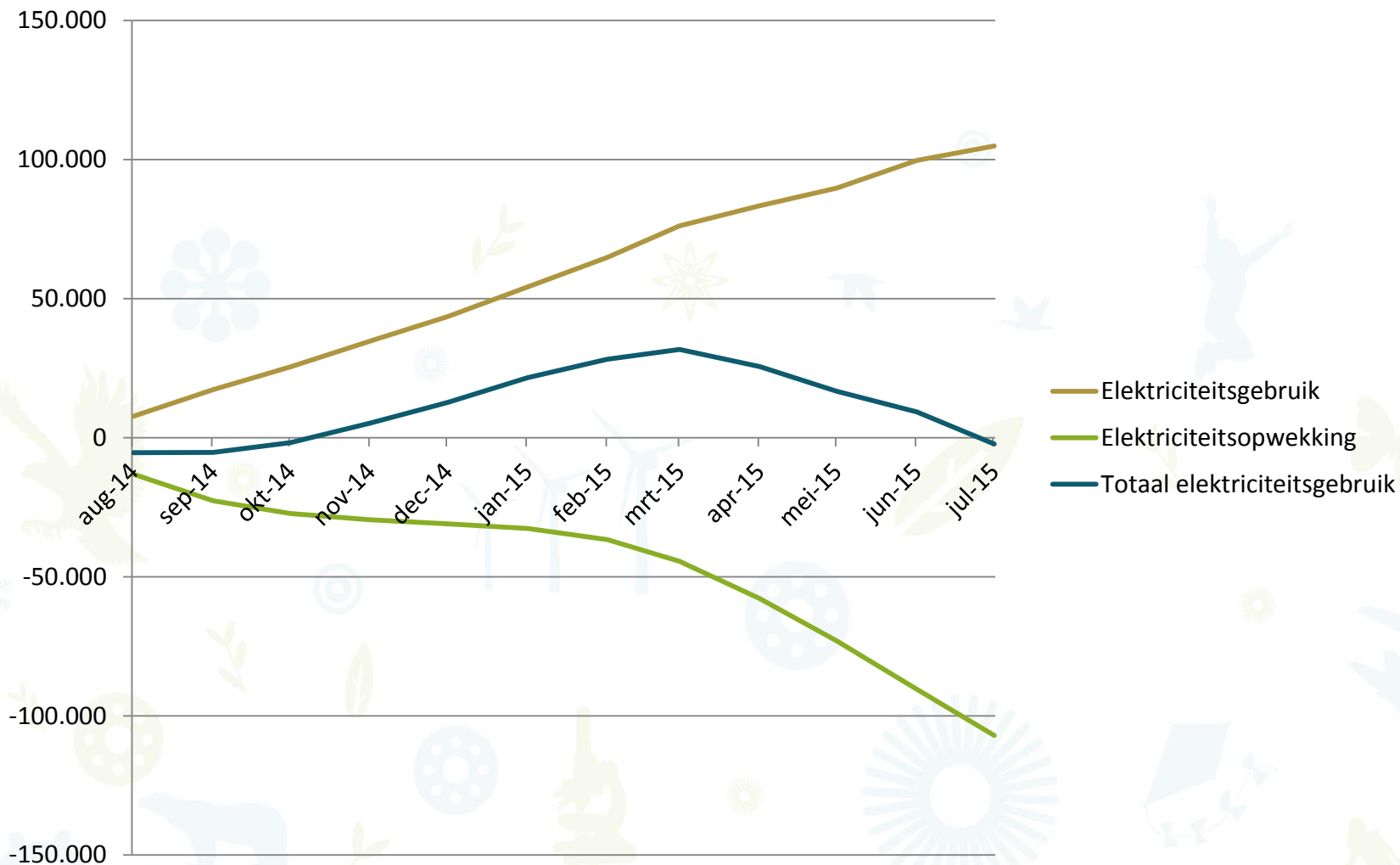

Architect: Kristinsson Architecten
Functies: 2x basisschool, SBO, gymzaal, KDV
Grootte: 3.000 m² b.v.o.
Frisse scholen: Niveau B
Energieprestatie: EPC=0
Budget: € 1.300,-/m² b.v.o. (excl. BTW)

Cumulatief energiegebruik Plein Oost 2014/2015 [kWh]

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

Plein Oost Haarlem

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

*“Het is echt een feestje om in dit gebouw te
mogen lesgeven.”*

Ronald Wijers, directeur openbare basisschool Plein Oost

Kenmerken Plein Oost

Merosch
vormgeven aan duurzaamheid

1. Bij begin ontwikkeling ambitie energieneutraal (2009), samenwerking gemeente en school.
2. Levensduurkosten benadering. Meerkosten € 150,-/m² binnen levensduur terug.
3. Prestatiegaranties door aannemers
Ingebruikname ≠ oplevering.

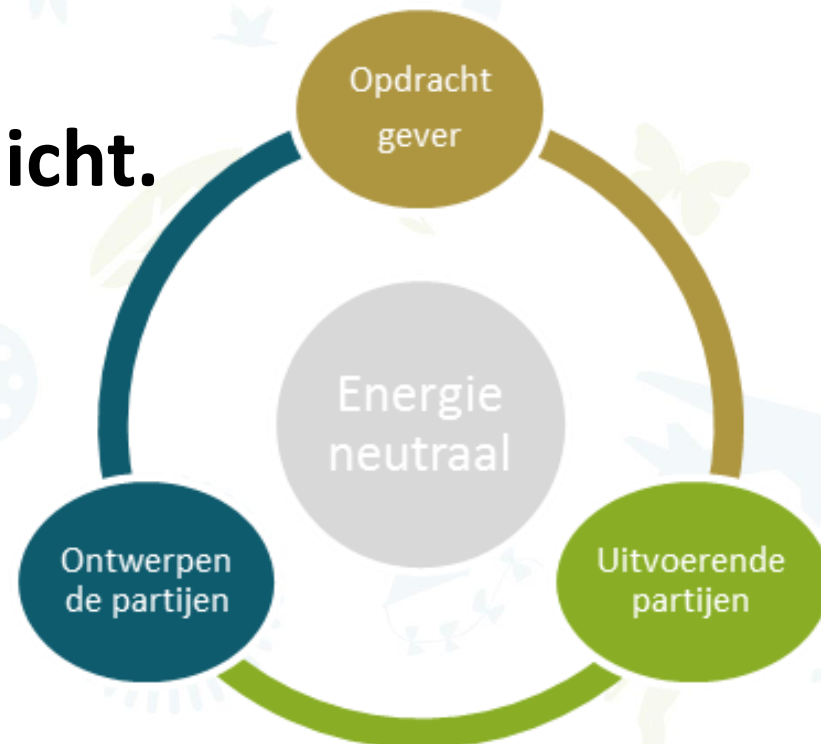
... wat zegt dat ons?

1. Het kan (technisch en financieel)!
2. Het begint met ambitie en heldere doelen.
3. Levensduurkosten benadering.
4. Gedegen integraal ontwerp.
5. In gebruik name $\neq$ oplevering.
6. Gebruiker/consument bepaald het succes!

... hoe duurzaam is het succes?

- 30% voldoet na 5 jaar (nog) niet (meer) (lawaai, muffe lucht, hoog energiegebruik);
- Trias responsabilica;
- **Beheer is zwaar onderbelicht.**

“Om duurzame ambities te halen zijn er zelden technische of financiële problemen, maar een gebrek aan overtuiging, wil of vertrouwen”

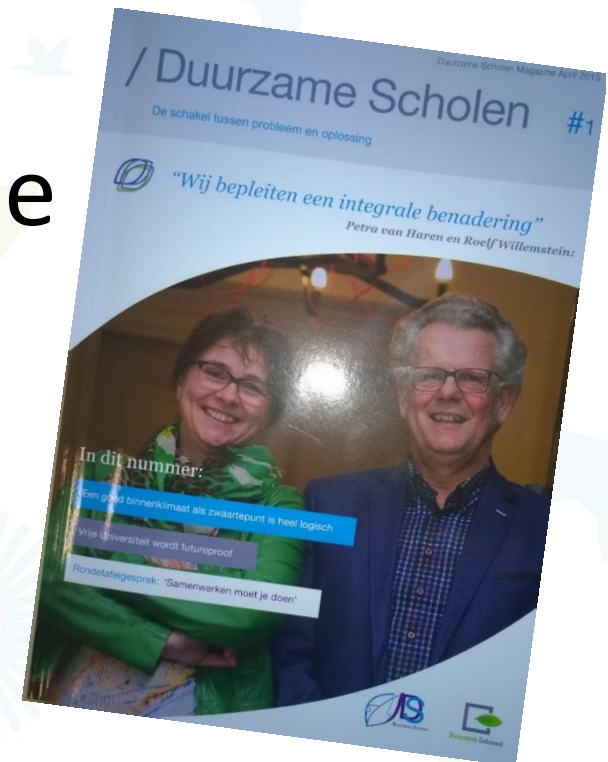
Bedankt voor de aandacht

Zie voor publicaties www.merosch.nl.

en

Duurzame Scholen Magazine

Merosch BV
Ronald Schilt
schilt@merosch.nl
06-164 57 267

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Praktijkcase Sint Aloysiuschool

Job van Oossanen, Verosol

Mede mogelijk gemaakt door:

Authorized dealer

Uw resultaat telt. Sigma.

Merosch
vertoegen met duurzaamheid

CONSOLIS

VBI

Creating healthy spaces

Verosol

Duurzaamgebouwd Seminar Scholen

Klant Case: Sint Aloysiusschool Schagen

Verosol

Inhoud.

- Introductie Verosol
- Klant Case
- Interactie

A black and white portrait of Cornelis Verolme, an elderly man with a serious expression, wearing a dark suit, white shirt, and dark tie. He has his arms crossed and is looking slightly to the right of the camera. The background is dark and out of focus, showing some vertical lines.

Verosol

Cornelis Verolme

Uitvinder

Inventors of the perfect shade

Verosol

“It feels like sitting in
the shadow of a tree”

Inventors of the perfect shade

Verosol in de wereld.

Projecten en Consument/ Textiel en eindproduct

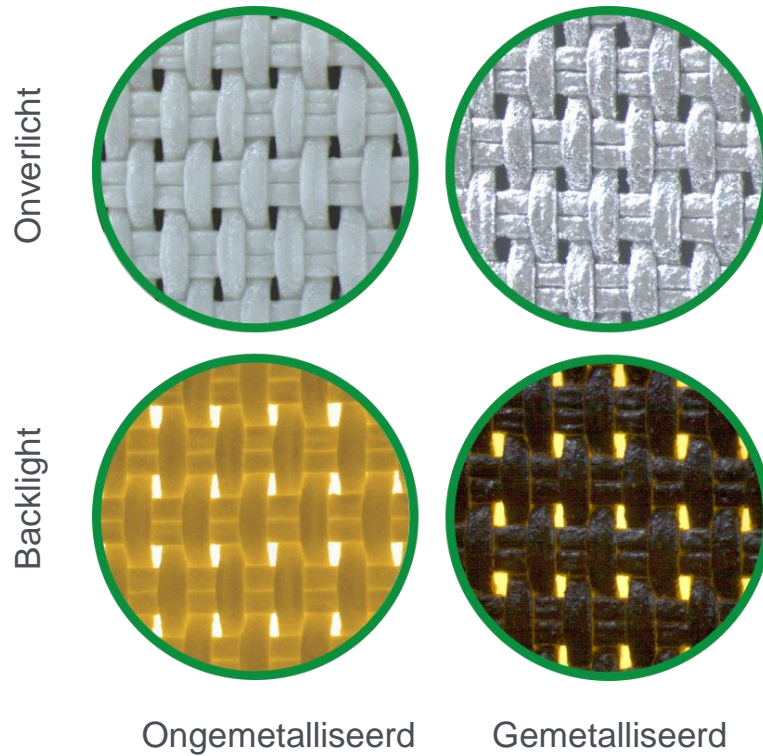

Verosol

Microscopisch Niveau.

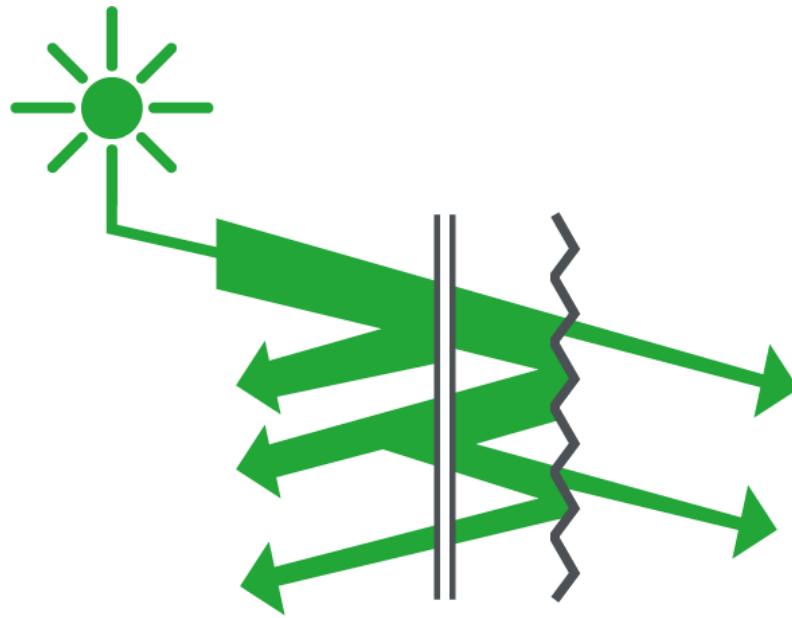
Warmtewerend, Lichtwerend, Isolerend, Doorzichtig

Verosol

Verosol reflecteert stralingsenergie.

Verosol

Innovaties op Functionaliteit.

1963
Uitvinding
Verosol

1974
Plisse

1980
Brandwerend
e stoffen

2000
24m breed
gemetallisee
rd

2003
Introductie
SilverScreen

2009
Introductie
EnviroScre
n

> 2015
Verocell

2015

- CrystalScreen
- FourC
- 83% Reflectie SilverScreen
- Brandwerende Blackout
- 3.2 m breed gemetalliseerd

2012
Introductie
Silverscreen 2%

Verosol

Verosol

Creating a better
environment

Inventors of the perfect shade

Binnenklimaat.

Visueel Comfort

Daglicht
Schittering
Uitzicht

Thermisch Comfort

Omgeving
Straling
Tocht

Geluids Comfort

Vibratie
Geluid
Resonantie

Luchtkwaliteit

Emissies
Luchtvochtigheid

Verosol Projecten Onderwijs

HAN Hogeschool

UVA REC A/B/C

RUG

METZO

St Aloysius College Schagen

Verosol

ing. Felix van Winkel:

***“Zonwering aan de binnenkant
is andersom denken”***

Inventors of the perfect shade

- 22 jaar BBHD Architecten
- sinds 2012 succesvol zelfstandig
- Veel betrokken bij bouwen & verbouwen van scholen

felix@bouwconsultwinkel.nl

Sint Aloysiusschool

Achtergrond

- Nieuwe School in Schagen oplevering Zomer 2013
- BREEAM bestek (geen certificering)
- Frisse Scholen klasse B PVE
- Licht reguleren ivm schittering op Digibord
- Buitenzonwering alleen is niet genoeg
- Beleving en uitzicht van binnen naar buiten behouden
- Aangename werk-en leeromstandigheden creëren

Inventors of the perfect shade

Sint Aloysiusschool

Oplossing: Verosol SilverScreen

- Goede referenties in onderwijstoepassingen
- Voldoet aan BREEAM-NL eisen
- Hoogst reflecterende binnenzonwering gelijkwaardige vervanger van buitenzonwering (Peutz)
- Weersonafhankelijk toepasbaar
- Volautomatisch gestuurde zonwering

Inventors of the perfect shade

Sint Aloysiusschool

Resultaten

- Lagere investering:
*Verosol (SilverScreen) met zonwerend glas in de zuidgevel functioneert
vervangt buitenscreens met lichtere plissés.*
- Lagere TCO:
*Lagere onderhoudskosten
All-weather toepassing (> 6 bft)*
- Energiebesparing
*lagere koellast (lagere g: waarde)
additionele raamisolatie*
- Licht-en warmte reguleren met behoud van doorzicht

Inventors of the perfect shade

Verosol

Vraag aan deelnemers:

Behoeftes voor de optimale onderwijs omgeving worden niet vervuld door 1 product of 1 system. Interactie tussen stakeholders is essentieel en weten welke mogelijkheden welke waardes hebben, maar waar kan de kennis het best geborgd blijven?

Adviseur, Architect, Aannemer, Wetgever, Leverancier

Inventors of the perfect shade

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

PAUZE

Over 20 minuten zijn we weer terug

Mede mogelijk gemaakt door:

Authorized dealer

Uw resultaat telt. Sigma.

CONSOLIS

VBI

Creating healthy spaces

Verosol

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Is een optimaal binnenklimaat wel te combineren met duurzaamheid?

Rudy Grevers, Adviseur Alklima

Mede mogelijk gemaakt door:

Authorized dealer

Uw resultaat telt. Sigma.

Merosch
vertoegen met duurzaamheid

CONSOLIS

VBI

Creating healthy spaces

Verosol

Authorized dealer

Is een optimaal binnenklimaat
in scholen wel te combineren
met duurzaamheid ?

De praktijk

De praktijk

Leidraad verduurzamen schoolgebouwen

Rijksdienst voor Ondernemend
Nederland

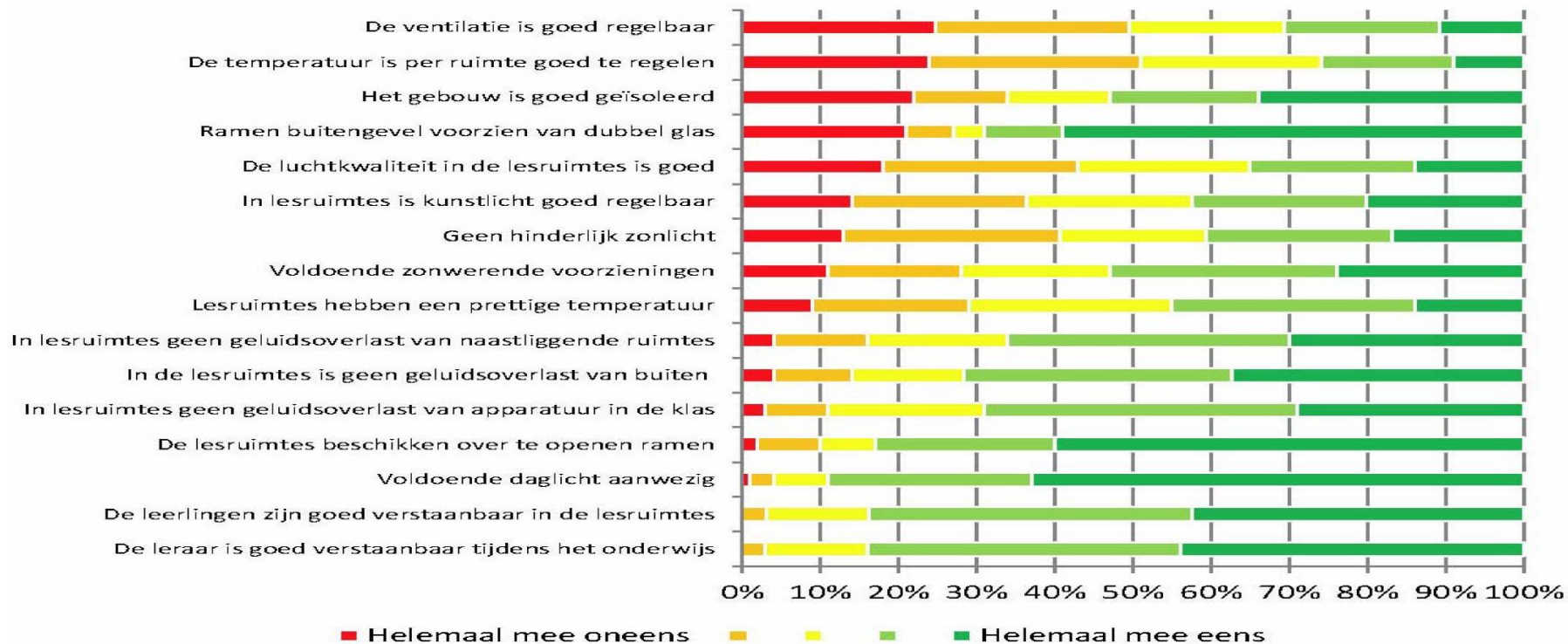
Leidraad verduurzamen van schoolgebouwen voor basisonderwijs

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken
en Koninkrijksrelaties

mei 2015

Huidige status - beoordeling

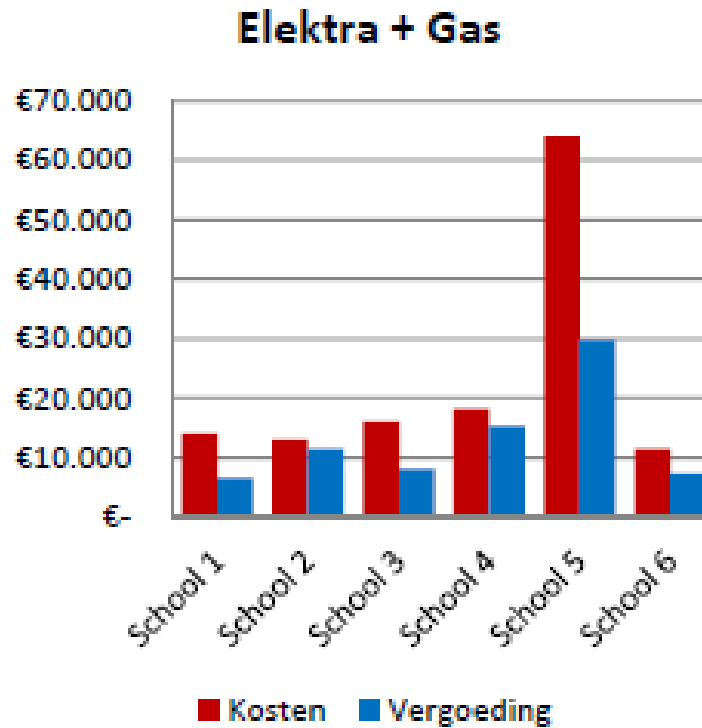
+ Beoordeling binnenmilieu volgens schoolleiders

Bron: Onderzoek Oberon i.o.v. ministerie OCW
Monitor kwaliteit onderwijshuisvesting in en PO en VO (2013)

Huidige status - exploitatie

Bron: Onderzoek Oberon i.o.v. ministerie OCW
Monitor kwaliteit onderwijshuisvesting in en PO en VO (2013)

Conclusies

Geen / laag comfort

- + Te koud of te warm
- + Onvoldoende ventilatie
- + Niet (goed) regelbaar

Hoge exploitatiekosten

- + Hoog gas / elektraverbruik

Niet duurzaam

- + Fossiele brandstoffen
- + Conventionele systemen met een slecht rendement

Comfort

Temperatuur

Luchtsnelheid

Geluid

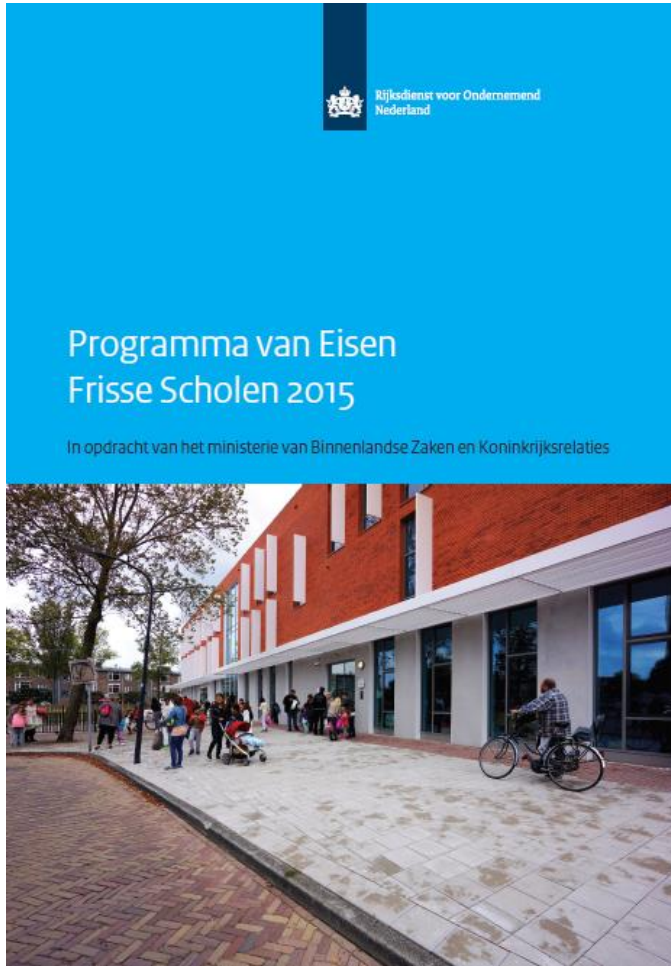
CO₂

(Zon)licht

Luchtvochtigheid

combinatie van thermisch binnenklimaat en luchtkwaliteit

Frise Scholen 2015

- + Energie
- + Lucht (binnenkwaliteit)
- + Temperatuur (thermisch comfort)
- + Licht (visueel comfort)
- + Geluid (akoestisch comfort)

- + Klasse C (acceptabel),
- + Klasse B (goed)
- + Klasse A (zeer goed).

Authorized dealer

Koelen en Verwarmen

Rudy Grevers

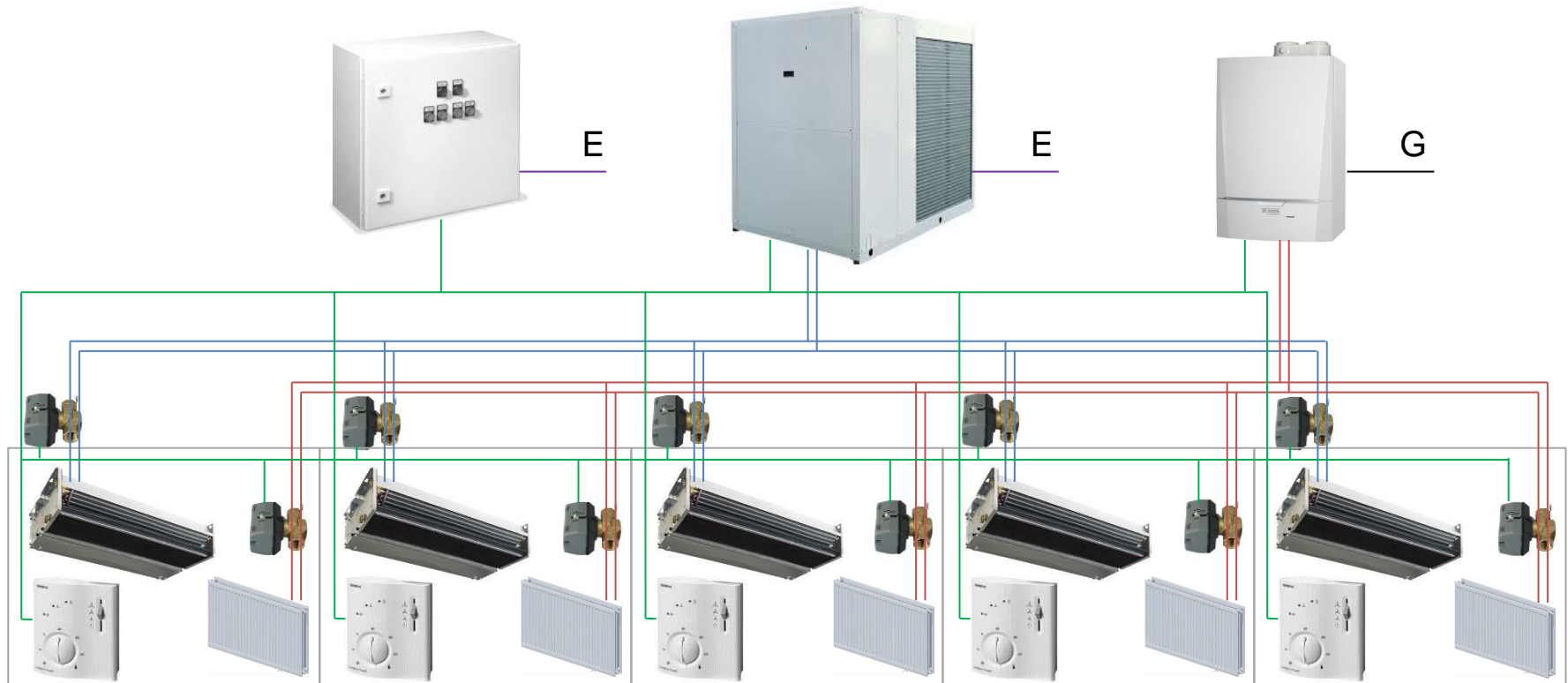
Slim ontwerpen

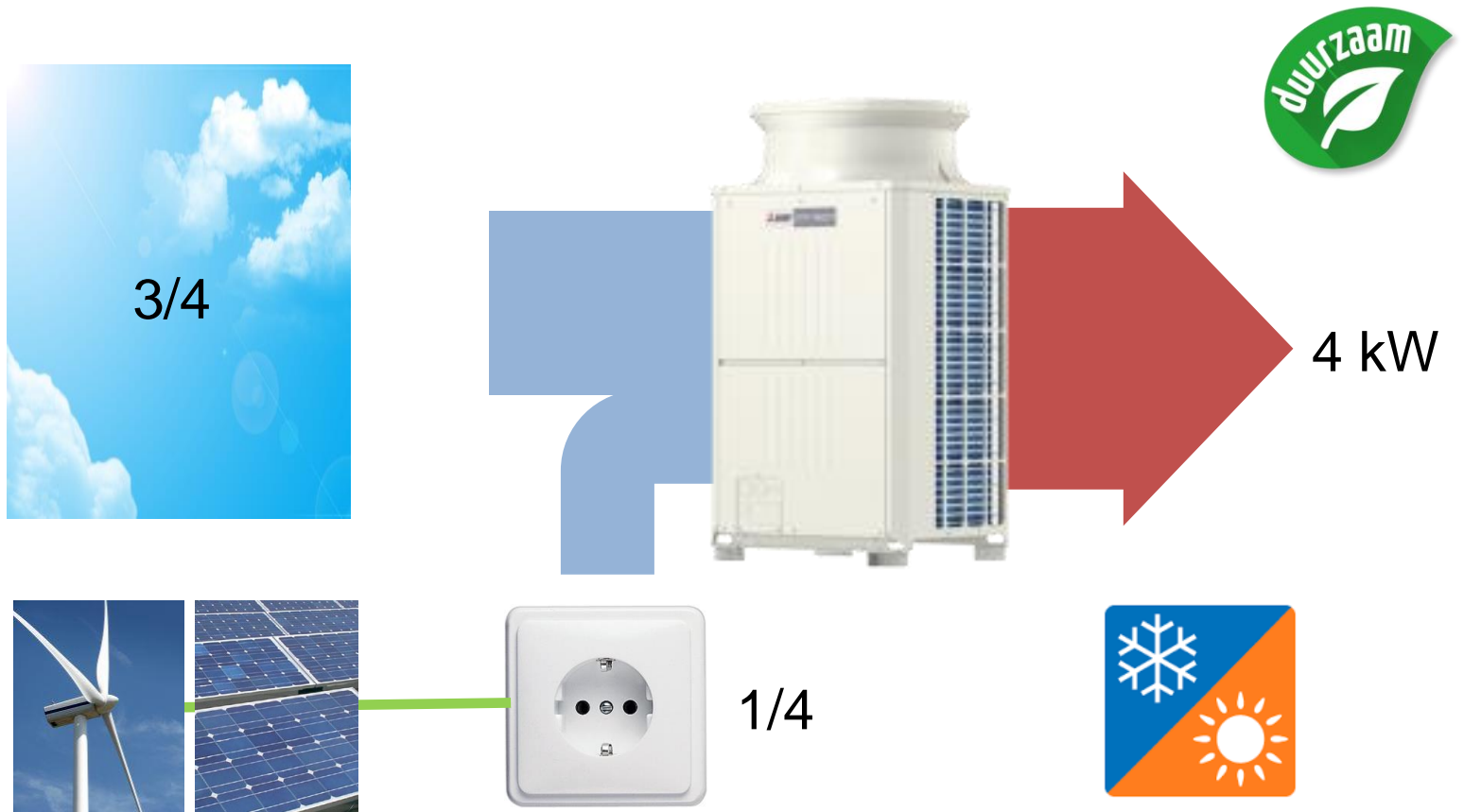
- + Koelen en Verwarmen
- + Voordelig in de exploitatie
- + Duurzaam
- + Eenvoudig

Lokaal 1	Lokaal 2	Lokaal 3	Lokaal 4	Docentenkamer
----------	----------	----------	----------	---------------

Conventioneel ontwerp

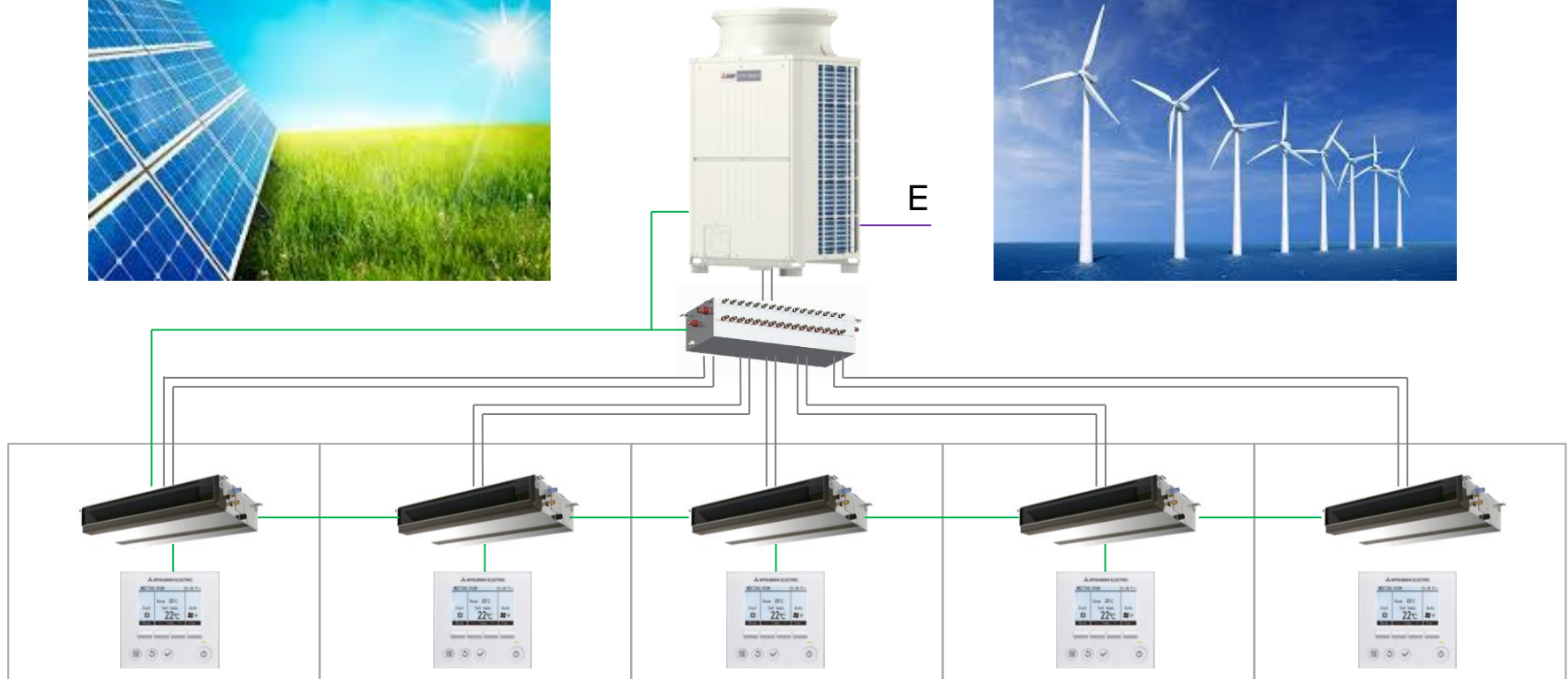

Warmtepomp

City Multi VRF R2 system

Duurzaamheidsvisie Europa

20%

minder
CO₂-uitstoot

20%

minder gebruik van
primaire energie

20%

meer duurzame
energie

Fossiele brandstoffen

Totaalconcept koelen en verwarmen

- + Koelen en Verwarmen
- + Eenvoudig
- + Laag verbruik / energie uitwisseling
- + Duurzaam / All Electric
- + Totaalconcept (plug & play)
- + Lokaal en centraal regelbaar

Authorized dealer

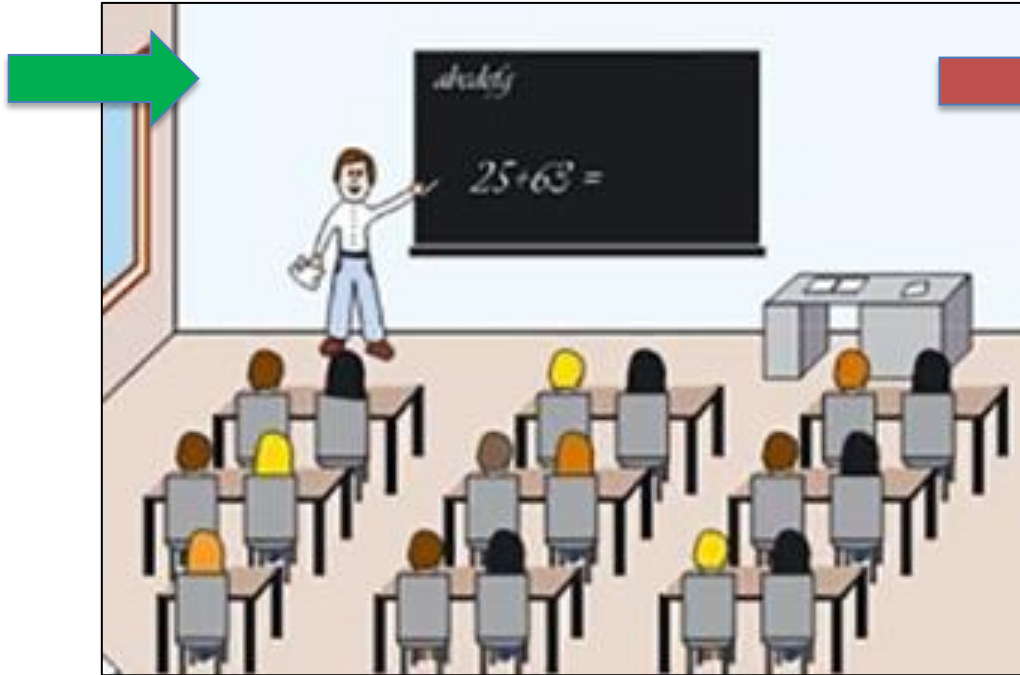

Ventileren

Rudy Grevers

Ventileren

Luchttoevoer
Verse lucht

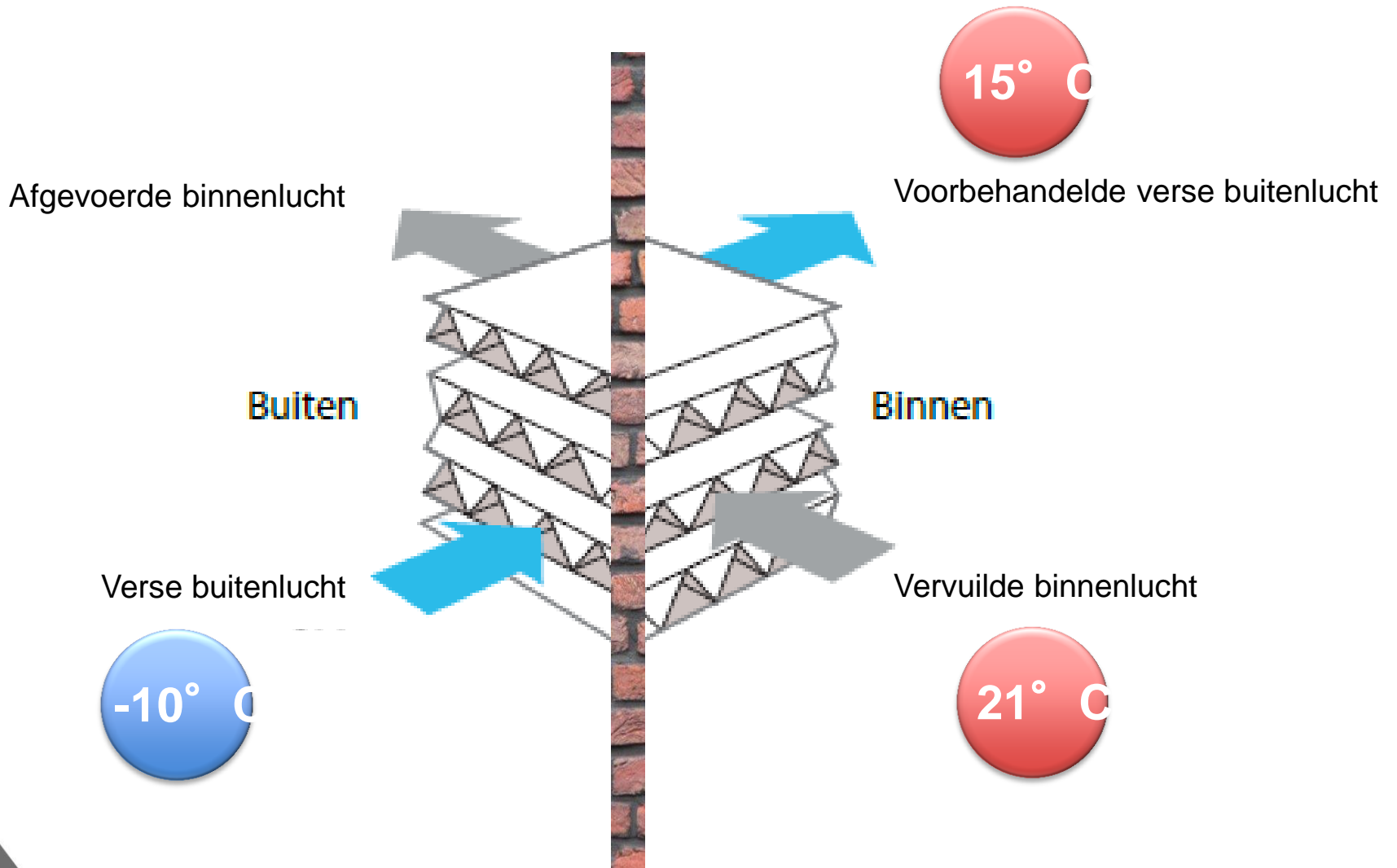

Luchtafvoer
Vervuilde lucht

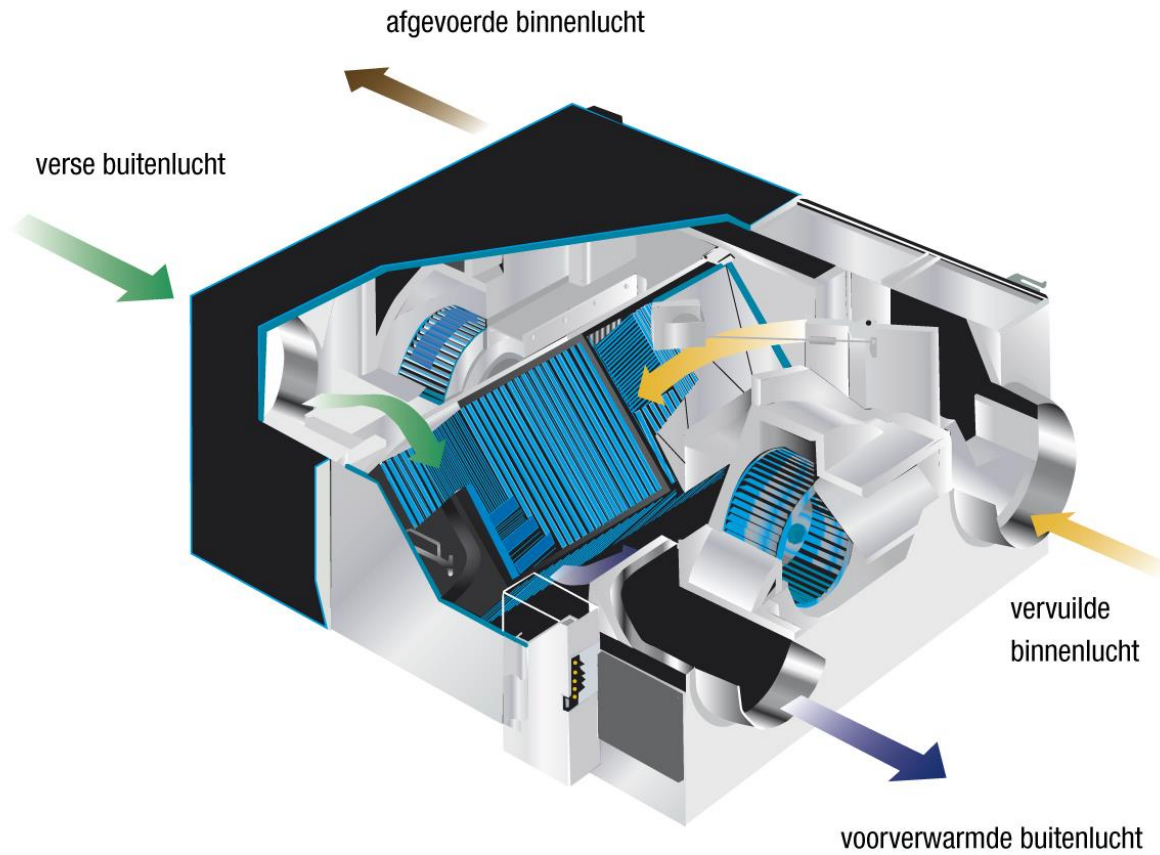
Toevoer via gevel:

- + Geen filtering
- + Onbehandeld $-10 \Leftrightarrow +30 \Rightarrow$ comfortklachten
- + Energievernietiging

Warmteterugwinning uit ventilatielucht

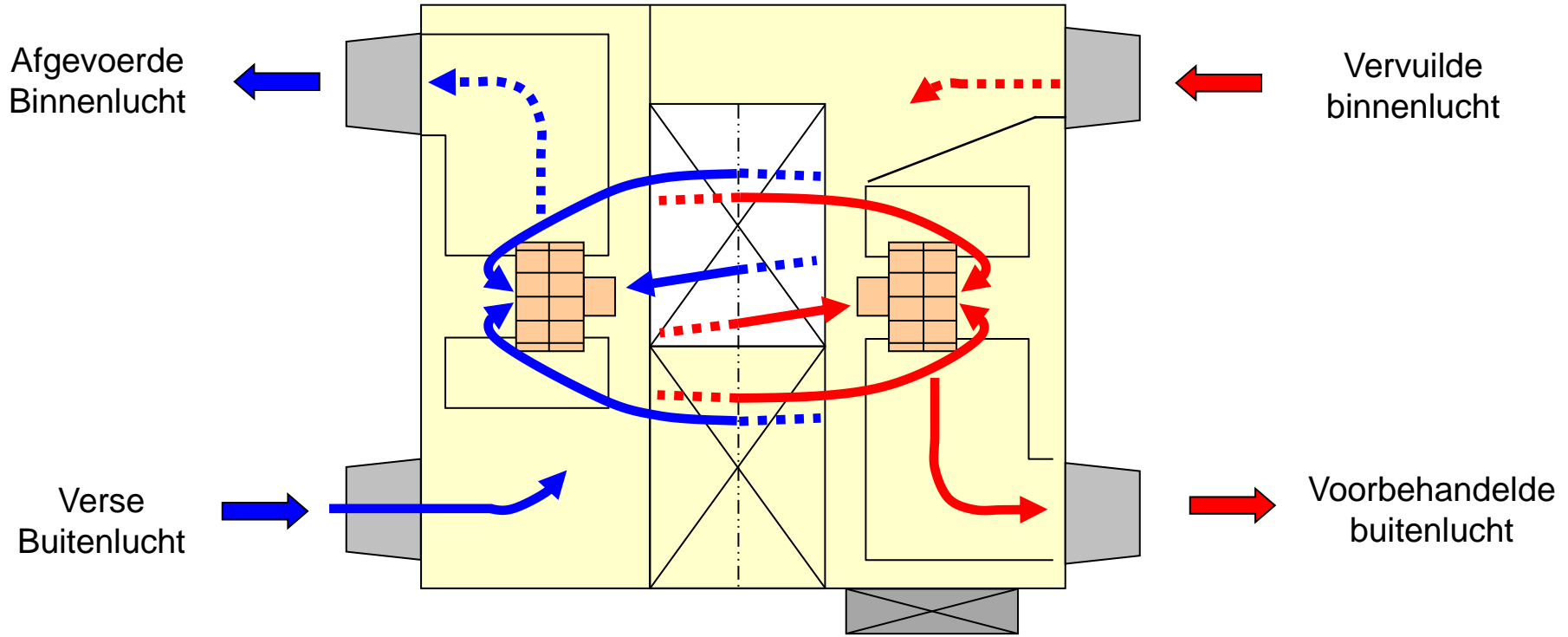

WTW principe Lossnay

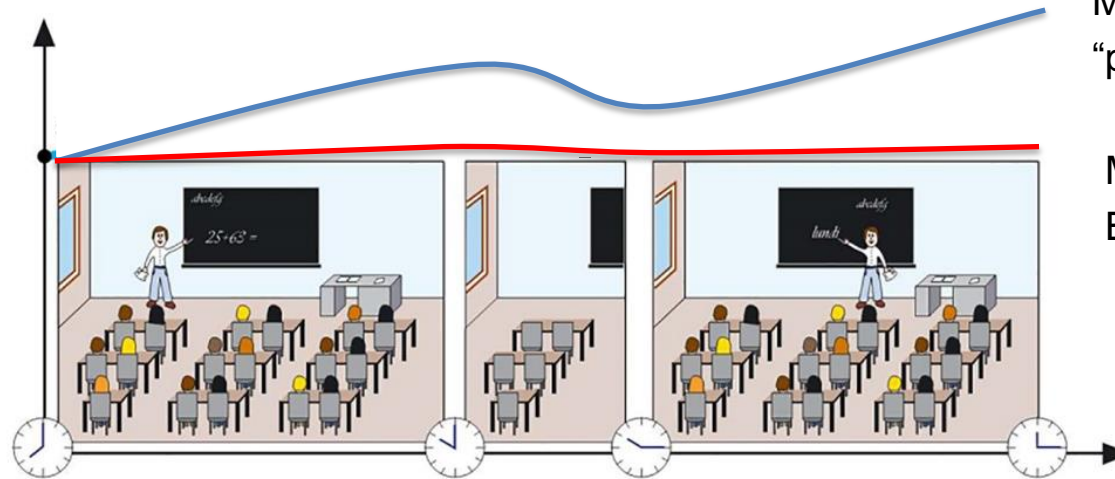

Werking ventilatie met warmteterugwinning (WTW)

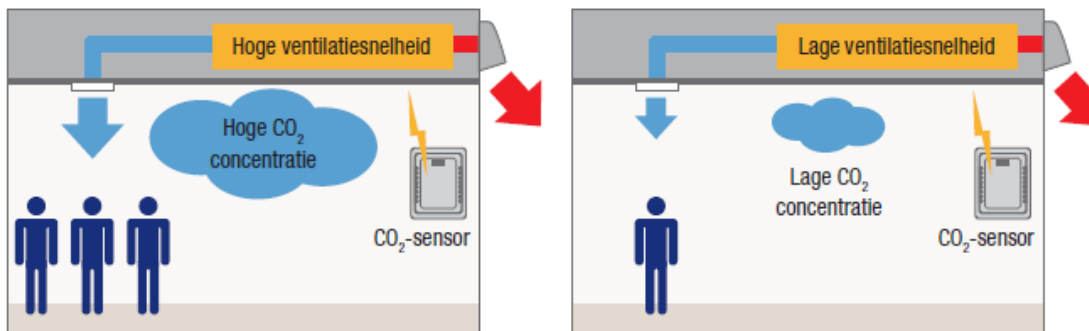

Regeling ventilatie o.b.v. CO2

Meting p.p.m.
“parts per million”

Maximale waarde
Bijv. 950 p.p.m. klasse B

- + Automatische aanpassing luchtvolume
- + Energiezuinig / Duurzaam

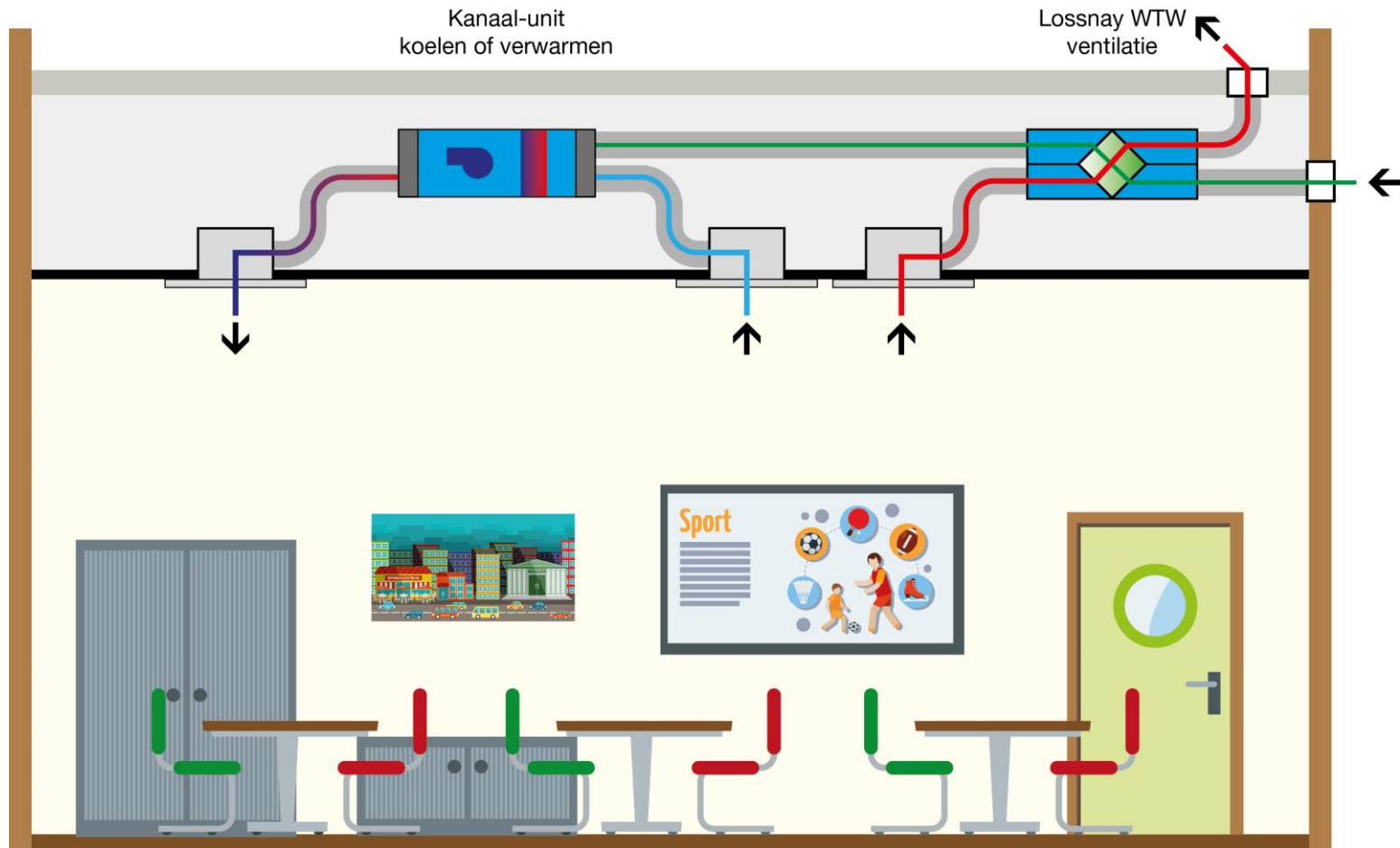
Authorized dealer

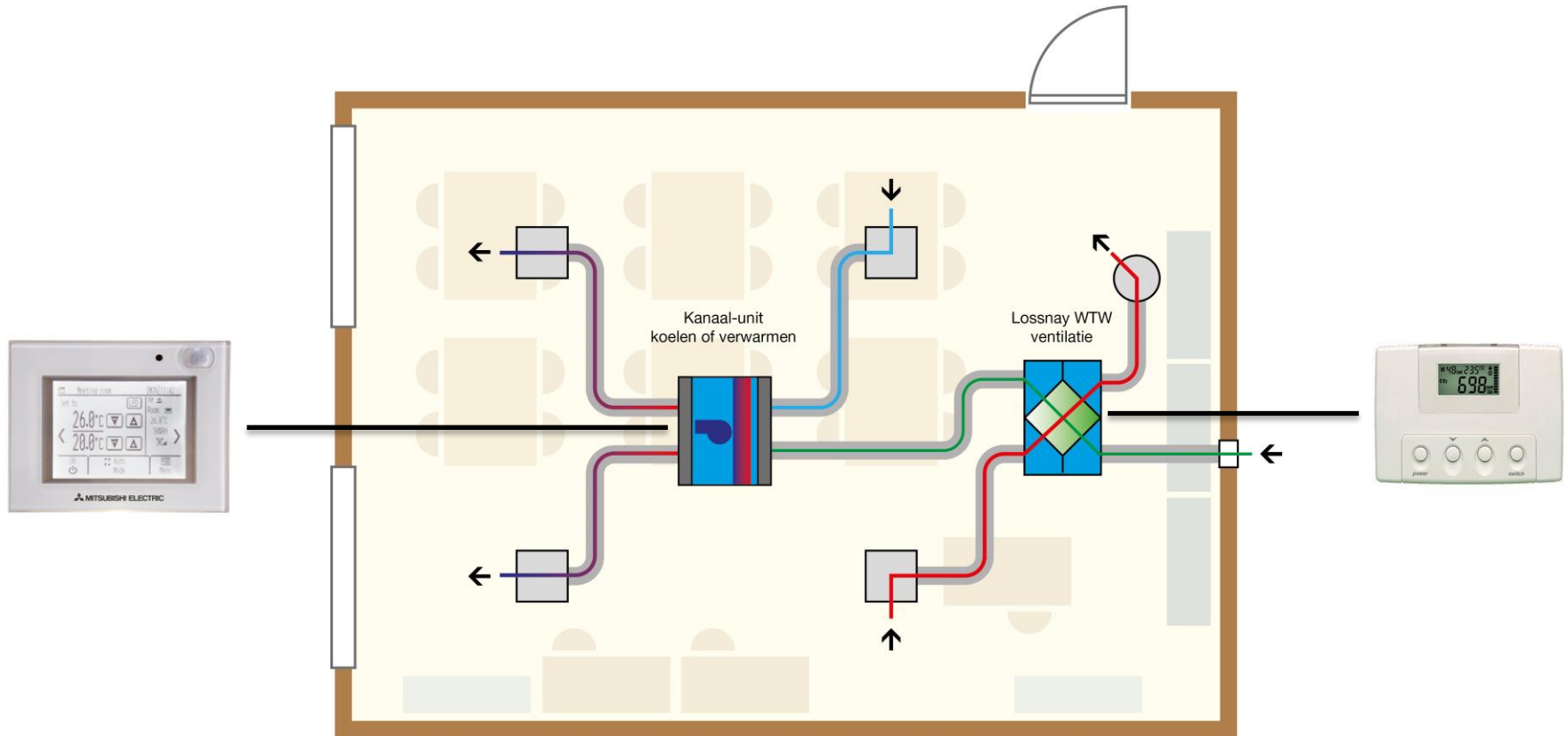
Koeling, Verwarming en Ventileren

Rudy Grevers

Totaalconcept / Plug&Play

Regeling / bediening

De oplossing: “Duurzaam Comfort”

Comfort en duurzaamheid combineren

Comfort:

- + Koelen en verwarmen
- + Optimale ventilatie
- + Per lokaal regelbaar
- + Eenvoudige bediening

Duurzaam

- + Warmtepomp techniek
- + Combinatie met PV panelen
- + All Electric
- + Ventilatie met warmteterugwinning

Lagere Exploitatie

Bedankt voor uw aandacht

www.mitsubishi-climatecare.nl

Authorized dealer

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Praktijkvoorbeeld Marianum College

Henk te Kiefte, Architect Te Kiefte Architecten

Mede mogelijk gemaakt door:

Uw resultaat telt. Sigma.

CONSOLIS

VBI

Creating healthy spaces

Verosol

TE KIEFTE ARCHITECTEN

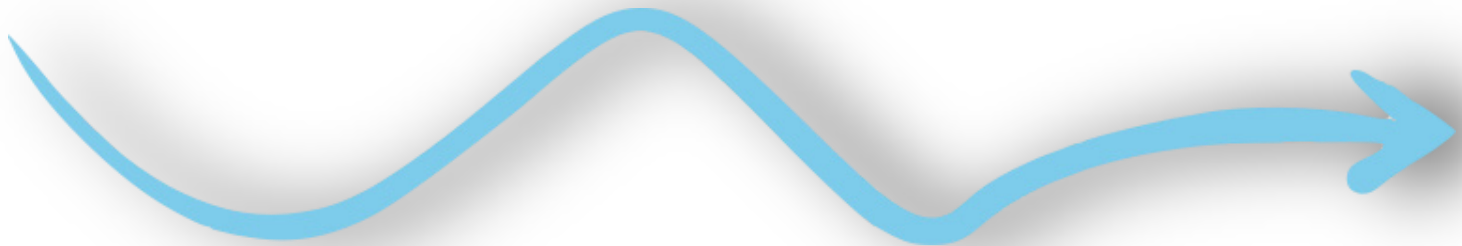

TE KIEFTE ARCHITECTEN

Casus

Ventileren,
van teken tafel naar praktijk

PvE

Marianum College

- ❖ Organisatie, logistiek
- ❖ Grotere lokalen, 59
- ❖ Duurzaam/ energie zuinig
- ❖ Revitalisatie
- ❖ Verbetering binnenklimaat klasse B

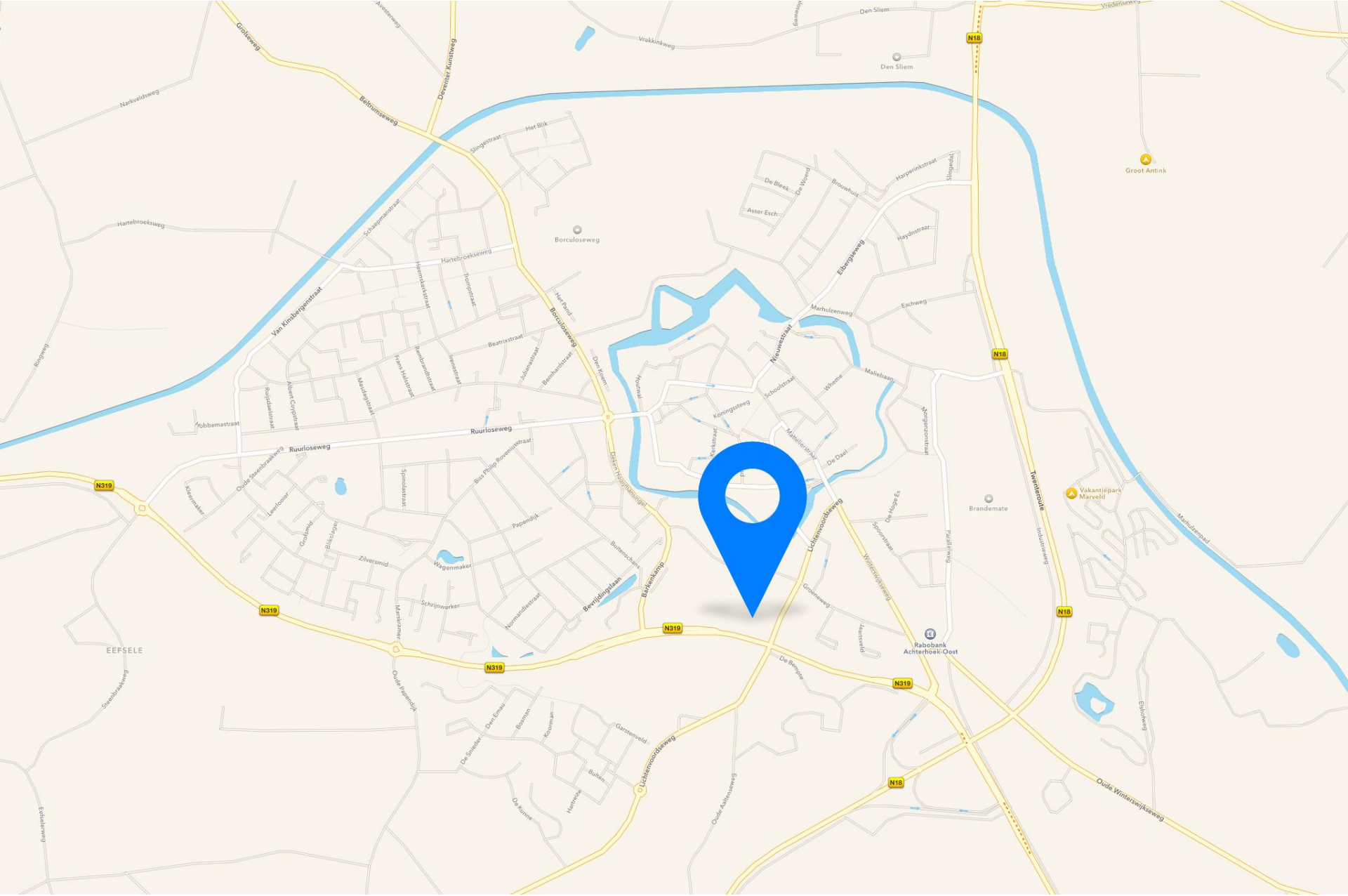

Verbetering binnenklimaat

- ❖ 900m³ per uur per lokaal
- ❖ gebalanceerd ventileren
- ❖ CO₂ gestuurd
- ❖ geluidsbeperring installatie
- ❖ zo energiezuinig mogelijk

Marianum College, Groenlo

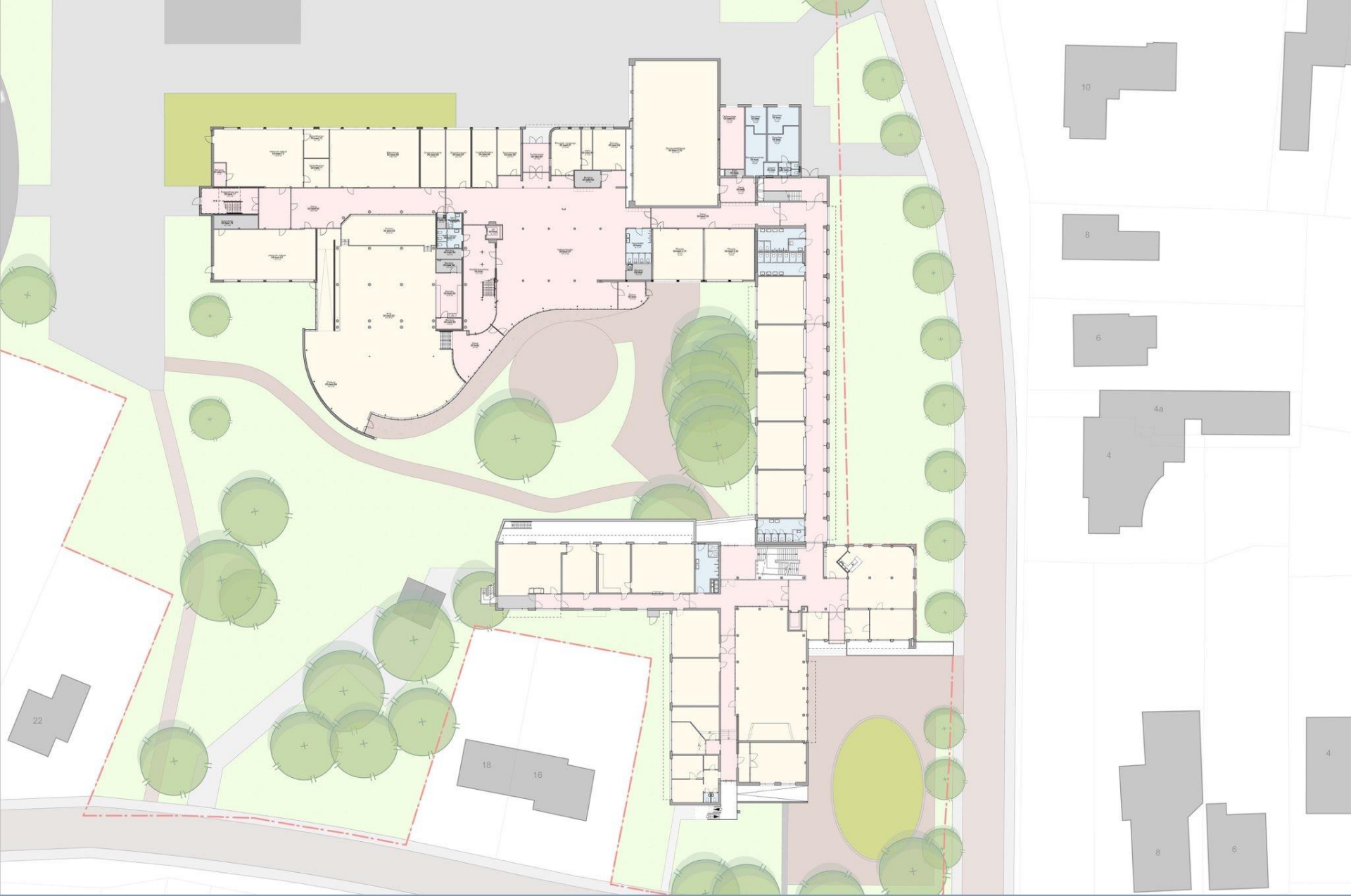

Marianum College

Marianum College

Bestaande plattegrond

Artist impression

Nieuwe plattegrond

Artist impression

Artist impression

Artist impression

Ventilatiesysteem deel 1959

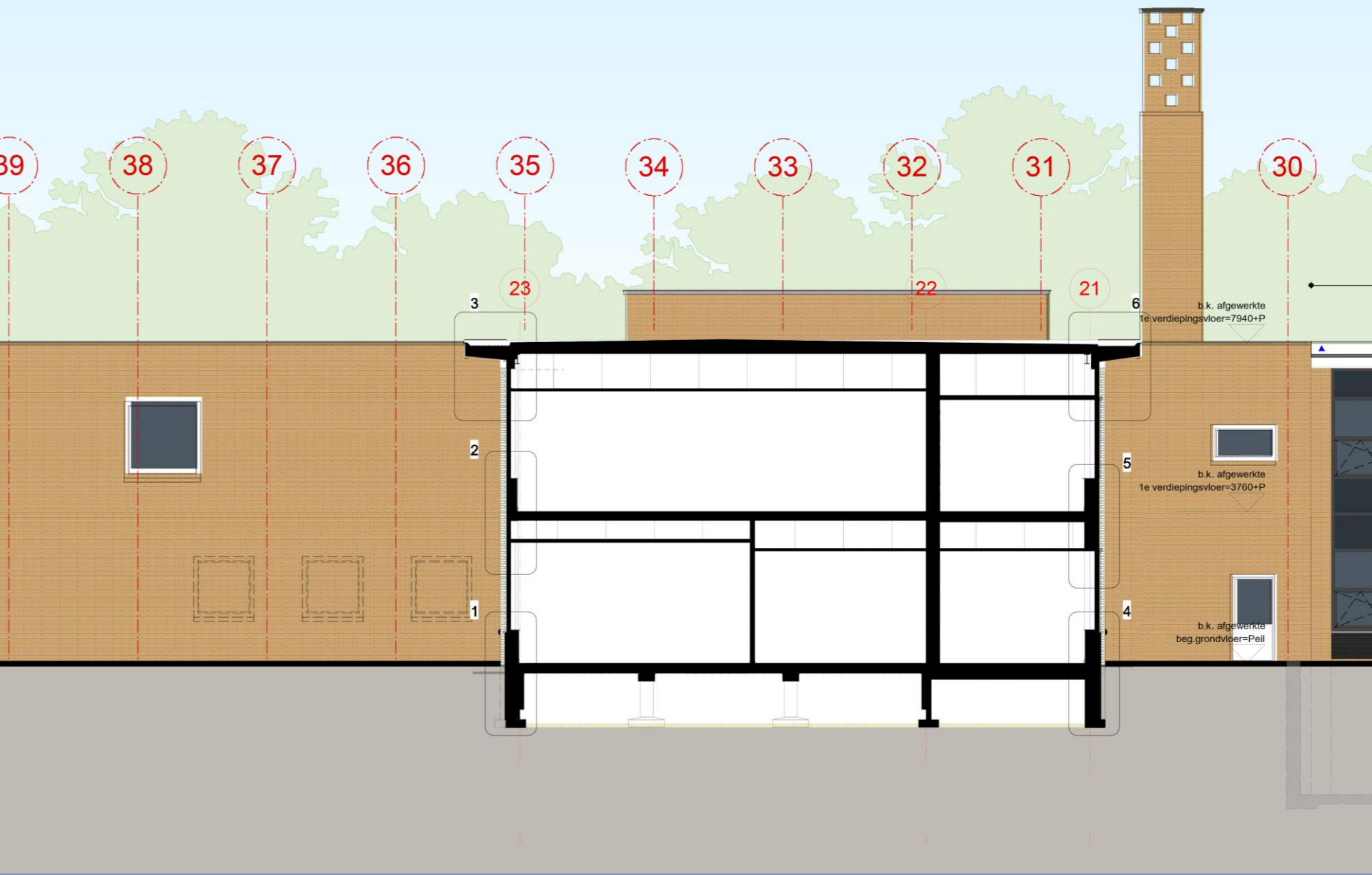
Marianum College, deel 1959

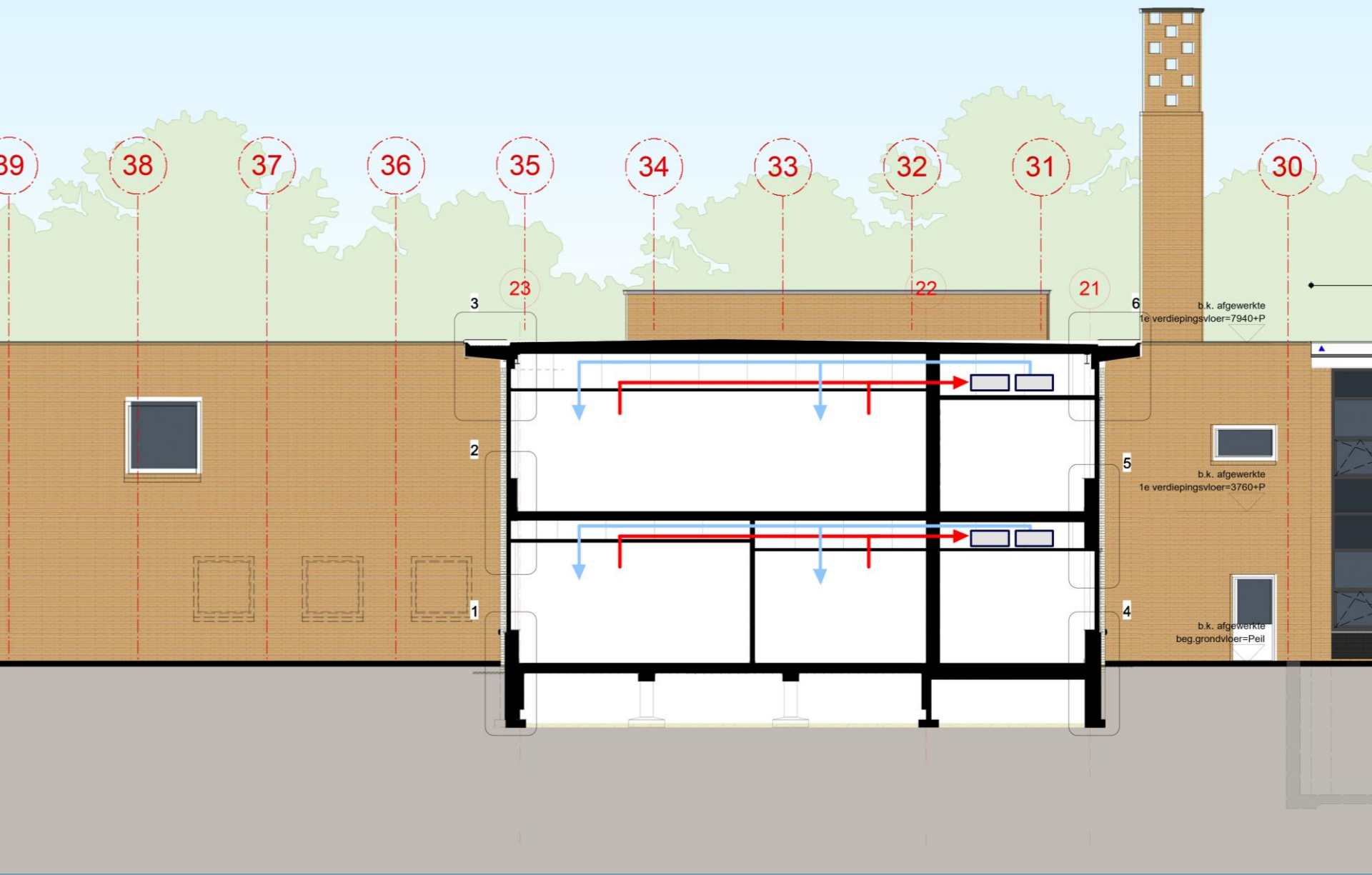
Marianum College, deel 1959

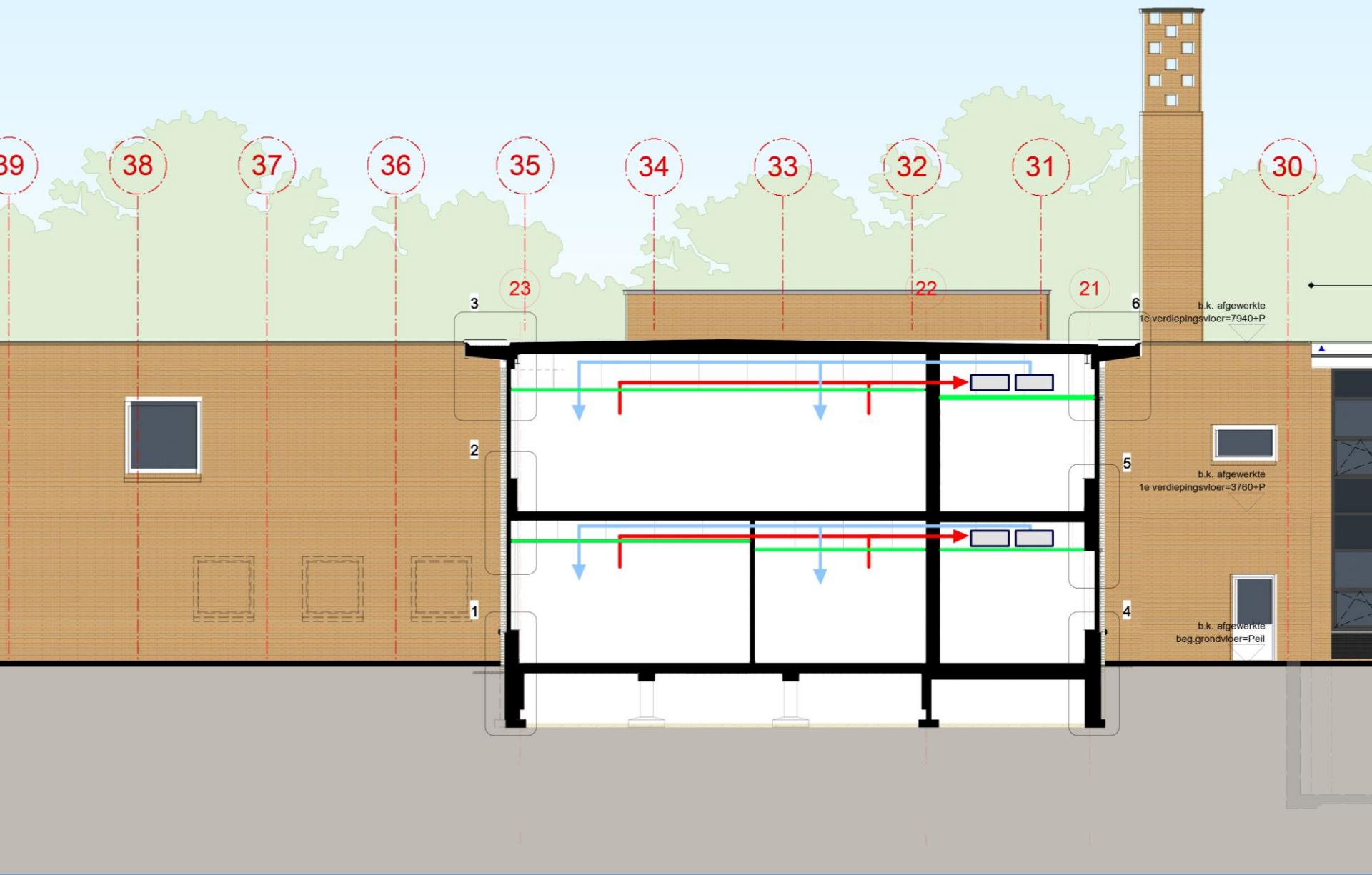
Marianum College, deel 1959

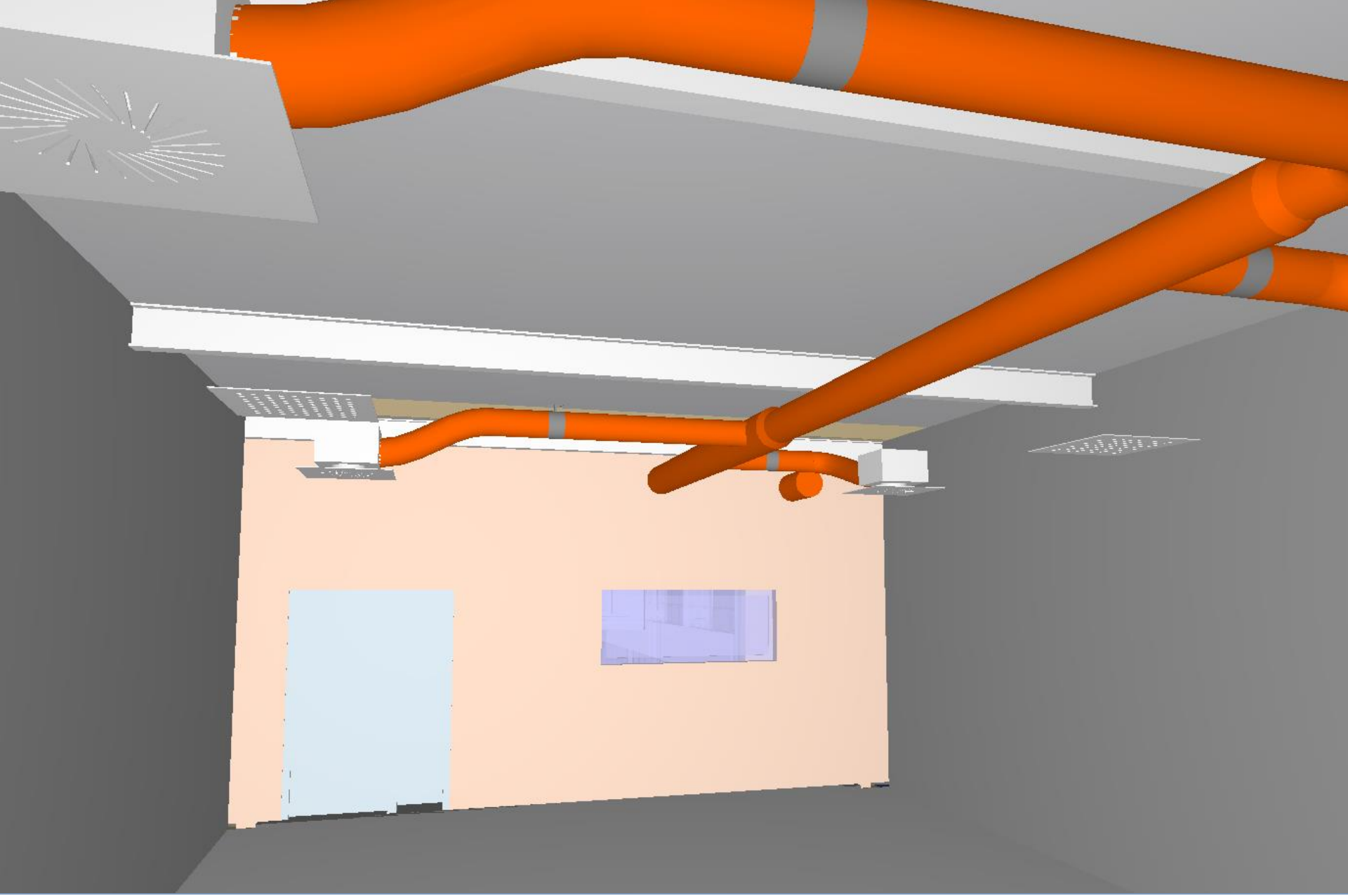
Doorsnede, deel 1959

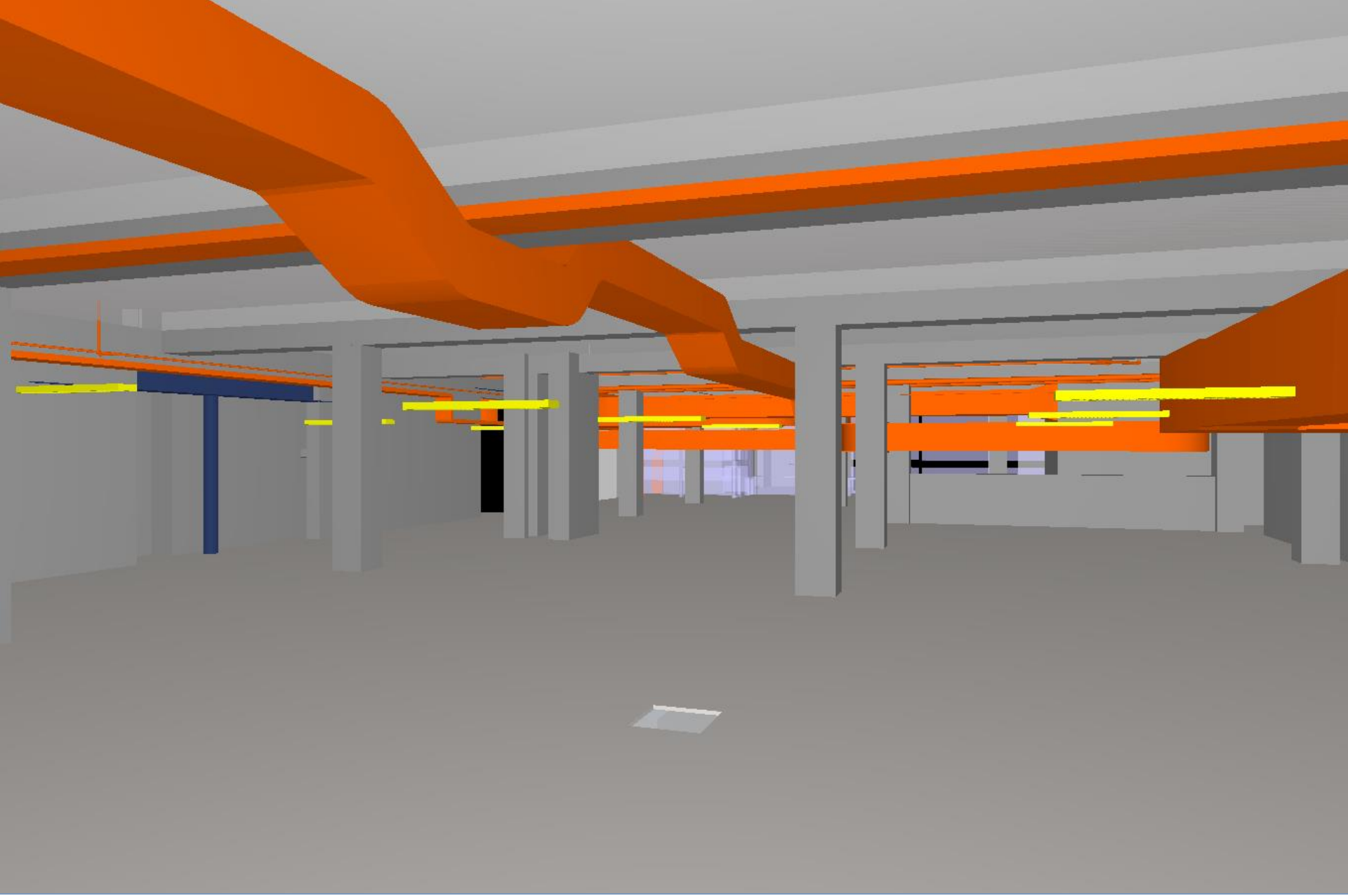
Doorsnede, deel 1959

Doorsnede, deel 1959

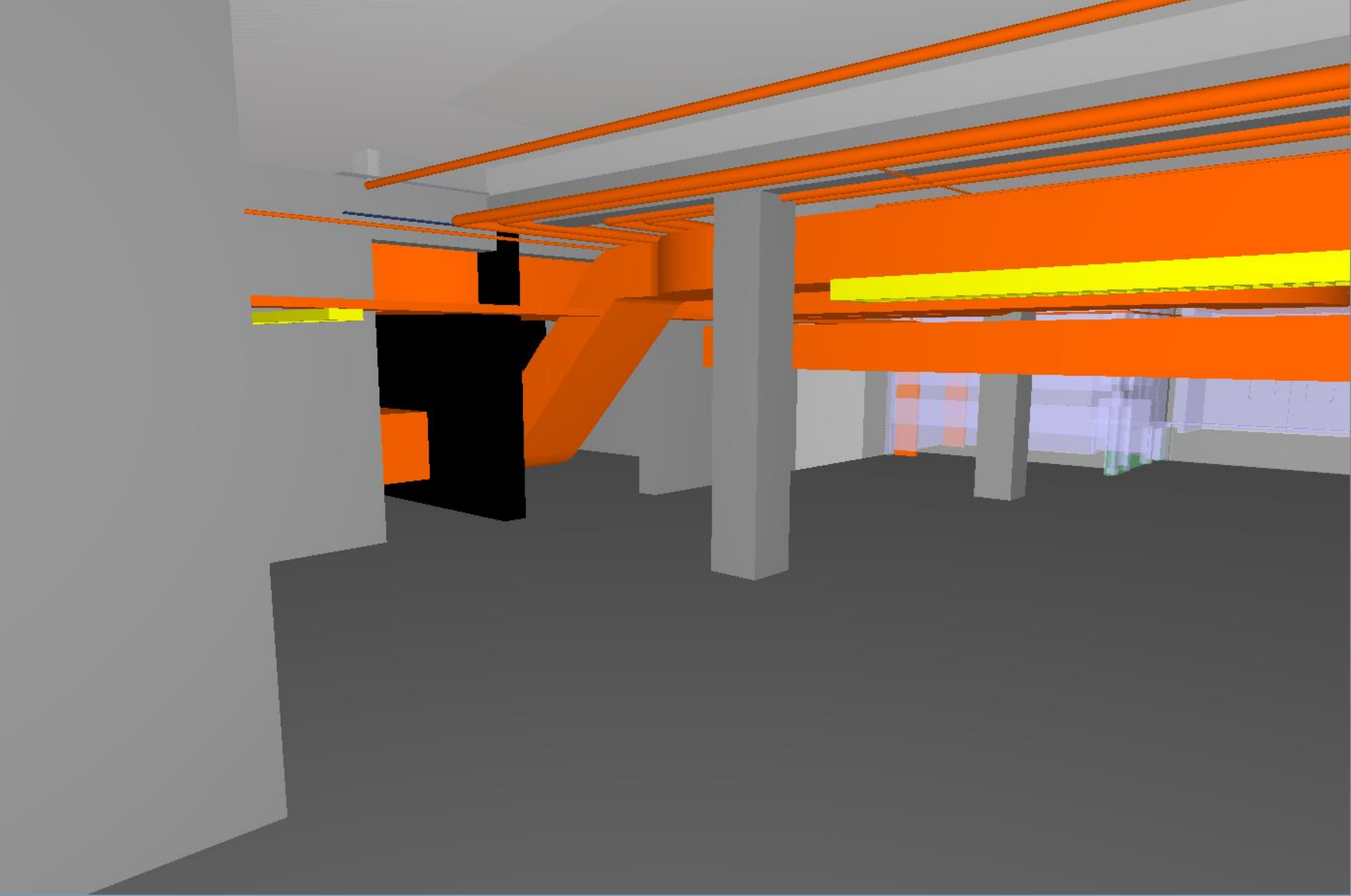

Ventilatiekanalen lokaal

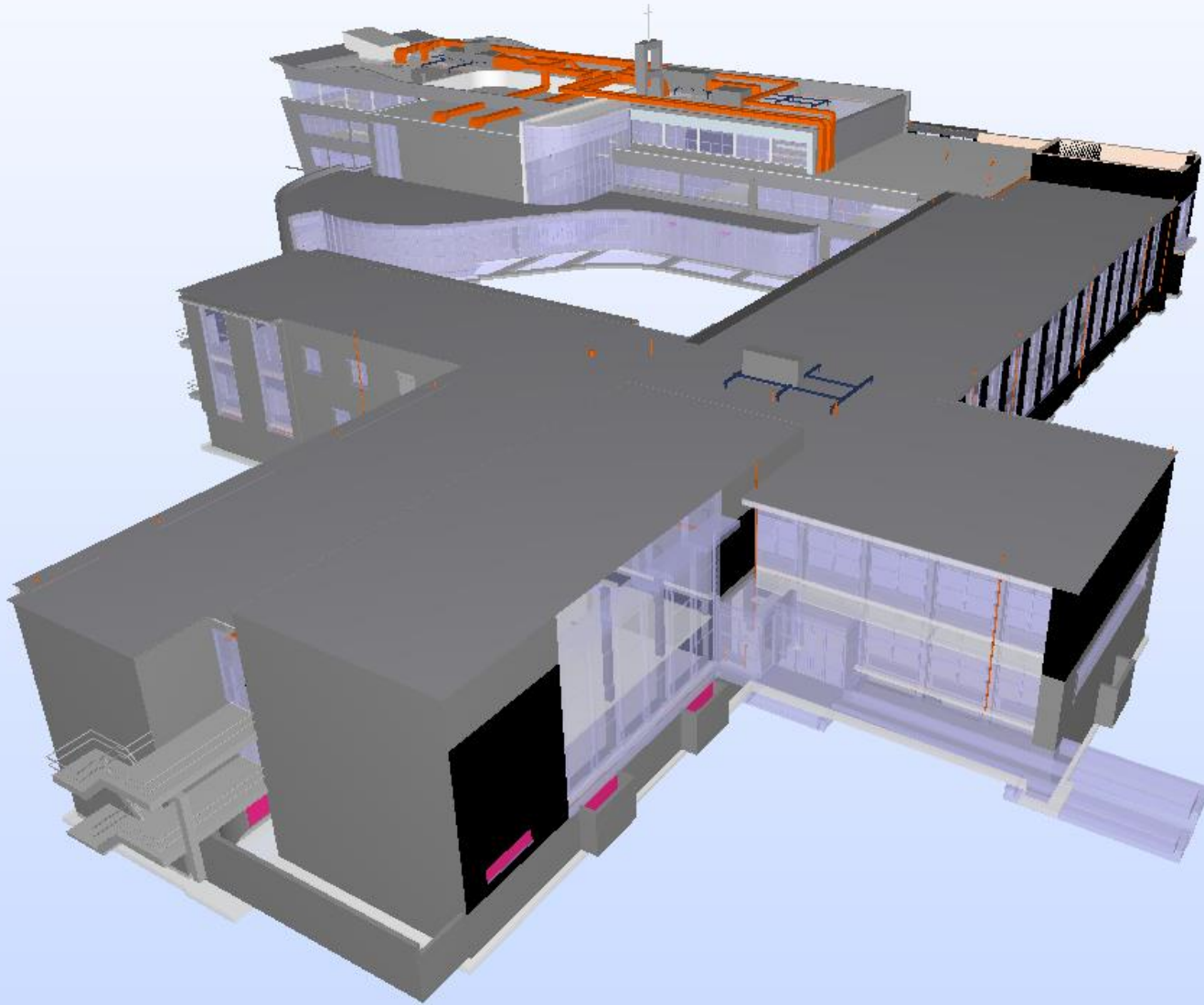

Ventilatiekanalen fietsenkelder

Ventilatiekanalen fietsenkelder

Ventilatiekanalen

Ventilatiesysteem deel 1997

Marianum College, deel 1997

Marianum College, deel 1997

Marianum College, deel 1959

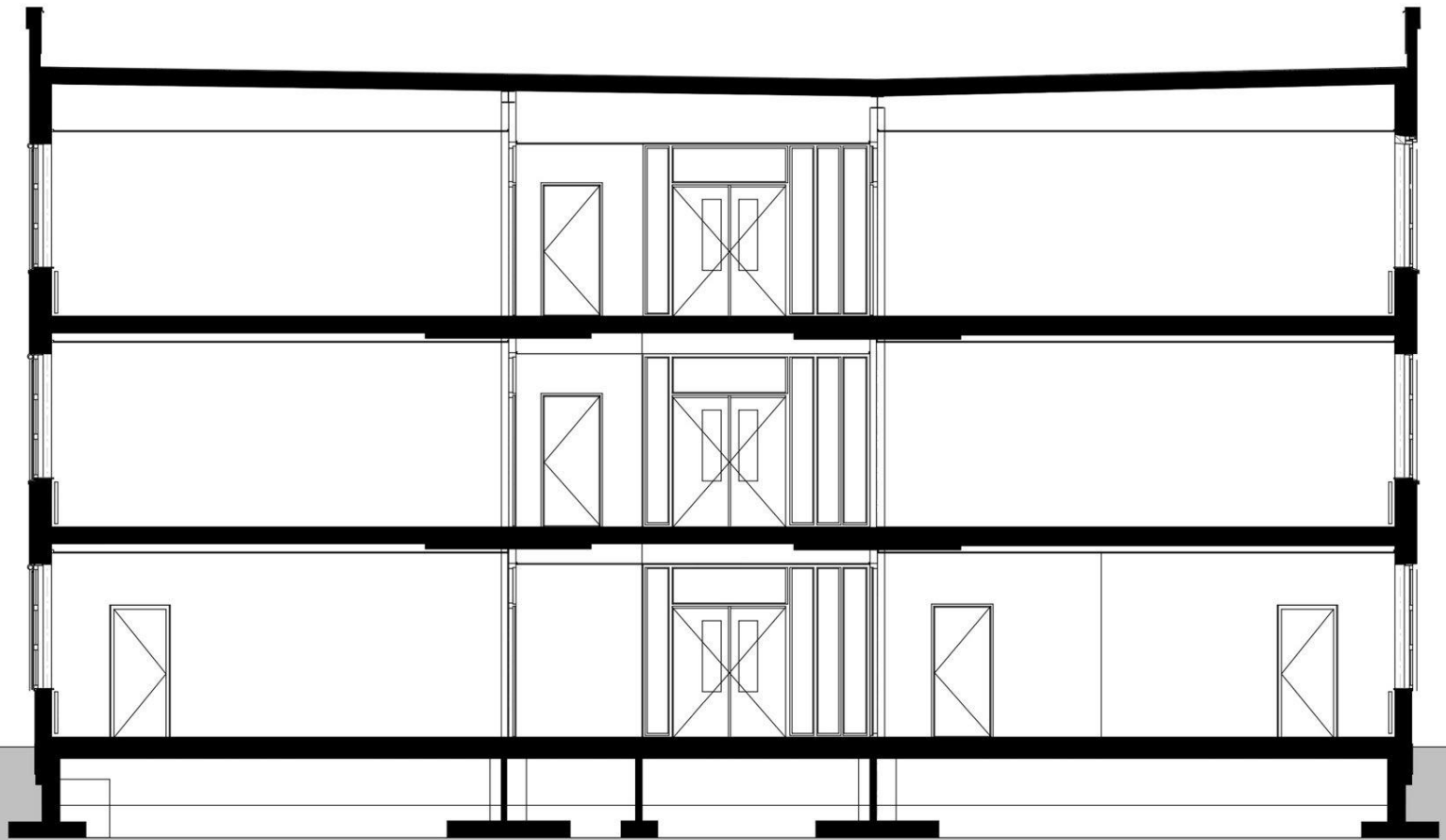

Marianum College, deel 1997

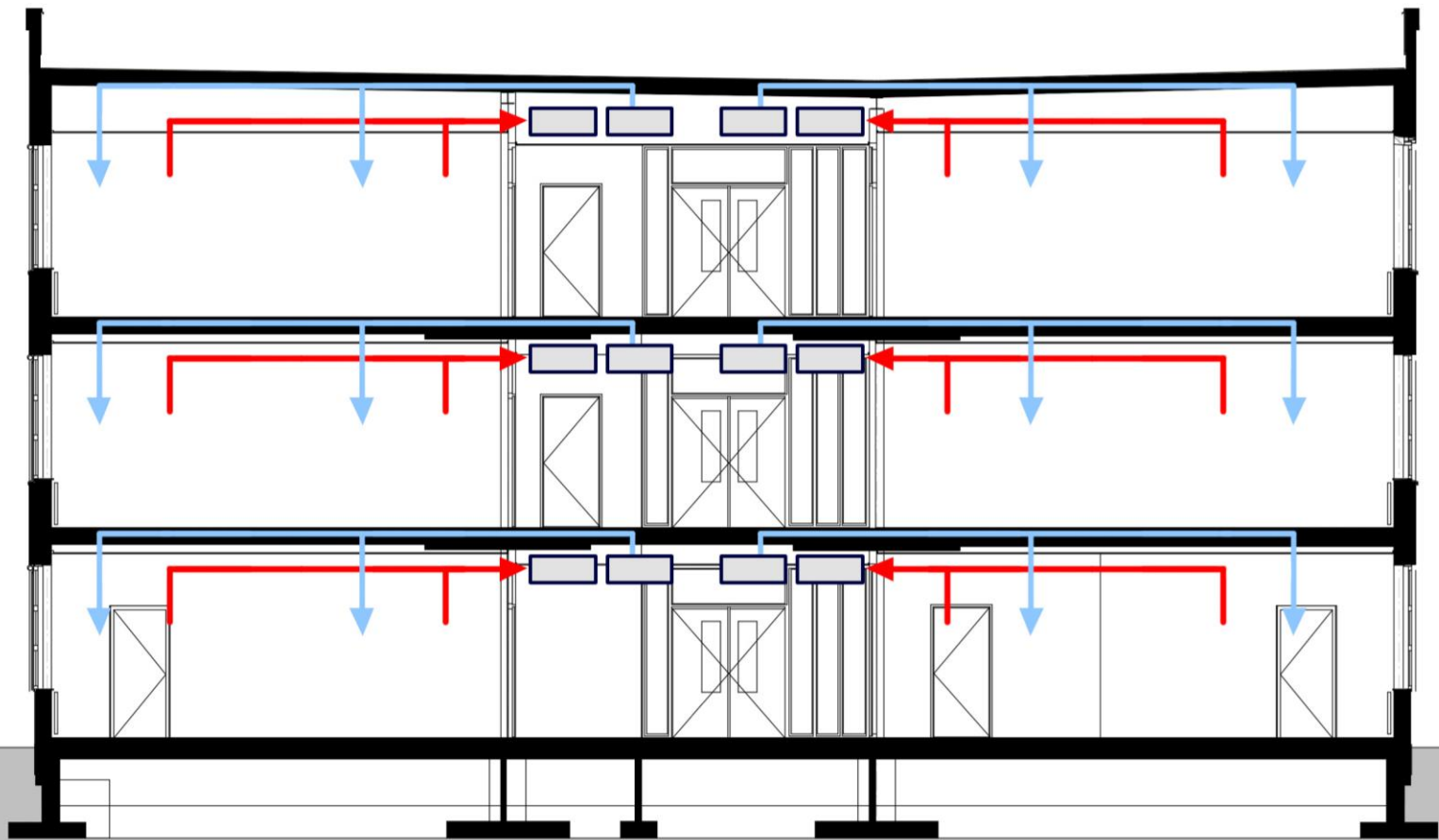

Marianum College, deel 1997

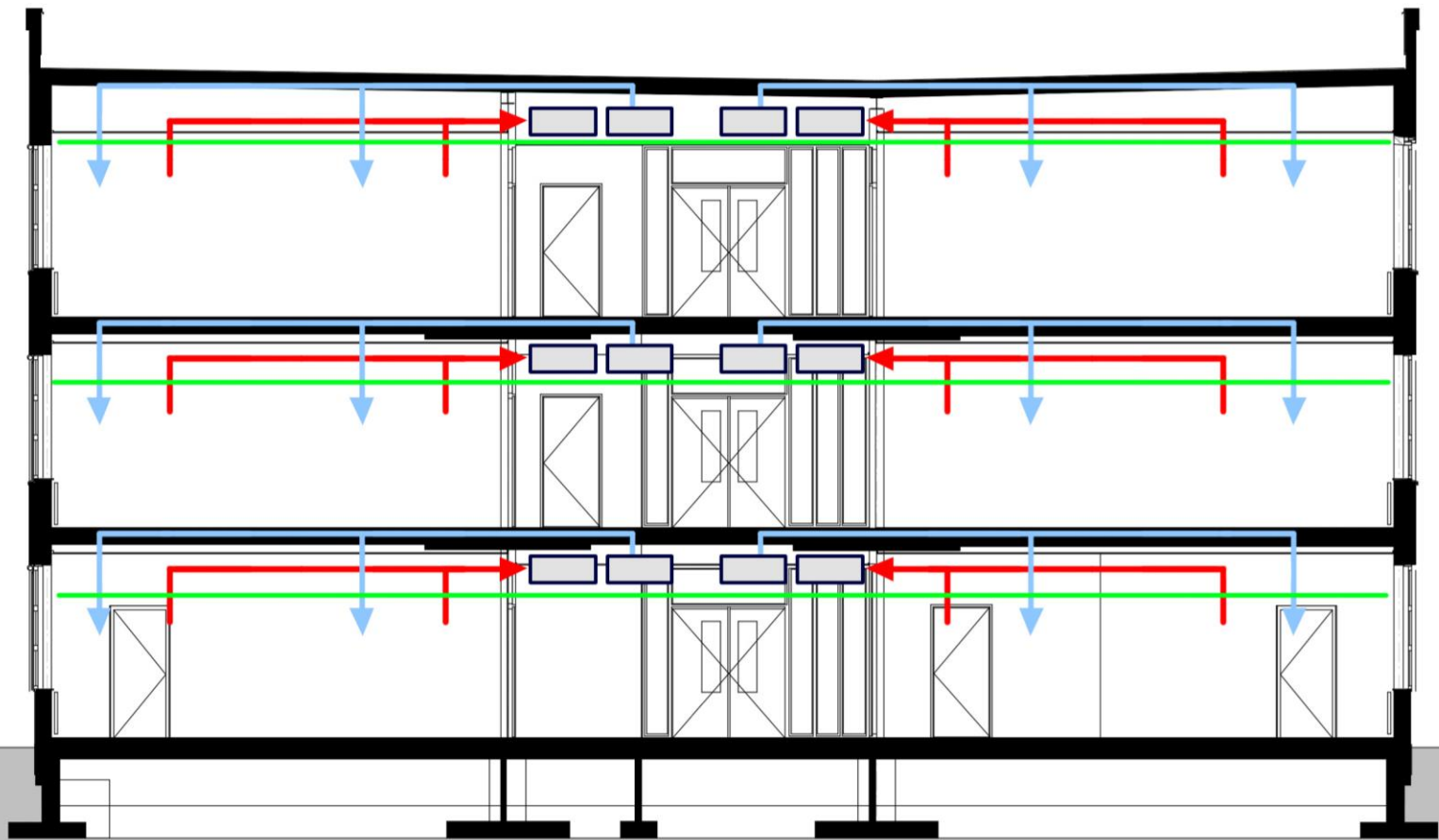

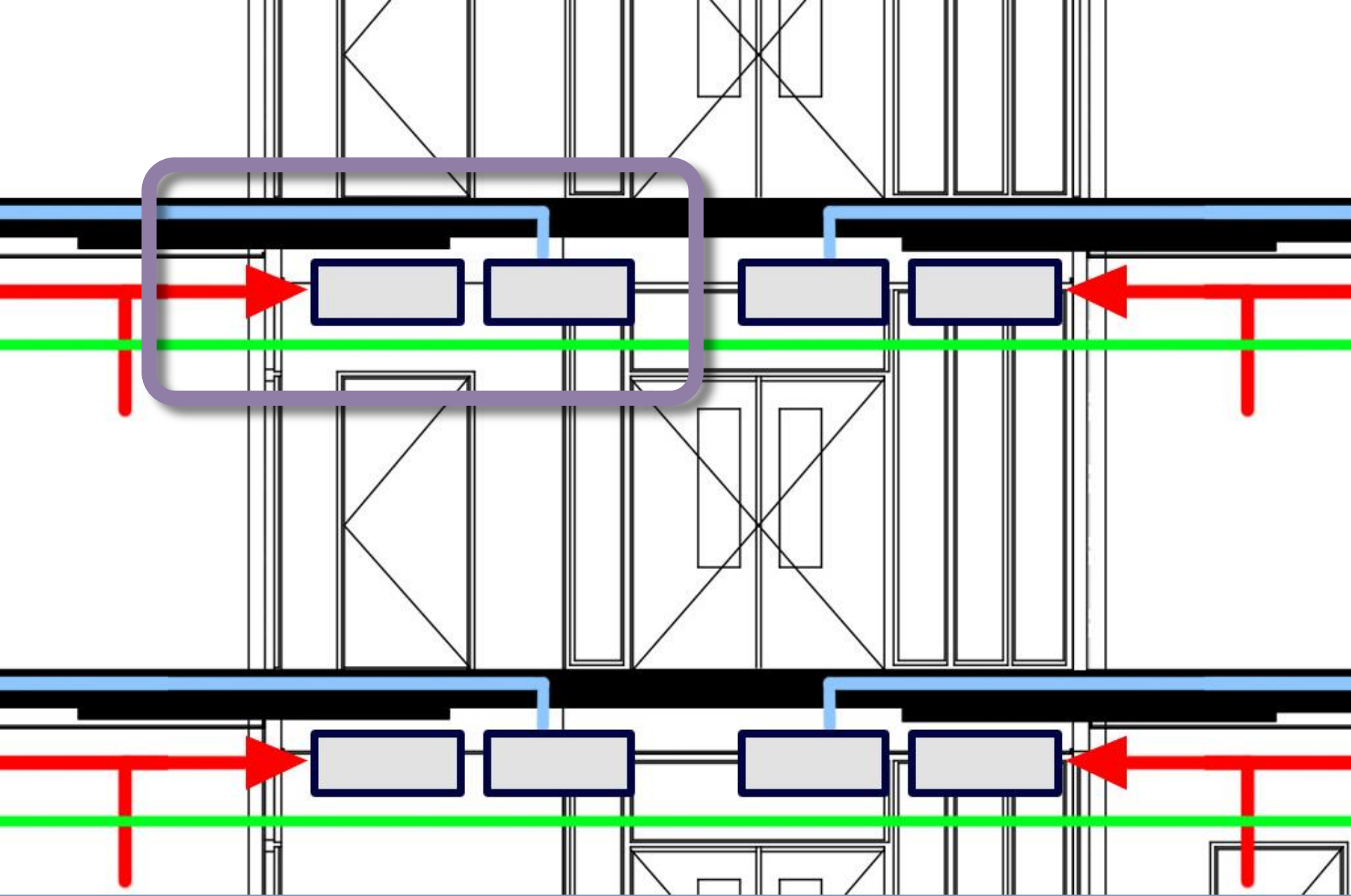
Doorsnede, deel 1997

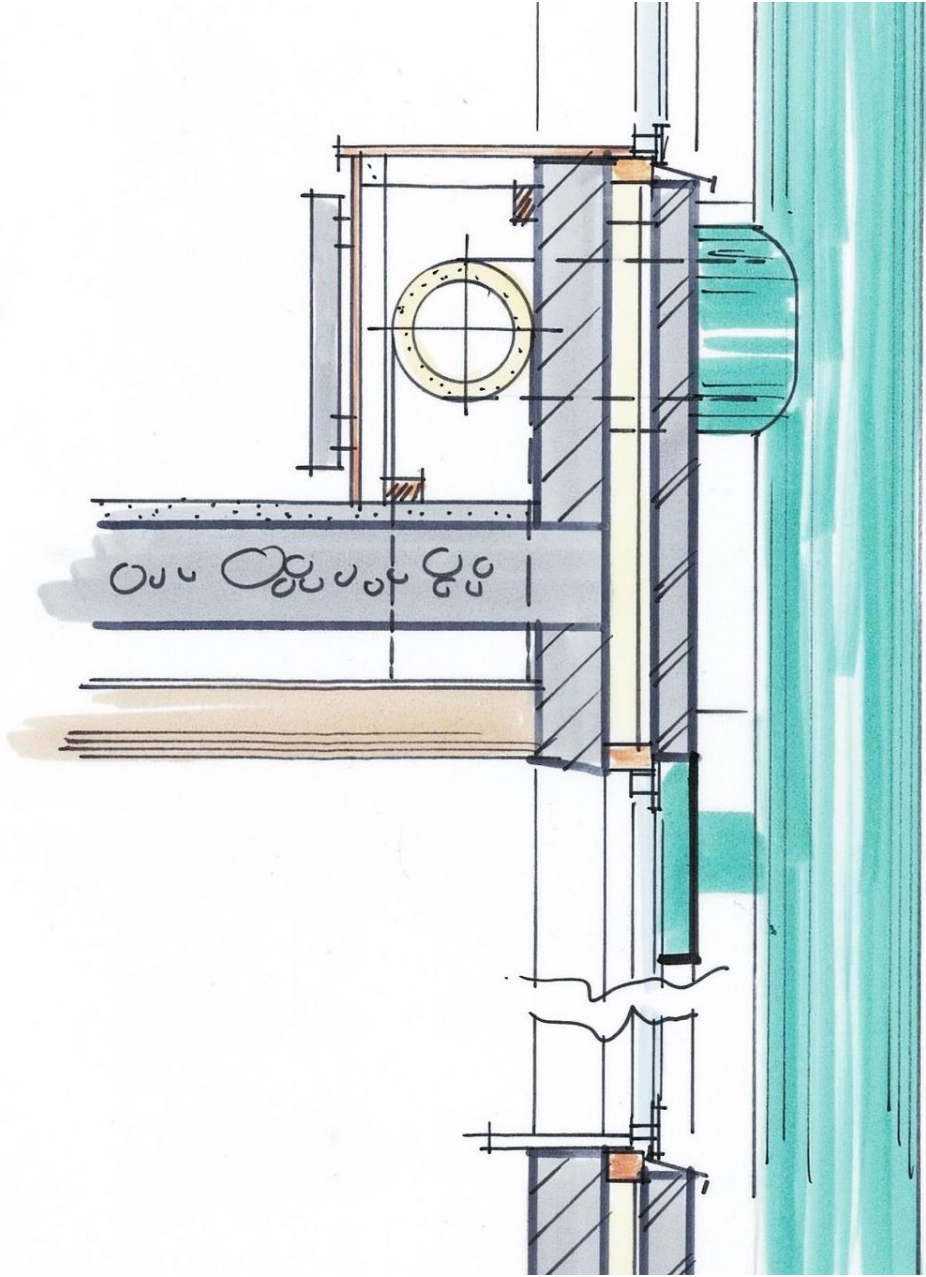
Doorsnede, deel 1997

Doorsnede, deel 1997

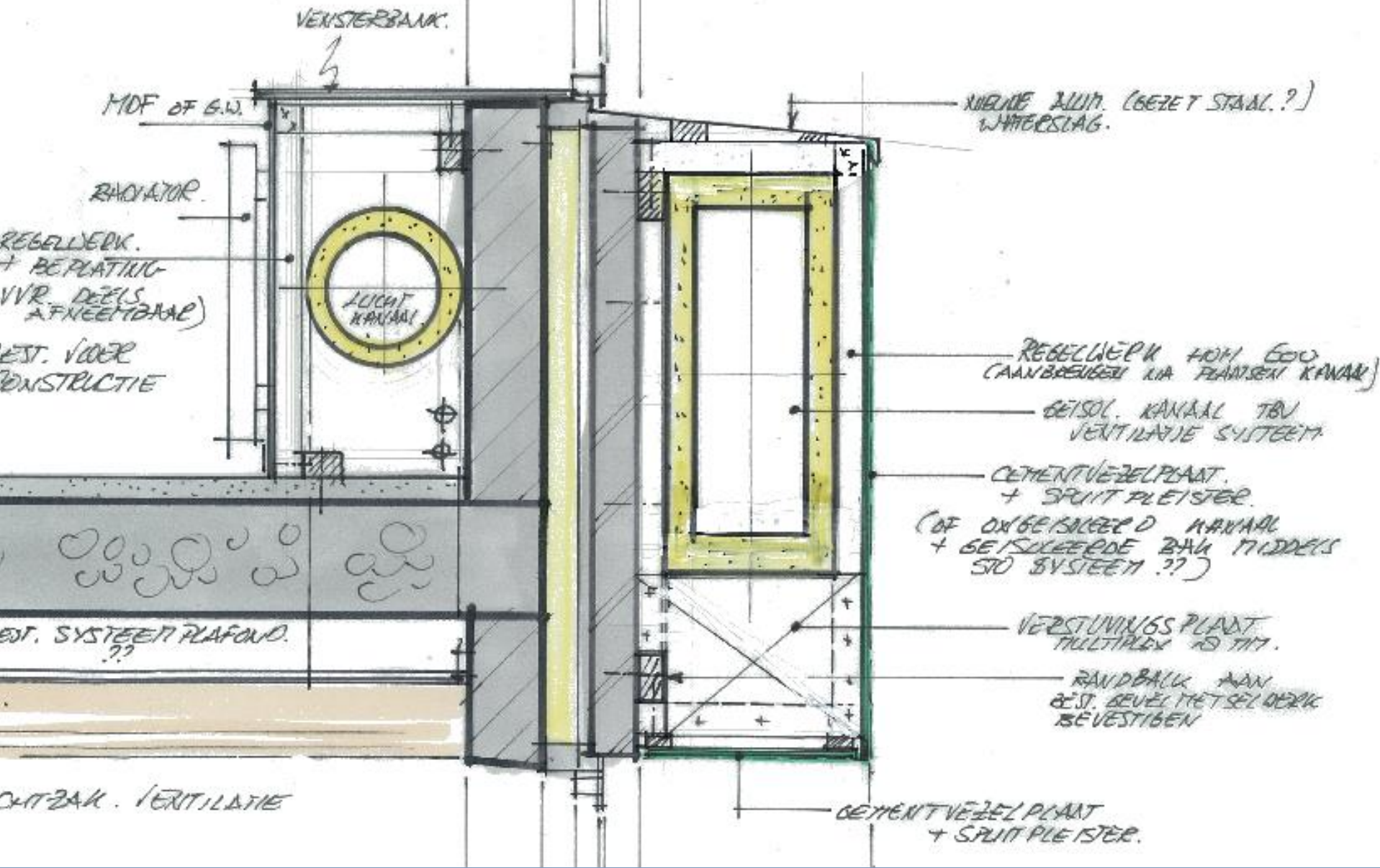
Doorsnede, hoogte gebrek

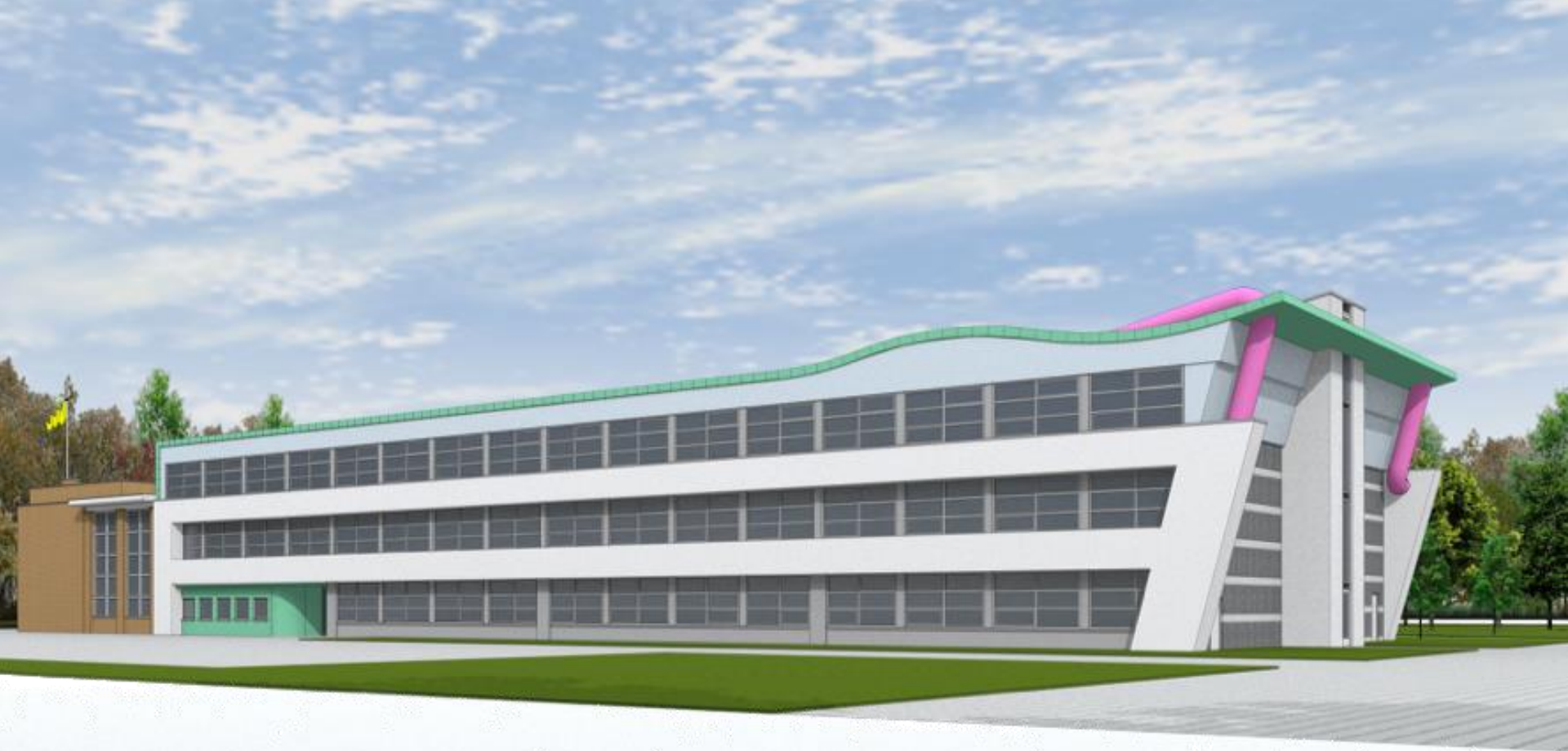
Ventilatie mogelijkheden

Alternatieve ventilatie mogelijkheden

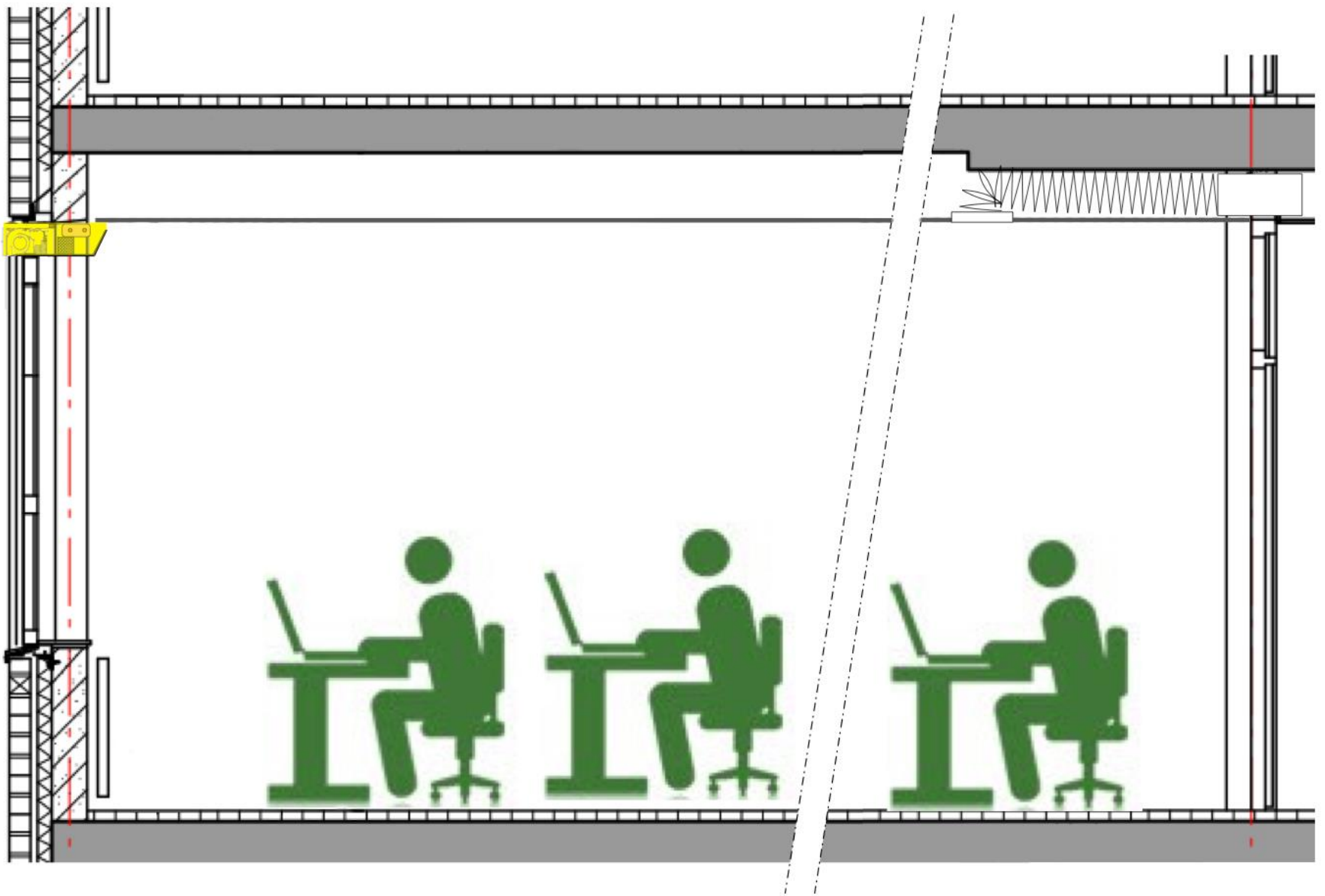

Alternatieve ventilatie mogelijkheden

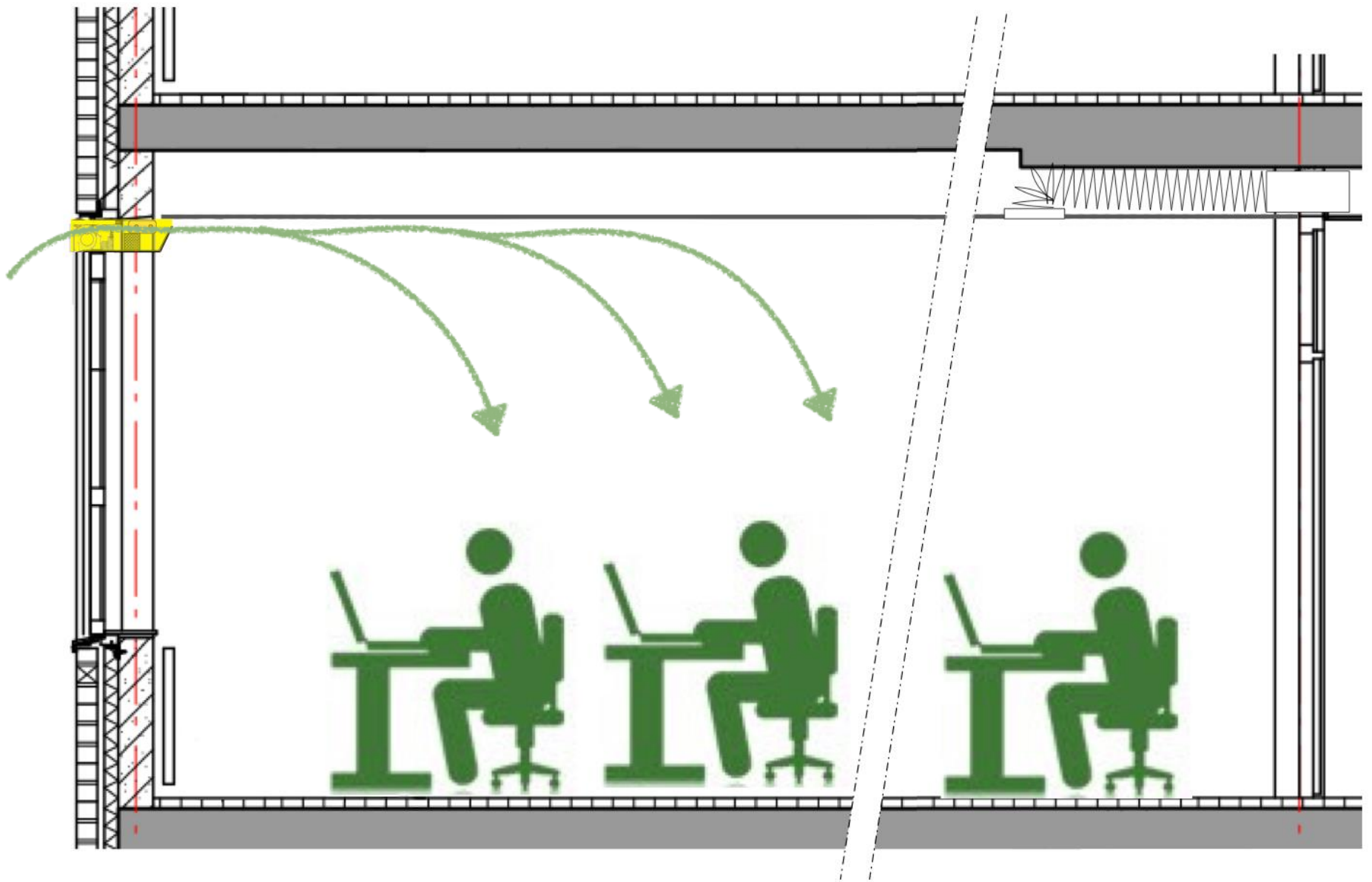

Alternatieve ventilatie mogelijkheden

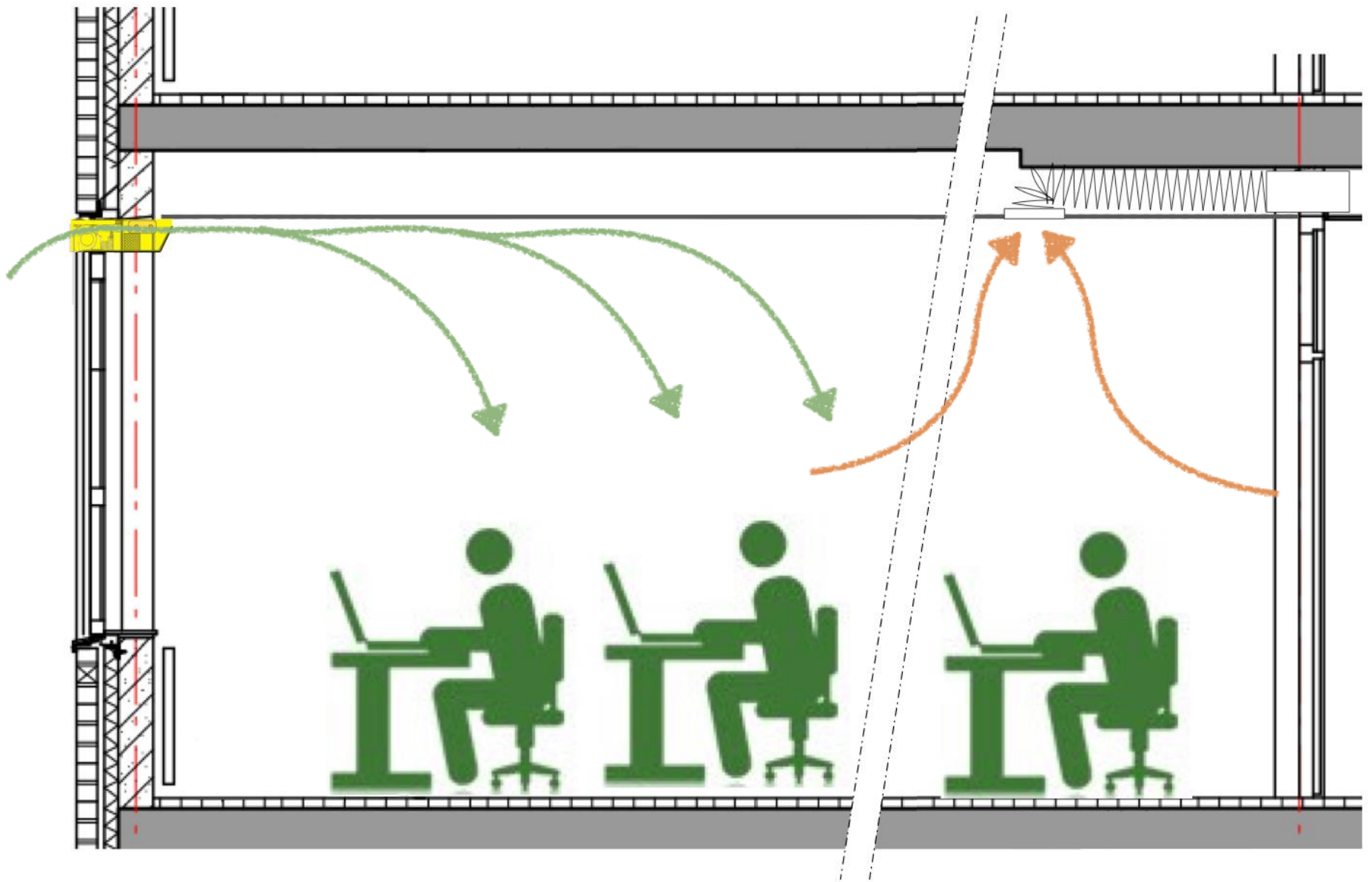

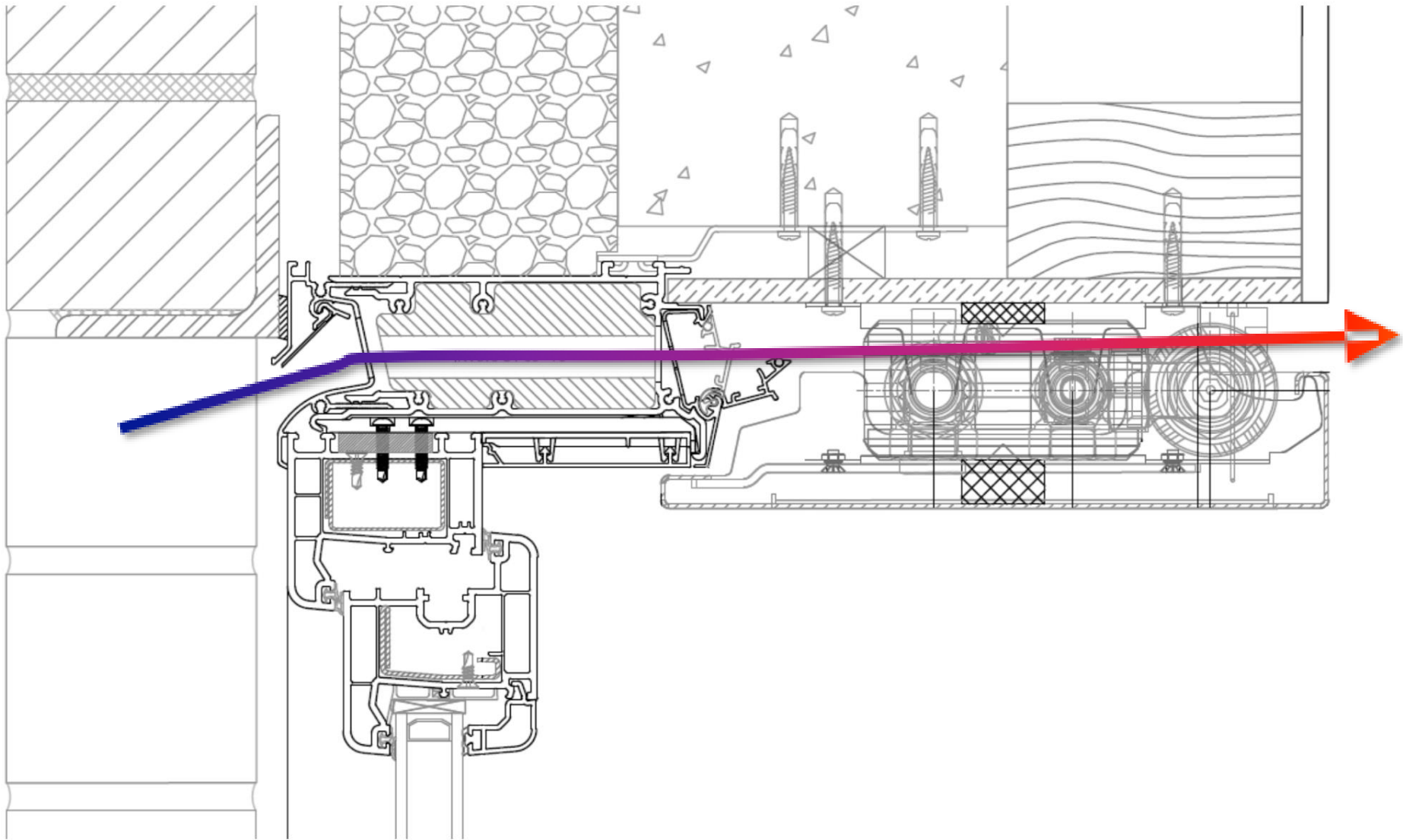
Alternatieve ventilatie mogelijkheden

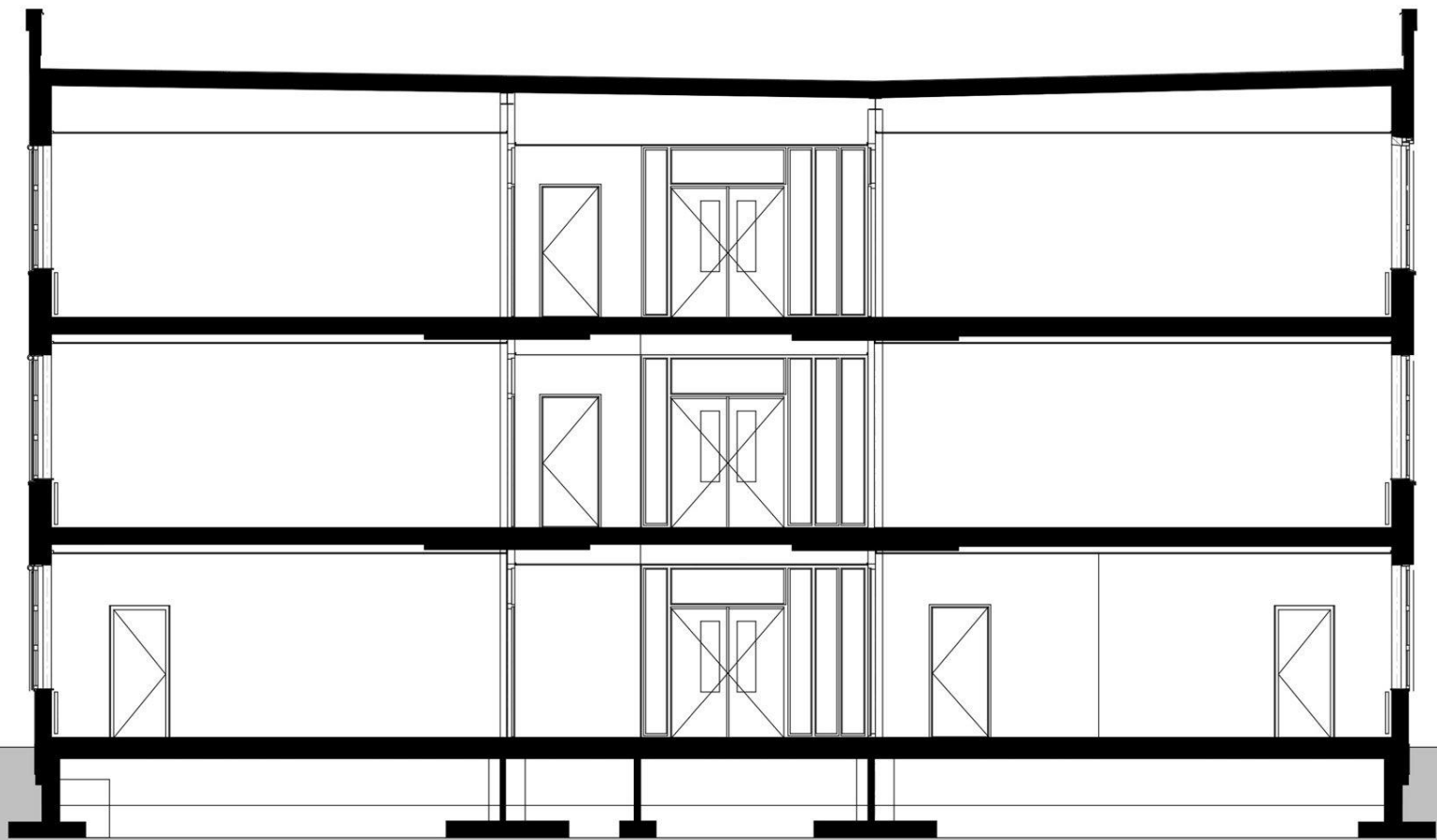
Alternatieve ventilatie mogelijkheden

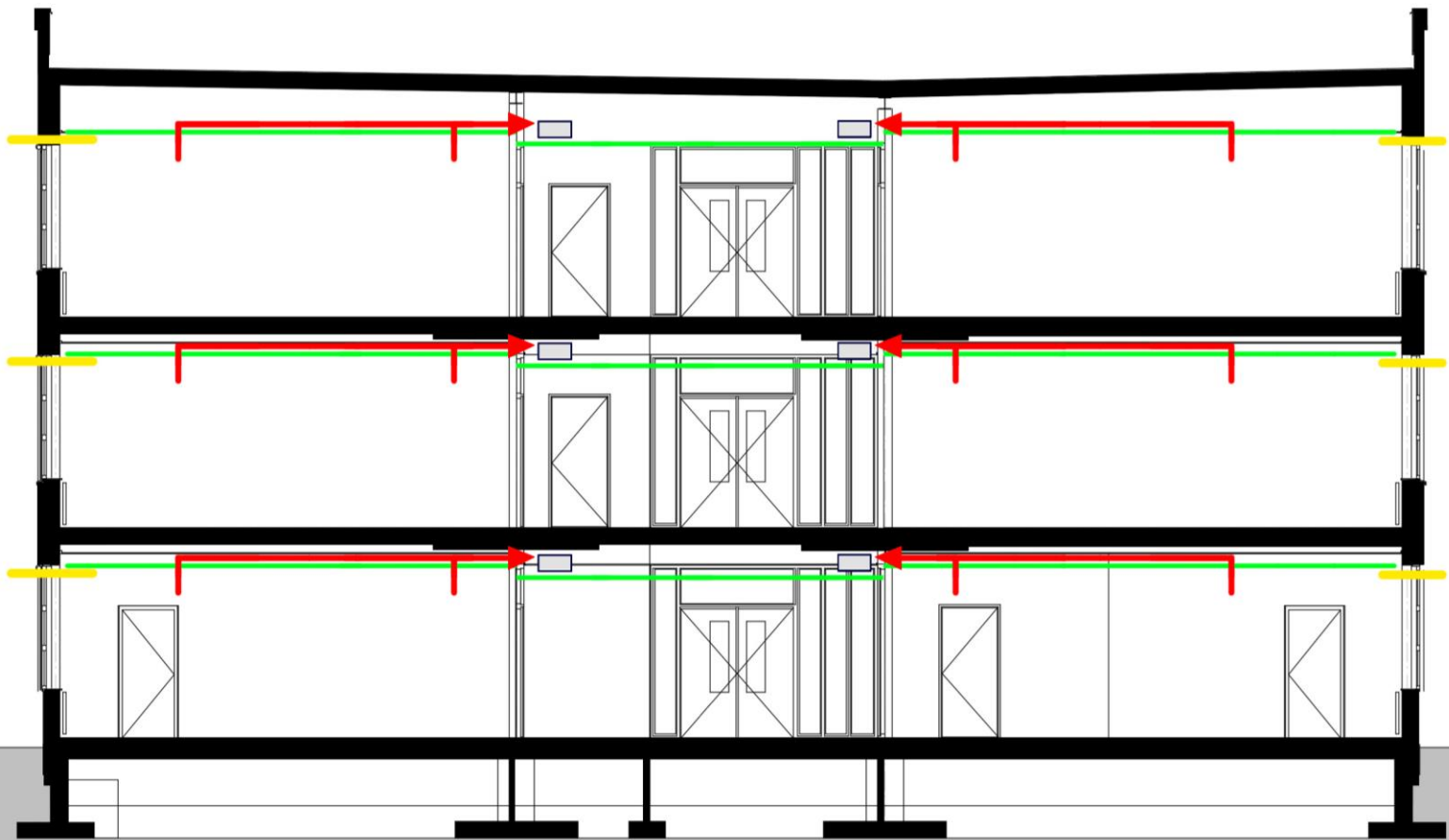
Alternatieve ventilatie mogelijkheden

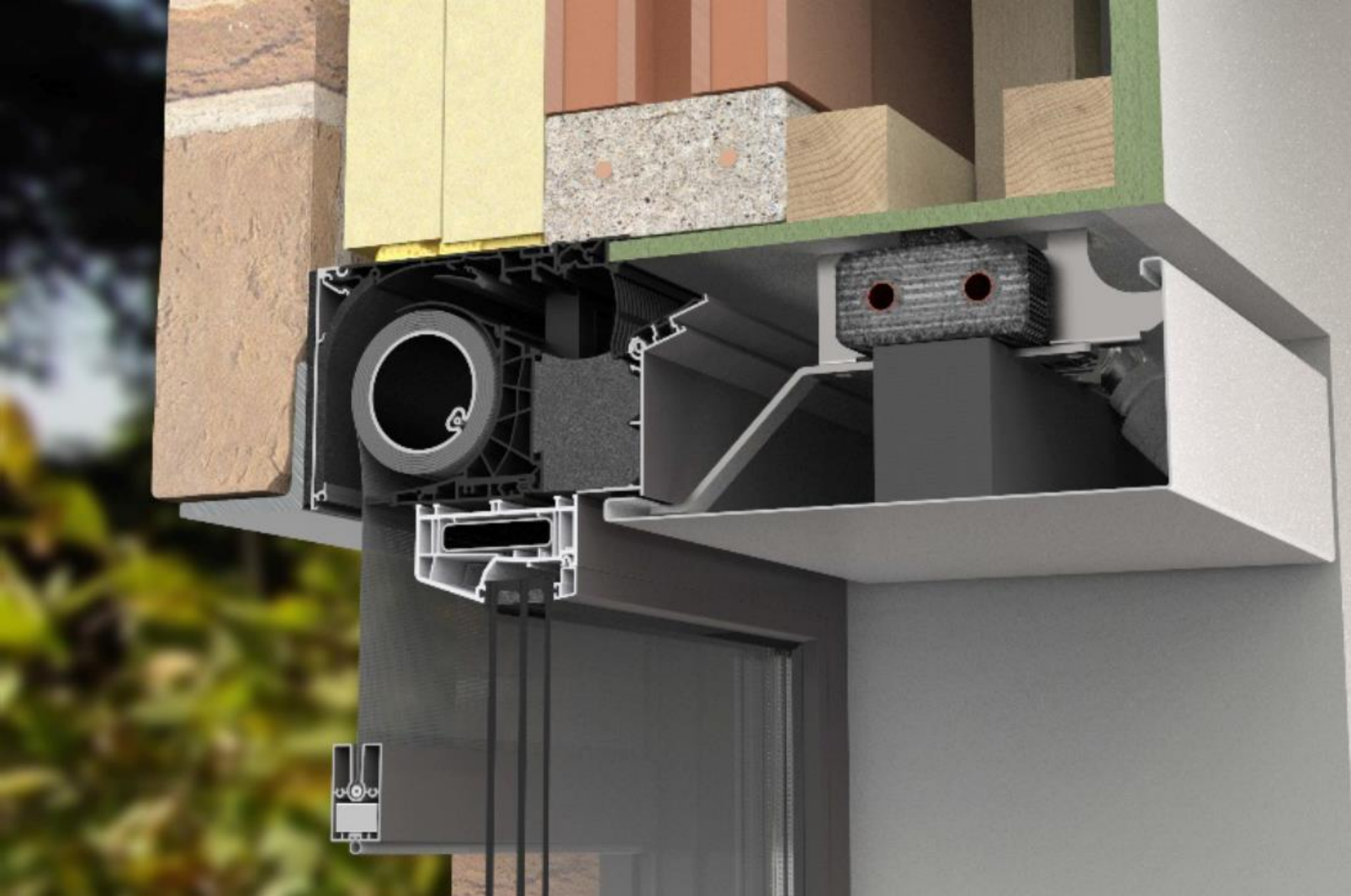
Detail, Renson fixvent met voorverwarming

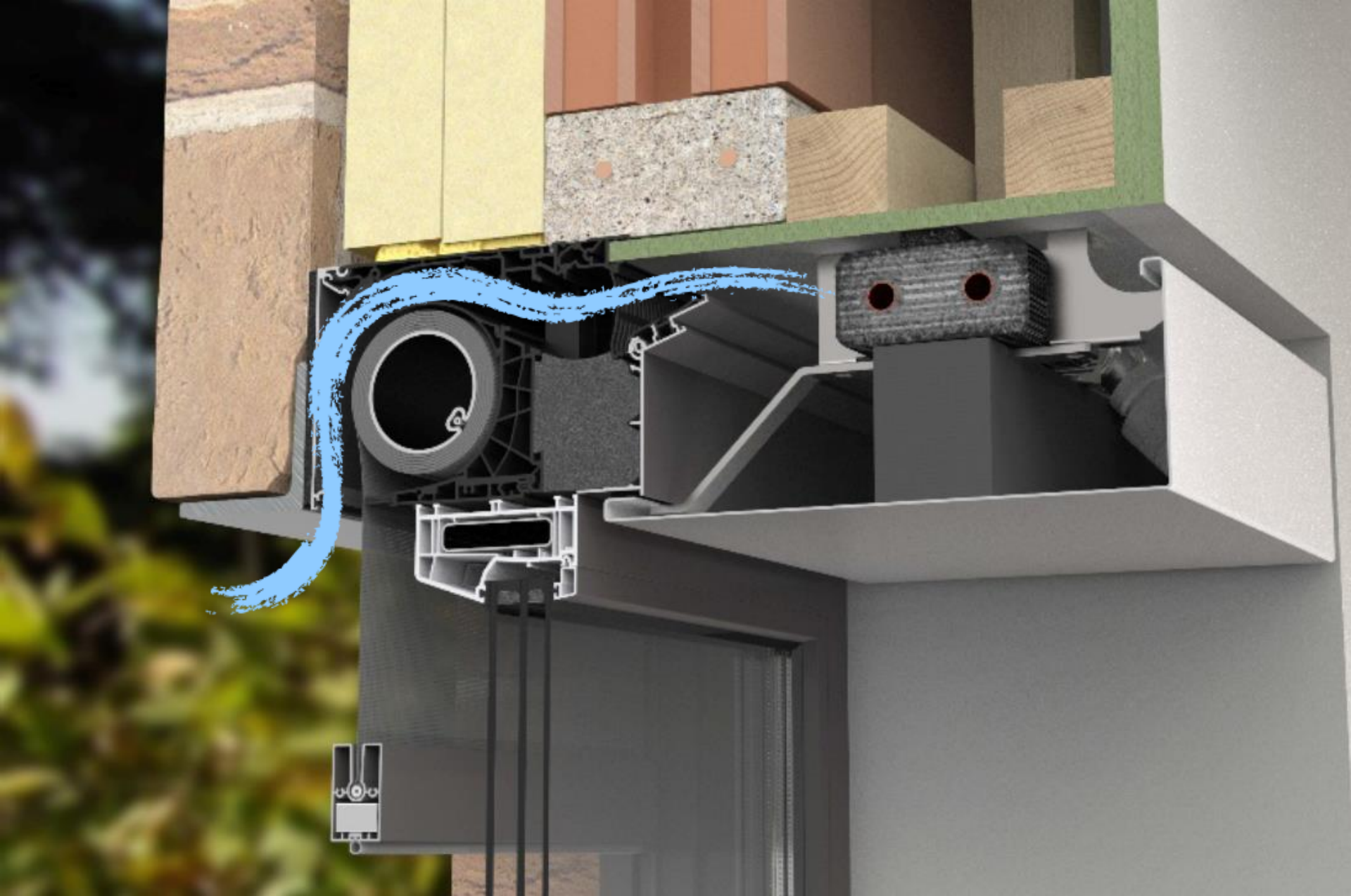
Doorsnede, deel 1997

Doorsnede, deel 1997

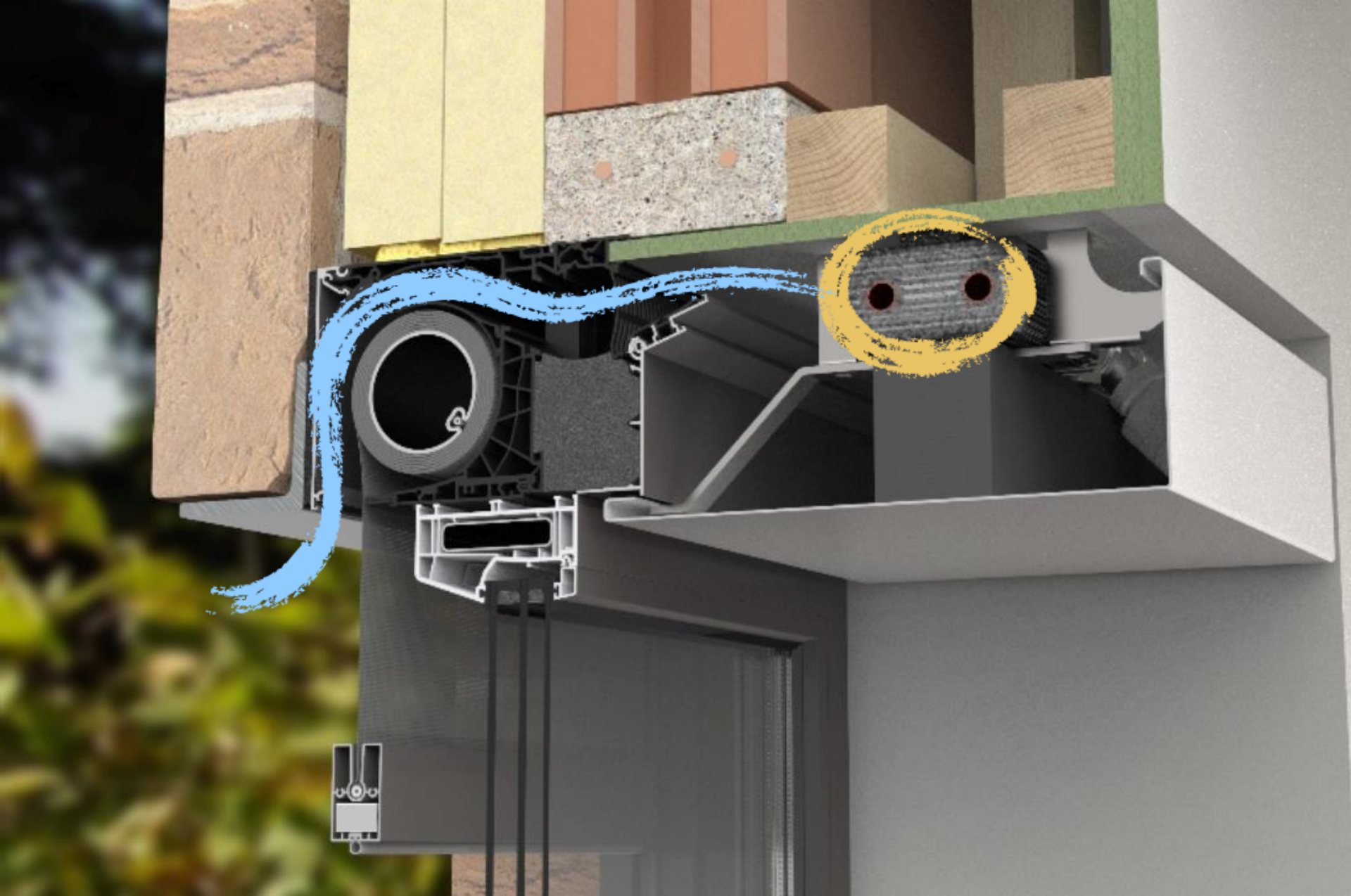

Detail, Renson fixvent met voorverwarming

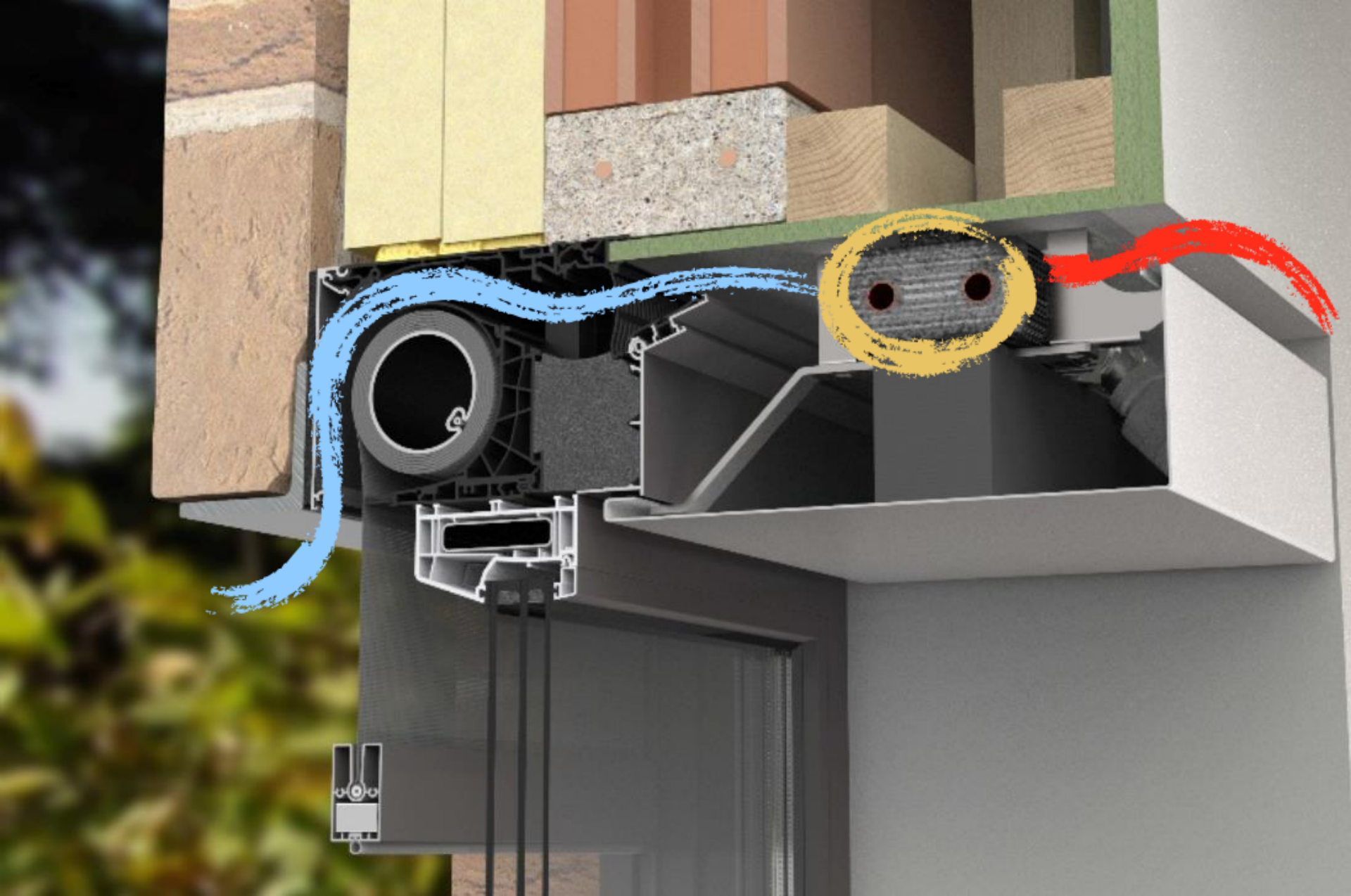

Detail, Renson fixvent met voorverwarming

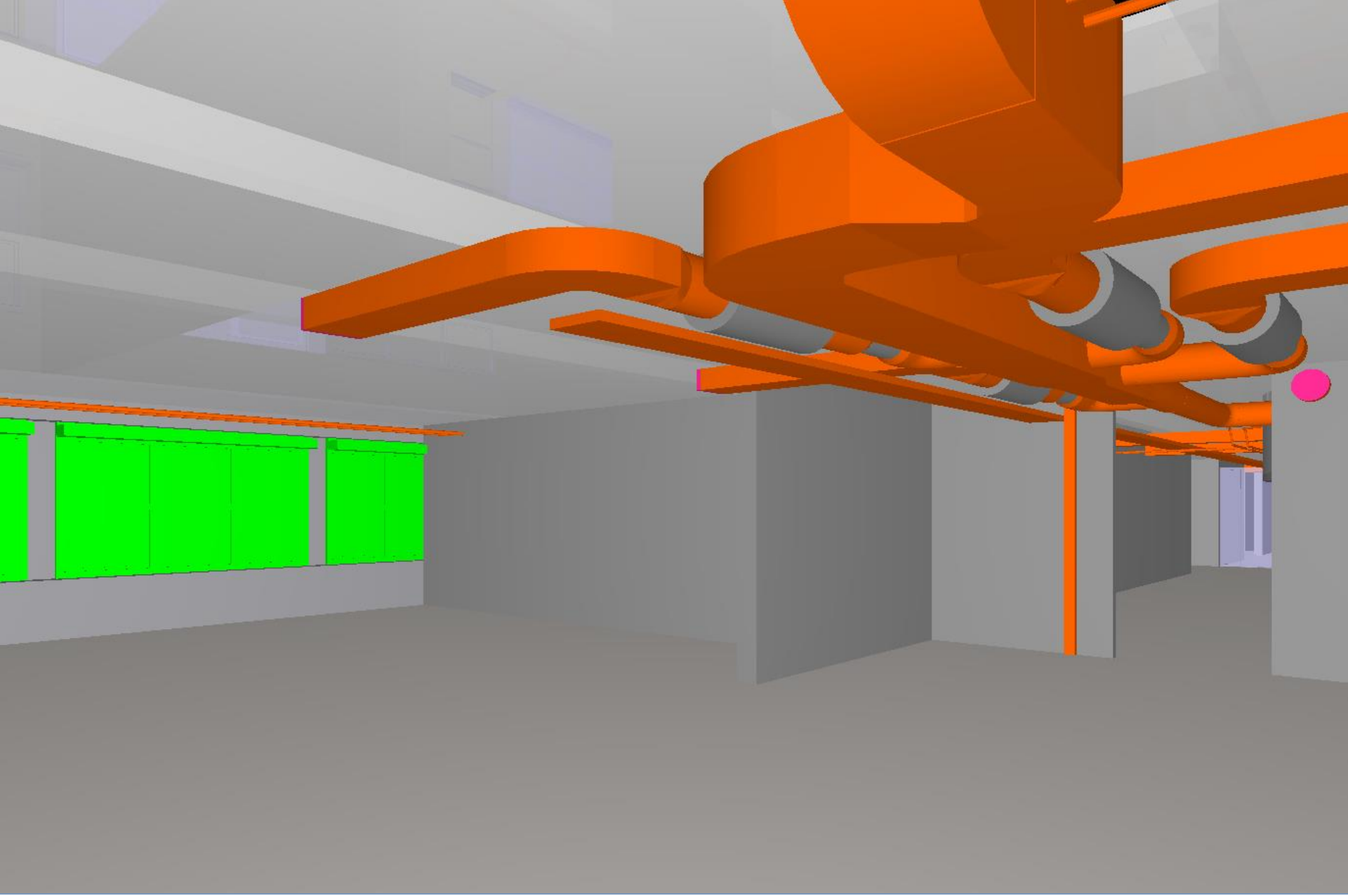

Detail, Renson fixvent met voorverwarming

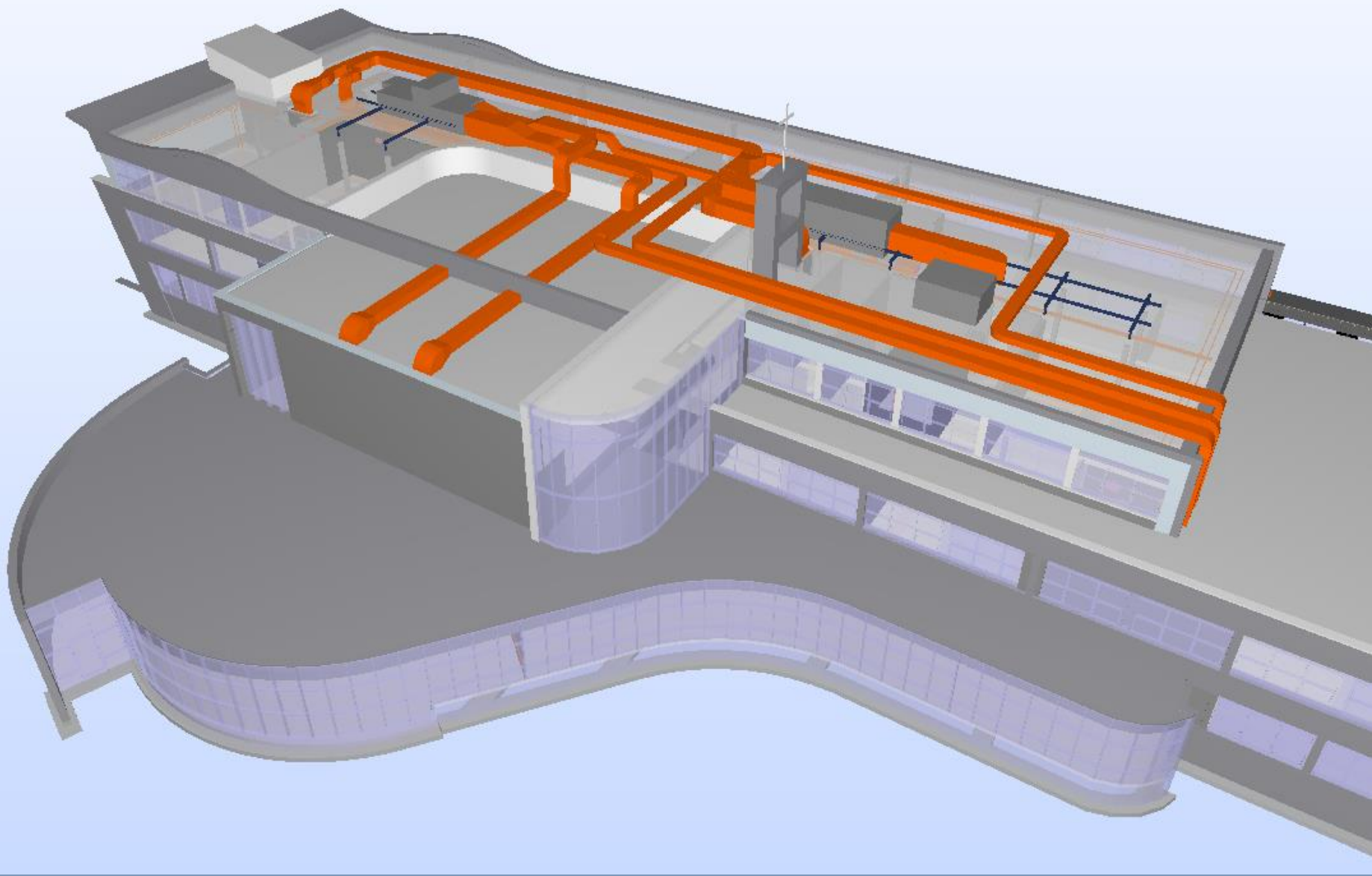
Detail, Renson fixvent met voorverwarming

Ventilatiekanalen lokaal

Ventilatiekanalen lokaal

Ventilatiekanalen, deel 1997

te kiefte architecten
bedank voor uw aandacht

---

te kiefte architecten
bedank voor uw aandacht

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Hoe kan ik door onderhoud invulling geven
aan verduurzaming?

Bart Eissens, Strategisch Vastgoed Adviseur Sigma Care

Mede mogelijk gemaakt door:

Uw resultaat telt. Sigma.

Merosch
vertoegen met duurzaamheid

CONSOLIS

VBI

Creating healthy spaces

Verosol

Hoe kan ik de goals
voor verduurzaming
door onderhoud
invulling geven?

Een resultaatgerichte visie
op kleur, welzijn en beheer
in het onderwijs.

Uw resultaat telt. Sigma.

Wie is Bart Eissens?

- Strategisch Adviseur
- Ruim 10 jaar ervaring in het vastgoed waaronder projectontwikkeling, vastgoed(beleggingen) en makelaardij in de breedste zin van het woord
- Optimaliseren van rendement

Uw resultaat telt. Sigma.

Actualiteit

OUDE SCHOLEN BETER VOOR VERNIEUWING

Ingrid de Moel • 05 jun 2015 • 5 reacties

Er zijn mensen die vinden dat een school na 40 jaar aan vervanging toe is en recht heeft op een nieuw gebouw. Maar dat hoeft niet. Wel is het een mooi moment om de indeling te veranderen en het dak te isoleren alvorens er zonnecollectoren op te schroeven; van label G naar A++. Transformeren, renoveren en verduurzamen in één korte klap.

25 april 2015

Meer lege ruimtes basisscholen door afname aantal leerlingen
Zeker 8 procent van de ruimte op basisscholen staat leeg, omdat het aantal leerlingen afneemt.

SCP: onderhoud schoolgebouwen blijft punt van zorg

03-03-2015 | Huisvesting

De staat van het onderhoud van schoolgebouwen laat in de ogen van schoolpersoneel en ouders van leerlingen te wensen over. Dat blijkt uit het onlangs gepubliceerde rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) "Maten voor 2014".

2 maart 2015

Onderhoud scholen schiet er bij gemeenten in

Gemeenten hebben in de periode 2007-2012 een fractie minder geld uitgegeven. Dat ging over het algemeen niet ten koste van de kwaliteit van de geleverde diensten. Alleen bij onderwijshuisvesting gingen de prestaties achteruit.

nieuws

19 jun 2015

Leidraad verduurzaming van schoolgebouwen

RUIMTE & MILIEU

976 0

De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RvO) bracht onlangs de "Leidraad verduurzamen van schoolgebouwen voor basisonderwijs" uit. Het omvat een stappenplan dat gemeenten en schoolbesturen kunnen gebruiken bij het opstellen van een duurzaam huisvestingsbeleid.

Ontwikkelingen onderwijssector

Rugzak leerling

Profilering van scholen

Leerling participatie

Huismeesters

Nieuwbouw

Onderwijsconcepten

Onderwijshuisvesting

Groot onderhoud

Huisvesting

Schoolcommissie

BOL

Lumpsum

Speciaal onderwijs

Krimp

Voortgezet onderwijs

Leefbaarheid school

Wijkgericht

Interim bestuur

Duurzaamheid

**Geen leerlingen/studenten geen bestaansrecht
Geen goede docenten minder leerlingen
Huisvesting als marketingtool**

Leertrends

Website

Schoolomgeving

Positieve

leerstimulans

Primair onderwijs

Nieuwe huurders

Volwasseneneducatie

Leefstijlen

Leerprestatie

Leerling tevredenheid

Kinderopvang

Educatieve waarde

Leegstand

BBL

Potentie nieuwbouw

Leersystemen

Leer procesmeting

Naschoolse opvang

Identiteit leerling

Ik heb leraren nodig

Leerlingprofiel

Gezonde scholen

Medewerkerstevredenheid

Klachten

Uw resultaat telt. Sigma.

Buitenschoolse opvang

Imago

Schoolblad

Marktschets Onderwijs

Grote uitdagingen toekomst

1. Rendementsoptimalisatie

- Verlagen exploitatiekosten
- Verbetering binnenmilieu en bezettingsgraad scholen
- Verlagen ziekteverzuim
- Verhogen leerprestaties

2. Zoeken kennis, kunde en garanties bij externe partij(-en)

3. (Energetische) verduurzaming

4. Doel is optimaal huisvestingsbeleid en gebruikerstevredenheid

- Inrichten vastgoedbeheer
- Huisvesting als marketing tool

130 jaar innovatie

1883 - Captain John B. Ford and John Pitkin start the Pittsburgh Plate Glass Company (PPG) and set up shop near Pittsburgh.

1895 - PPG moves downtown to new headquarters in Pittsburgh. Soon after, the company establishes a commercial department and becomes its own manufacturer and distributor.

1902 - PPG becomes one of the first U.S. firms to expand operations into Europe, acquiring a glass plant in Belgium.

1910 - The company's first research and development facility is opened. Today PPG operates its own major R&D facilities in Pittsburgh and many more around the world.

1919 - Diversification pays big dividends for PPG as it reports that subsidiaries yielded half the company's net return.

1924 - PPG revolutionizes plate glass making with the design of the conveyor-belt ribbon method - a vast improvement over the batch method.

1900 - Looking ahead, PPG acquires the Pitkin Paint Company in Mansfield, Ohio. It also acquires the Columbus Chemical Company in Barberton, Ohio, to ensure a supply of soda ash necessary to manufacture glass.

1907 - The company complements its plate glass capabilities by building the first window-glass factory in Mount Vernon, Ohio.

1916 - Co-founder John Pilsch dies after 35 years of leading the company through economic downturns and being competitive to become the nation's largest plate glass manufacturer. A true innovator, Pilsch was the first to build the company's diversification, development of new material sources and expanding marketing outlets.

1920 - PPG continues to grow as building construction improves and architects begin designing larger window units. The company is also in the driver's seat when the automotive industry starts using more glass as the open touring car gives way to the sedan.

1926 - PPG begins supplying automobile companies throughout the world, providing roll-up windows for the Ford T-bone.

1968 - To reflect its diversification, Pittsburgh Plate Glass Company changes its name to PPG Industries. This same year, the company reaches \$1 billion in sales.

1975 - The company expands its color palette by introducing the Chromacolor System for custom-tinting consumer paints.

1987 - The company develops a unique synthetic priming material called Duracolor that resists water, abrasion, extreme temperatures and UV damage. Its durability makes it ideal for passports, photo IDs, maps, menus and more.

1990 - PPG develops innovative photochromic lenses that automatically darken in sunlight and block harmful UV rays. Today, Duracolor lenses are the optics industry's most recommended photochromic lenses.

1997 - PPG's other small business makes a splash when it introduces the Sustan Pool Care System. The system delivers chlorine more evenly and accurately for easier routine pool care.

1970 - The all-weather and riving coats of gas and electrically sensitive infrared is color energy. PPG is the first major corporation to develop a flat-plate solar collector.

1983 - PPG builds a new world headquarters complex in Pittsburgh - PPG Flaco - often called the 'sawtooth' of the skyline.

1989 - PPG begins a flurry of more than 20 acquisitions over the next decade, beginning with Olympic Paints and Stairs and Industrial Menarch Paint, Foster Paints and many other automotive, industrial, aerospace and packaging coatings companies around the world.

1995 - Becoming ever more global, PPG opens a new development laboratory in Japan for automotive coatings.

1998 - Paving its 'can-do' attitude, PPG develops innovative and more efficient solvent-based coatings for easy-opening lids on beverage cans.

1928 - PPG is the first to mass-produce sheet glass using its own Pittsburgh Process, which improves quality and speeds up production. PPG also takes its first steps towards becoming a leader in color, acquiring the Otisair Color Co., and producing more than 500 "chromium heat" in 40 subdivisions.

1938 - PPG shows its muscle as it introduces Armco's tempered glass. Tempered glass is several times stronger and more shatter-resistant than ordinary plate glass. Not even Detroit baseball giant Hank Greenberg could shatter it.

1940 - The year before Pearl Harbor is attacked, PPG develops laminated aircraft glass. During WWII, the company converts much of its production into materials for military use and begins to develop synthetic resins that lead to plastics, high-performance paints and industrial coatings.

1950 - Car production and home and building construction explode. PPG introduces lead-free house paints and begins to produce fiber glass for cars, boats, window casing and plastic reinforcement.

1967 - PPG is the first company to introduce fluoropolymer coatings for aluminum sheet to the Chinese market, granting the look and durability of buildings.

1934 - PPG introduces Siker heat-absorbing glass. It also perfects a glass-bonding technique that makes the production of car windshields easier.

1939 - Frank Lloyd Wright completes construction on Fallingwater, one of America's great architectural wonders. Nearly 70 years later, PPG glass and paints are used to restore the home to its original look.

1945 - The company has a vision of the future as it patents G-39 monomer and begins a journey into creating a successful line of optical products. Optical products continue to be a strong growth market for PPG.

1963 - Cars get a new lease on life as PPG revolutionizes the auto industry with the commercialization of the electrocoat paint coating process, virtually eliminating rust.

2000 - PPG silica is used to strengthen the performance of athletic footwear.

2002 - As the need for alternative energy sources grows, PPG fiber glass plays a major role in the manufacturing of lighter and stronger wind turbines.

2006 - PPG broadens its transparent armor product portfolio with the acquisition of Starbuck Corp., adding high-performance lightweight transparent armor solutions that can withstand severe ballistic and blast threats.

2008 - PPG's \$1.1 billion purchase of global coatings maker Sigma Kabin is its largest-ever acquisition. It accelerates the company's transformation to focus on coatings and specialty products.

2011 - PPG acquired Ducoil Coatings South Africa Ltd., which served as an importer and distributor of PPG automotive refinish coatings.

2012 - PPG completes its acquisition of three coatings companies: cards in assets of Graphol Corp., an industrial coatings company based in Pelham, N.Y.; Colpaco Colombia de Pinturas, based in Bogota, Colombia; and Drug A/S, based in Copenhagen, Denmark.

2013 - PPG finalizes the separation of its commodity chemicals business and merger of the business with Georgia Gulf to form Aflon Corporation.

2013 - PPG finalizes its acquisition of the North American architectural coatings business of Auro Nobel N.V., a Amsterdam, in a deal valued at \$1.05 billion - its second-largest acquisition ever. PPG also acquires some process coatings manufacturer Dett Incorporated.

Today - PPG operates in nearly 70 countries around the world. Its plan is to continue to be the world's leading coatings and specialty products company through leadership in innovation, sustainability and color. PPG helps customers in industrial, transportation, consumer products, and construction markets and offers solutions to enhance more surfaces in more ways than does any other company.

Waardepropositie

Wij kunnen garanderen dat uw onderhoudskosten **tot 20% verlaagd** kunnen worden, met behoud van waarde en **beheersbaarheid van uw vastgoed** alsmede **het verhogen van gebruikerstevredenheid en leerprestaties**.

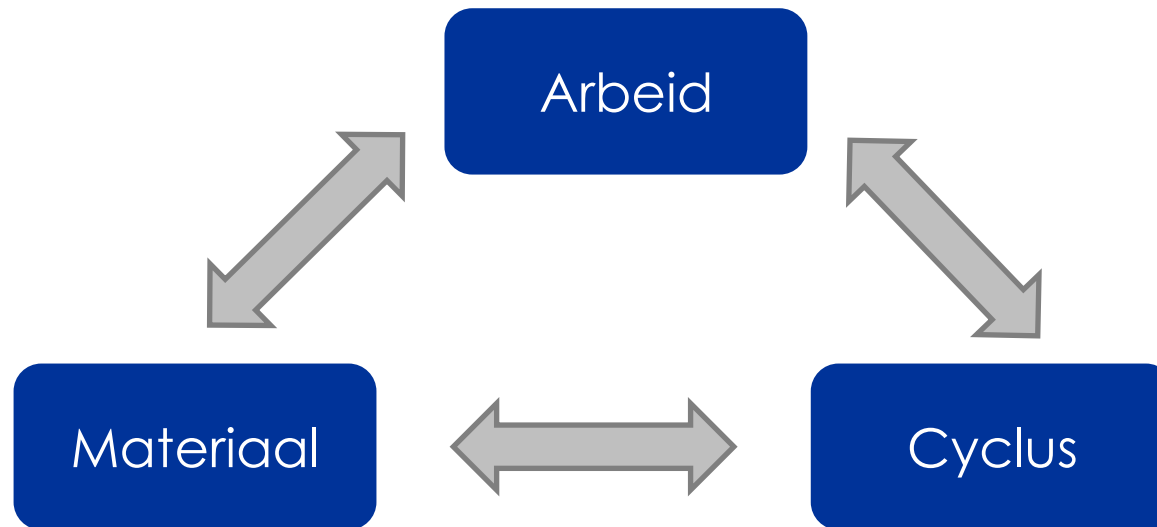
- Dit doen wij in nauwe samenwerking met onze partners en u als opdrachtgever.

Uw resultaat telt. Sigma.

Bestuurder: hoe doet u dit dan?

- Eerst een vraag
- 3 ingrediënten
- Welke van de drie heeft het meeste invloed op het reduceren van de onderhoudslasten ?

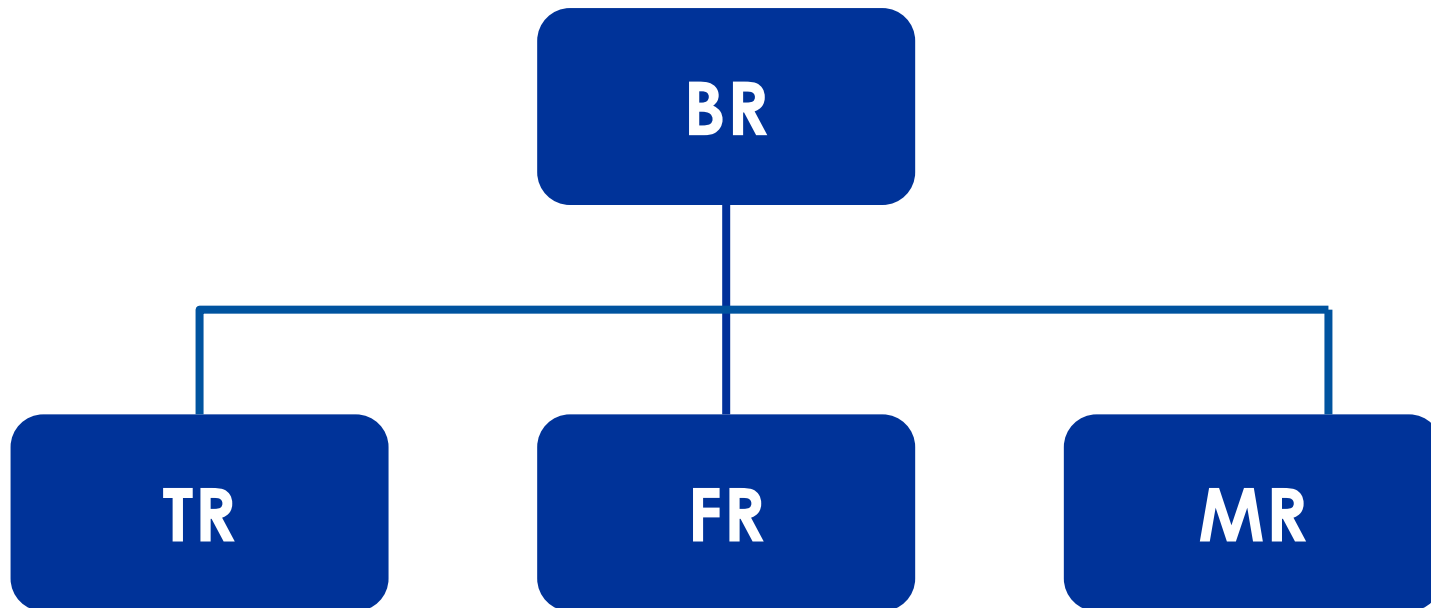
$$P = P + P$$

$$P = P + P$$

$$BR = TR + FR + MR$$

$$BR = TR + FR + MR$$

SigmaCare in de praktijk

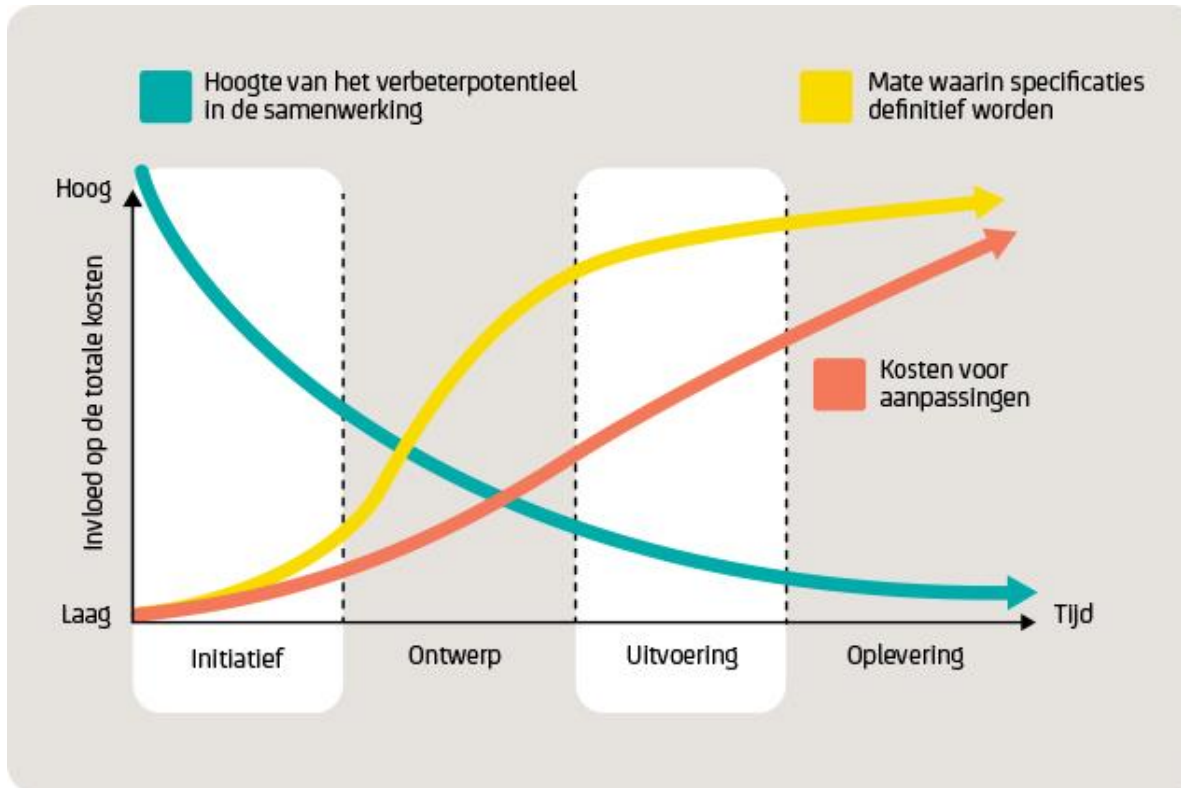

'Alles onder één Dak'

TCO & RGS

Kennis & procesbeheersing

TCO & RGS

De positieve impact van ketensamenwerking.

Uw resultaat telt. Sigma.

Levensduurindicator

- Voorspelt de levensduurverwachting van een verfsysteem
- Op maat gesneden oplossing op basis van beïnvloedingsfactoren
- Berekent een netto contante waarde over een bepaalde exploitatietermijn

Uw resultaat telt. Sigma.

Levensduurindicator

Microsoft Excel interface showing a spreadsheet for the 'Levensduurindicator' (Life Span Indicator). The spreadsheet is titled 'Gebruiksbelastingindex' and contains data for various categories (A-E) and their respective scores. The formula bar shows the calculation: $=100 * E31 / 110$.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
1	Gebruiksbelastingindex												
12					SCORE Klaslokaal								
13	<u>A. Aesthetical requirements</u>	Low	Medium	High									
14	See examples	0	10	20	10	fill in							
15													
16	<u>B. Cleaning method (in points)</u>	Y	N										
17	> cleaning with swiffer	0											
18	> incidental cloth, water & soap	10											
19	> periodical cloth, water & soap	20											
20	> periodical cloth & desinfectants	30			10	fill in							
21													
22	<u>C. Traffic intensity</u>	Low	Medium	High									
23	See examples	0	10	20	10	fill in							
24													
25	<u>D. Level of pollution / dirt</u>	None/Low	Medium	High									
26	low/medium/high	0	10	20	10	fill in							
27													
28	<u>E. Mechanical forces</u>	Low	Medium	High									
29	See examples	0	10	20	10	fill in							
30													
31	MAXIMUM TOTAL	0			50								
32	MAXIMUM TOTAL	110		Indexresult	45								
33													
34													
35	EXAMPLE A-C-E												
36			Low	Medium	High								
	Aesthetical requirements	Professional kitchens, technical	Medical rooms, class/school rooms,	Reception, corridors, waiting rooms, bedrooms									

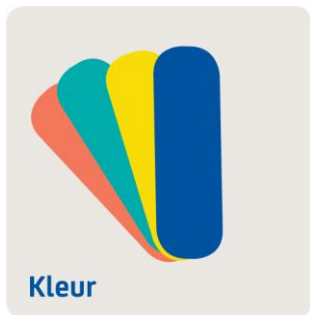
Excel status bar: Gebruiksbelastingindex | Resultaat levensduurverwachting | MJO plan (NCW) | (+)

SigmaCare in de praktijk

Colours of Life

- Semi-wetenschappelijk onderbouwd
- Invloed van kleur op de gebruikerstevredenheid en gedrag
- Stimulerende leeromgeving verlagen ziekteverzuim
- Perfecte klaslokaal op basis van KLIKA

Praktijkvoorbeeld

Synergie-effect van **kleur**

*Henk-Jan Rozenberg,
Hoofd facilitaire zaken
Nordwin college*

**'Integrale benadering
waarbij niet alleen geld
een rol speelt'**

*Dirk de Vries,
directeur Klugkist & De Vries Schilders*

**'Sigma faciliteert en
ondersteunt in meer dan
het technisch rendement'**

*Sietse Planting,
Adjunct directeur
Nordwin college*

**'Positieve reactie
van zowel
leerkrachten als
leerlingen'**

Uw resultaat telt. Sigma.

SigmaCare in de praktijk

Duurzaamheid en verduurzaming

DUBOKEUR®

- Nederlands objectief milieu keurmerk
- Levensduur staat centraal (LCA)

Product Sustainability Indicator:	Uitleg:	Score: 1 = slechtste; 5 = beste		
		Sigma Pearl		Sigmatex
		Clean Matt	Supermatt	Superlatex Matt
Milieu 	Gebruik van Grondstoffen en energie, Impact op Milieu en effect van Afval (Gemeten d.m.v. LCA)	3	4	3
Gezondheid 	Impact op gezondheid van gebruiker en in de ruimte van toepassing	5	5	4
(Technische) Performance 	Levensduur, schrobvastheid, reinigbaarheid (afhankelijk van producttype)	5	4	4

Uw resultaat telt. Sigma.

SigmaCare in de praktijk

'Alles onder één Dak'

TCO & RGS

Kleur & Beleving

Duurzaamheid

Innovatie

Kennis & procesbeheersing

Innovatie

“Als we wisten waar we mee bezig waren, zouden we het geen innovatie noemen!!”

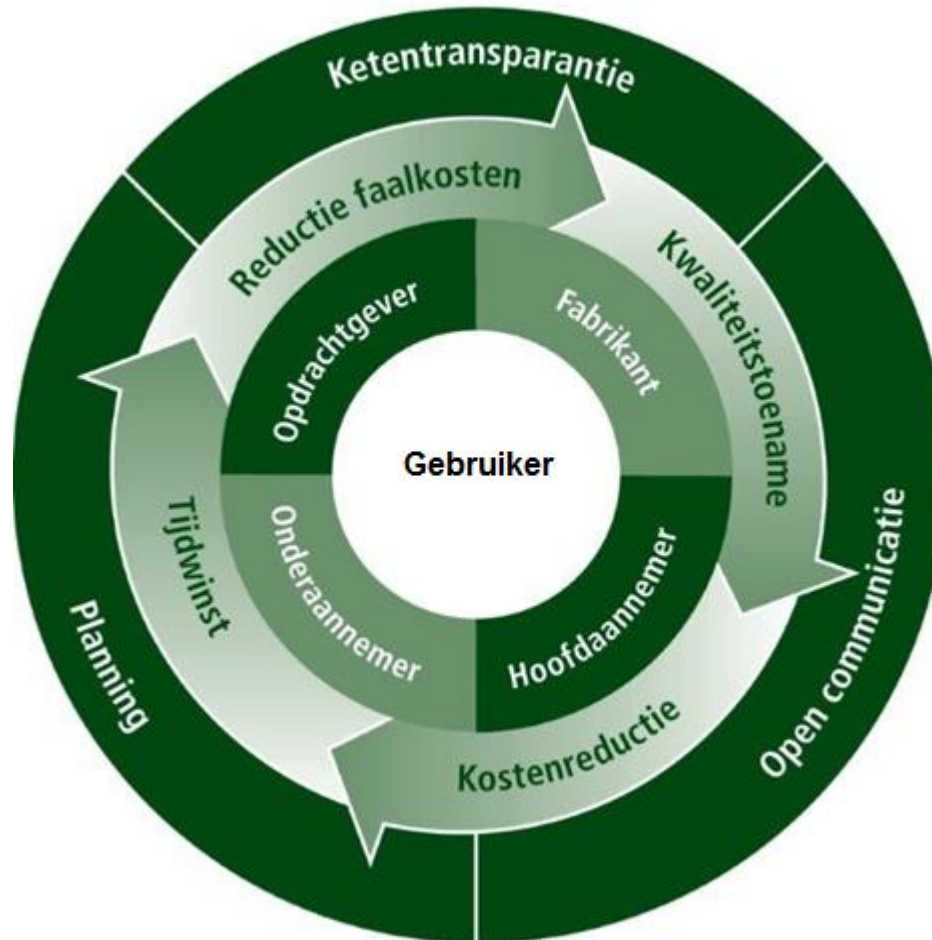

Uw resultaat telt. Sigma.

SigmaCare in de praktijk

Kennis & procesbeheersing fundament

Kritische succesfactoren

- ✓ Helder en duidelijk huisvestingsbeleid
- ✓ Competenties en vaardigheden
  - ✓ Samenwerking partners
  - ✓ Acceptatie/draagvlak
    - ✓ Implementatie
      - ✓ Lock-in

Conclusie

Op deze wijze kunnen wij **garanderen** dat uw onderhoudskosten **tot 20% verlaagd** kunnen worden, met behoud van **waarde** en **beheersbaarheid** van uw vastgoed alsmede het verhogen van **gebruikerstevredenheid en leerprestaties**

- **Meetbare en positieve impact op het maatschappelijke en het financiële rendement van vastgoed.**

SigmaCare

Uw resultaat telt. Sigma.

Bedankt voor uw aandacht

“Individually, we are one drop. Together, we are an Ocean.”

~ Ryunosuke Satoro ~

SigmaCare

Uw resultaat telt. Sigma.

Duurzaam Gebouwd

Het integrale platform

Bedankt voor uw deelname!

En graag tot ziens op DuurzaamGebouwd.nl

Mede mogelijk gemaakt door:

Uw resultaat telt. Sigma.

Verosol

